

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- SZÁVAI GÉZA: Újév Amszterdamban (regényrészlet) 993
UTASSY JÓZSEF verse 1000
BALASSA PÉTER: Szenvedő szerkezet (*Halálnapló, 4.*) 1001
MARKÓ BÉLA verse 1008
NÁDAS PÉTER: Október, november (*Fejezetek egy Évkönyvből*)
1009
ÁGH ISTVÁN versei 1021
HATÁR GYÓZŐ: Eumolposz (regény, VII.) 1023

*

- MIRCEA IORGULESCU: A nagy дума (*Caragiale világa*) 1031
BORSI-KÁLMÁN BÉLA: Megközelítések (*A 18–20. századi magyar-román „differendum” történetéhez*) 1036
TORNAI JÓZSEF versei 1041
NEMES NAGY ÁGNES: Versek közléről (*Apollinaire: Kikericsék*)
1043
BAGOSSY LÁSZLÓ verse 1048
LENGYEL BALÁZS: Miben azonos, miben más? (*Az ifjúsági irodalomról*) 1049
MELIORISZ BÉLA versei 1055
KÁNTOR LAJOS–EGYED PÉTER: Többes szám, egyes szám
(*Esszé-dialógus*) 1056
PÁLYI ANDRÁS: Színházi levél Gyuláról (*Csurka István: Megmaradni*) 1071

*

- ERDŐDY EDIT: A töredékek teljessége (*Szávai Géza: A megfigyelő*) 1075
NAGY IMRE: A megtalált szerep (*Jókai Anna: Az együttlét*)
1078
KELEMEN LAJOS: Köntös-Szabó Zoltán: Szurdokban árnyék
1080

1988

NOVEMBER

HORPÁCSI SÁNDOR: Tamás Menyhért: Balbina 1082
HAVASI JÁNOS: Csupor Tibor: Mikor Csikból elindultam 1084
GÁRDONYI TAMÁS: Raffay Ernő: Erdély 1918–19-ben 1085
N. HORVÁTH BÉLA: Sötétben nem látok aludni 1087

A MŰVÉSZETEK HÁZÁBAN

NOVEMBER: 14-én 18 órakor kerül sor a Budapest-kvintett koncertjére. – 16-án 19 órakor mutatják be *William Wharton* „Madárka” című kétrészes drámai játékát a tetőtéri galériában *Inhóf László*, *Sipos László* és *Pilinczes József* szereplésével. – 21-én 18 órakor rendezik meg *Csorba Győző* irodalmi estjét. A költővel *Csordás Gábor* beszélget, közreműködik *Nemes Melinda* előadóművész és *Vass Agnes* hegedűművész, zongorán kísér *Sz. Simonfai Mária*. – 23-án 18 órakor a Pécsi Egyetemi Kórus ünnepi hangversenyére kerül sor, vezényel *Tillai Aurél*.

JELENKOR

XXXI. ÉVFOLYAM

11. SZÁM

Főszerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

*

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYŐZŐ
főmunkatárs

BALASSA PÉTER, BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HALLAMA ERZSÉBET,
KALÁSZ MÁRTON, PARTI NAGY LAJOS, PÁKOLITZ ISTVÁN, TAKÁTS JÓZSEF

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17., I. emelet. Telefon: 10-673

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Baranya Megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.

Felelős kiadó: Bodó László

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál,
a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR)

Budapest, Lehel u. 10/A - 1900 - közvetlenül vagy postautalványon,
valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra.

Előfizetési díj 1 évre: 192,- Ft. Megjelenik havonként.

88-2521 Pécsi Szikra Nyomda - Felelős vezető: Farkas Gábor igazgató

Index: 25-906. ISSN 0447-6425

SÖTÉR ISTVÁN 1913–1988

Meghalt Sötér István, irodalomtudós, író, Kossuth-díjas akadémikus, a NYUGAT munkatársa, az EZÜSTKOR alapítója, a NÉGY NEMZEDÉK szerkesztője, irodalmár-nemzedékek nevelője, az európai szemhatárú, egy és oszthatatlan magyar irodalom védelmezője a legnehezebb időkben is. Lapunknak évtizedeken át meghatározó munkatársa volt, az ő tanítványa volt Szederkényi Ervin, s az általa vezetett Irodalomtudományi Intézetből verbuválódott a Jelenkor szellemiségét meghatározó első kritikusi gárda. Örökre adósai maradunk.

MÉSZÖLY MIKLÓS Az *ablakmosó* című „keserű-játékát” november 11-én mutatja be a Pécsi Nemzeti Színház stúdiószínháza Bodolay Géza rendezésében.

ESTERHÁZY PÉTER kapta idén a Vilenicai Találkozó fődíját a magyar próza „kopernikuszi fordulatában” játszott kezdeményező szerepéért.

AZ ÖRLEY ISTVÁN BARÁTI KÖR 1988. évi díjait a következő íróknak ítelték oda: verseskötet (megosztva): *Oravecz Imre* „1972. szeptember” és *Rácz Péter* „A hajók megérkeznek”; prózakötet: *Mészöly Miklós* „Sutting ezredes tündöklése”; esszékötet (megosztva): *Balassa Péter* „A látvány és a szavak” és *Csengey Dénes* „A kétségbeesés méltósága”. A művészeti különdíjat ugyancsak megosztva kapta a Tanulmány Színház és posztumusz díjként *Hamvas Béla*.

MEGJELENT a *Hitel* című független irodalmi, társadalmi és kritikai folyóirat első száma. Szeretettel köszöntjük új laptársunkat.

KIÁLLÍTÁSOK. A Pécsi Galériában november 4-én 16 órakor *Bán Béla* festőművész emlékkiállítását *Csordás Gábor* író nyitja meg. – A Pécsi Kisgalériában november 11-től december 4-ig tekinthető meg *Molnár Sándor* pécsi keramikumművész kiállítása. – A budapesti Fészek Galériában november

1-től látható a *Keserű Katalin* által rendezett *Eredendő formák II.* című kiállítás.

KÜLVÁROS címmel lakóterületi lap próbaszáma jelent meg októberben Pécs-Meszies és Pécsszabolcs olvasói számára.

A PANNÓNIA KÖNYVEK legújabb kötetének, *Gróf Révay József* „Az erkölcs dialektikája” című könyvének sajtóbemutatójára november 9-én 11 órakor kerül sor Budapesten, a Fókusz Könyvruházban.

A HARMADKOR, a szegedi egyetem irodalmi-kritikai kiadványa kilencedik számában műfordításokat közöl *Fernando Pessoa*tól, tanulmányt *Nyikolaj Bergyajev* alkotásfilozófiájáról. A szám mellékleteként *Northop Frye* mítosz kutatással foglalkozó recenzió-esszéit jelentették meg.

BIBÓ ISTVÁN EMLÉKBIZOTTSÁG alakult a szegedi egyetemen, amely a politikai gondolkodó halálának 10. évfordulója alkalmából 1989. május 5–6-án *Nemzet és demokrácia* címmel vitanapokat rendez Szegeden.

A HATÁR, a debreceni egyetem irodalmi-társadalomtudományi kiadványa ötödik számában tanulmányt közöl a századelő orosz értelmiségéről, *Csécsy Imréről*, s közli *George Orwell* Gandhi-esszéjének fordítását.

S Z A V A I G É Z A

Újév Amszterdamban

Részlet a Lábnyom hómezőben című kisregényből

Anyám süt-főz, Bandi sűrög-forog, apám tanácstalanul téblábol – de mindenki megpendülve, majdnem izgatottan tesz-vesz.

Tompán zibong a völgy, aztán elcsendesedik a várakozásban.

Anyám Julikát korán ágyba tereli.

Lassított, elünnepélyesedő mozdulatokkal rendet teremt a kislány és a kiskutya után a szobában.

A régimódi, hatalmas tévé tetején – kézügyben – süteményes tálak, tálcán leborított poharak, készenlétbe helyezett üvegek.

Leveszek két poharat, megtöltöm, egyiket ténfergő apám kezébe nyomom és koccintok vele. A poharak csengésében: előlegezett, távoli, lassan beérő újévi harangozás. Barátságosan nézek a brigádos úrra, aki veszi az újjasát és készül lelépni.

– Aztán hazaérj.

Anyám ölbejtett kézzel hosszan elnéz valamerre. Vissza. Nem szólok, nem zavarom, csak szótlanul intek neki: én is elmegyek.

Kilépek az ajtón, lendületet veszek, mint aki hegynek fel indul; valóban emelkedőnek megyek, most már nemsokára felérek szilveszter estjére, gyalogolok ki a völgyből, fel Koma házához, s ahogy mind fennebb érek, a kábultság mind lennebb ér a testemben; a fejem tisztul, miközben elnehezedik mellem, karom, lábam.

Emelkedett hangulatban ül Koma megemelkedett házában. Úgy tűnik, már türelmetlenül várt. „Kurva fegyenc, eddig miért nem vetted elő?!” Illatos füst a levegőben: az asztalon Amsterdamer dohányos csomag. Amsterdamerrel, mézzel és somkórószirommal illatosított dohánykeveréket lök felém.

Én is rágyújtok a pipámra.

– Meg kell szokni, kérlek szépen, a hihetetlen lábnyomokat . . . S ha beleszoksz, akkor tudod, hol, mikor, miért láttad. De meg kell szokni, mert ha

nem, véresre tipornak, nem vicceltem . . . A megszokás az egyetlen védekezés. Na, erről ennyit. Csak hogy tudjad, nem vicceltem.

Koma mindezt sietve mondja, mintha néhány perc múlva már nem hinnieki.

Koccintunk, iszunk, pipázunk békésen várakozva.

– Rádiód, az nincs.

– Nincs. Csak újságot járatok . . . A szó elszáll, az írás megmarad. Nekem az kell, ami nyomot hagy, előveszem, ha akarom, ellenőrzöm, megnézem. Kell a fenének a rádió . . . Az újság az más. Van, amit félreteszek. S akkor előveszem, megnézem, például 1953 telén hullott-e hó a születésnapomon, még azt is megtudhatom, milyen nótákat közvetítettek a rádióban . . . Mert én akkor éppen *bent* voltam. S azt azért szeretem tudni, pontosan tudni, hogy legalább a születésnapom környékén mi történt, vagy mi történhet. Néhány ilyen dolgot meg kell jegyezni, egy-egy cöveket le kell verni. Olyan ez, kérlek szépen, mint a magányos lányom ellenében számon tartott valóságos, megcáfolhatatlan, bizonyítható, precíz fix nyom. Észben kell tartani néhány ilyen fix nyomot, mert ha nem, fuccs. Nekem legegyszerűbb a születésnapom hetéhez, hónapjához kötni . . . Évtizedekre visszamenően felsorolom neked, hogy február elején, ebben és ebben az esztendőben ez történt, az történt, szép idő volt, milyen filmeket vetítettek . . . Mindegy, mit jegyzel meg, de valamit meg kell . . .

Koma lelkesen, ravaszul csillogó szemmel, sietősen, „ezt még elmondom” hangsúllyal dicsekszik.

– El tudom mondani, koma, hogy például 1949 februárjában, az egyik magas rangú funkcionárius, akiről te történelemkönyvben olvashatsz, ha olvasol, vagy a róla elnevezett bulváron sétálsz, szóval, kérlek szépen, el tudom neked sorolni, mit csinált negyvenkilenc februárjában.

– Ismerted?

– Ismertem. Elég baj volt az nekem. Jó volna hinni, hogy őneki viszont nem volt, mégsem volt olyan nagy kárára az, hogy engem ismert. Én megtettem, amit megtehettem azért, hogy ne ártsak neki . . . Bár most azért mégis azt mondom, elég baj volt az nekem, hogy ismertem, de . . . na, fene tudja. Rendes, okos embert öröm ismerni, még ha teljesen véletlenül egyszer az ismeretség kockázatossá válik is. Nahát, ő például 1949 február első két hetében európai fővárosokban tárgyalt, ezt ellenőrizni lehet, benne van a lapokban, napról napra itt és itt, ezzel és ezzel tárgyalt. Minden lépésének ott van a nyoma az újságokban.

– Akkor meg minek észben tartani?

– Hát én most mondom neked valamit, koma, és jól figyelj, hogy miért kell az ép elmébe a fix nyom . . . Kérlek szépen, engem kilencszázötvenegyben lecsuktak. Nem én voltam az érdekes, ez hamar kiderült. A már előttem letartóztatott nagyon jelentős ismerősöm, akiről most beszéltem neked, hát az volt a nagy vad. Mondják a komák, hogy imperialista kém, hogy összeesküvő, meg minden. Volt egy ilyen recept, azt előadták. És hogy nagyon sok szálát felgöngyöltek, bizonyítékokat gyűjtöttek, nagyon-nagyon sokat, de azért még elkelne néhány. És hogy a nyomok hozzám is elvezettek, és mindent tudnak, fölösleges tagadnom, helyzetemet azonban könnyítené a kimerítő, őszinte, beismerő vallomás. Mivel nem volt mit beismernem, elkezdtem tapogatózni, ők meg mind fűjják az illető, a magasrangú ismerősöm vezette összeesküvést,

imperialistákkal való szövetkezést, árulást, de olyan dolgokra céloztak, amelyekről énnekem fogalmam se lehetett. Láttam, ezek úgy beverik a fejembe azokat a fogalmakat, hogy isten irgalmazzon énnekem . . . Ezt nem játsszuk, mondtam, ha árulók kell legyünk, legyünk árulók, de nem így, mert így ráme gyünk. Másképpen is rámegetünk, de úgy érdekesebb. „Elhatároztam, teljes beismerő vallomást teszek.” Először szóban, azután írásban. Kapcsolatokat tartottam fenn az összeesküvés vezetőjével, akinek politikai, diplomáciai üzle meiről nem tudok, mert engem háborús múltam, különleges kiképzésem mi att operatív akciókra tartogatott, amelyekről a szükséges, általa vagy általuk megállapított időpontban kellett volna tudomást szereznem. Csupán egyetlen előkészítő akcióban vettem részt. 1949 február első hetében üzenetet kaptam, hogy azonnal és minden feltűnést kerülve utazzam az egyik Duna-ág melletti kisebb városkába, akkor nagyközségbe. Tizedikén délután autón érkezett az összeesküvés vezetője, és elmondta, hogy sötétedés után a határban repülő gépre várunk. A kocsit ő vezette. Este a havas mezőn, nagyobb völgyben még négy-öt kiskocsit láttam, számomra nagyrészt ismeretlen emberekkel. Kettőt ismertem közülük, azok nevét megadtam. Jelzőtüzeket gyűjtöttünk, leszállt egy felségjelzés nélküli repülőgép, gondolom, a tenger felől érkezhetett, vagy ki tudja honnan, milyen irányból . . . A vidék lakóit ki lehet kérdezni, láttak-e a mezőn 1949 februárjában repülőgépnymokat, idegen katonai bakancsnyo mokat . . . Az összeesküvés vezetője két bőröndnyi iratot, dokumentumot adott át a pilótának, miközben mi, többiek, nagy mennyiségű robbanóanyagot rak tunk ki a gépből, majdani szabotázsakciók céljára. Elosztottuk a robbanó anyagokat, ami reám jutott, azt a fő szervező kocsiába tettük, és miután a repülőgép felszállt, a kocsik pedig titokzatos útjukra mentek, az én adago mat is elrejtettük a környéken. Ő visszament a fővárosba, és hogy ne kelt sünk gyanút, nem tartottuk a kapcsolatot. Megegyeztünk, hogy jelentkezik, amikor eljön az idő. Nem jelentkezett, bizonyára azért, mert biztonságunk éber őrei ebben megakadályozták. Szánom-bánom bűnömet, megtévelyedése met, melybe egy nagy rábeszélőkészséggel, bámulatos logikával és látványos mozgalmi múlttal rendelkező személyiség, régi ismerősöm hatása alatt kerül tem. Várom megérdemelt büntetésemet, melyet ha kitöltök, éjt nappá téve, magamat nem kímélve szolgálom a nép, a Román Népköztársaság ügyét. Aláírás, dátum.

– Tárgyaláson voltál?

– Nem. Ő mártír lett, én rab . . . De koma, ő is tudta, mindenki tudhatta, az újságokban ma is ott a nyoma: február első két hetében európai fővárosok ban járt. Milliók előtt telt minden perce, órája . . . A két koma közül, akikre vallottam, az egyik roppant szerencsés volt, mert éppen 1949 február tizedi kén halt meg a vásárhelyi kórházban. Pont a születésnapomon. Temetésére nem mentem el, mert az ilyen cécót nem szeretem, de különben is a másik komával hazajöttünk ide, s jól berúgtunk annak örömeire, hogy élek. Megün nepeltük, na. Különben ezt a komát már előttem bevitték, mindenféle rémsé ges hülyeségről faggatták, már majdnem behülyült, úgyhogy megváltás volt neki az én sztorim. Beismerő vallomást tett, és boldogan ülte le azt a pár esztendő.

Feltör belőlem a röhögés, meg-meglocsolom pálinkával, hadd oltsa.

– Az is sokszor röhögött, mikor meglátott. Hálás volt nekem, nagyon kedves koma volt, kár, hogy nem ismerted, tavaly halt meg.

Koma iszik, én a röhögésem fegyelmezem.

– Hát ez a helyzet, kérlek szépen – mondja nagy sokára, vidáman. – A fix nyom, az fix nyom. Ha meg másfajta nyom jelenik meg, azt én akarom látni. Hát ez az!

Megtömöm a pipám, hosszan, lesúnyt fővel, ne lássa Koma legyűrhetetlen mosolyomat. Számba dugom a pipát, ez jól álcáz:

– Szóval te akkor marhaságból, viccből ültél?

Megvetően pillant rám.

– Egyen meg téged a fene. Kár, hogy meghalt a koma, azt kérdezted volna meg... Vagy hülyéskedsz, vagy nem lesz ember belőled.

– Hülyéskedek.

– Na, csak azért... De kiegészítő vallomást is tettem. Bevallottam, hogy a robbanóanyag rám eső részét elrejtettem, s mivel semmit sem szerveztek, hát nyaranta, amikor a Duna-ághoz mentem halászni, felhasználtam az egészet.

– Robbantással halásztál, Koma?!

– Egyszer-másszor megesett, de nem akkor. Jóval azelőtt. Erősen nem rendes dolog. Rühellem. A háború után évekig ezzel pusztították a halakat. Büntetni kellett volna... Na, látod, adtam egy okos ötletet, nézzenek utána. Ezért már érdemes ülni, komoly érdemeim vannak a halvédelemben.

Koma harsányan kacag, így én is kiröhöghetem magam.

– Hanem szigonnyal, lékeken át halászni, az egy teljesen sportszerű, férfiasan nehéz dolog. Nem lenne szabad tiltani. Ha megengednék, hát én megnézném, hány koma csákányolna, feküdne ki a jégre néhány halért. Nyugodtan megengedhetnék... De tőlem tilthatják, én akkor is kimegyek a jégre. Ha bezárnak, akkor is. Ha keresztre feszítenek, a szentségit, én akkor is...

– Egyedül nehéz lesz, Koma.

– Kimegyünk, hát nem?

– Kimegyünk, Koma, lékeket vágunk, s a jégen fekvő szigonnyal halászunk, akármi törtéjük is. Nincs mese.

– Faszta fiú vagy. Nincs mese. Isten, isten. Kár, hogy csak a védekezési technikára álltál rá, világklasszis lehettél volna. Istenem, istenem. S a gyermek is leánykának született, de kár.

Fülig érő szájjal sétálok a szobában, kinézek az ablakon, kinn zsong, emelkedik minden.

– Annak örülök a legjobban, hogy leánykának született.

– Ühüm... Na, éppenséggel ezt is meg lehet érteni.

– Ugye?

Minden pohár pálinka tovább fokozza jókedvemet; felfelé rúgok be; felfelé rúgok vissza; az alkohol feldob, nem enged leesni, fenntart, mint az alulról jövő légáramlat a földre hiába igyekvő hópelyhet.

Megpattintom az ablakot, jöjjön be egy kis fölfelé áramló levegő; a látóhatár összeszűkül, minden elérhető közelbe kerül, szinte mehetnékem támad, fel, fel, felgyalogolni szilveszter estjére, estjének tetejére.

Leakasztom a puskákat, megtöltöm őket.

– Hova sietsz? – Koma ráérősen tömködi a pipáját.

Előveszek egy lapostányért, az asztalra helyezem, ráteszek két poharat.

– Egy tisztességes tálcát vehetnél.

Megtöltöm a poharakat, az ablakhoz viszem a puskákat – Koma csodálkozva figyel –, a párkánynak támasztom őket, majd megtömöm mindkét pipámot, de nem gyújtom meg, hanem készenlétbe helyezem: zsebrevágom.

Megnézem az órát, vállhoz emelem a puskát.

– Húzd be a pocakod, Koma!

– Nekem, kérlek szépen, olyan a hasizmom...

A nyitott ablakon át belelövök a levegőbe, a durranás könnyedén oszlik el, belevegyül a zsibongó völgy felszálló zajába. A sörétek nyomán hó hull a behavazott fa ágáról.

– Na, ide hallgass, minden idők legnagyobb amszterdami edzőpartnere, nyugatos műveltségű úriember Komám, ez a lövés annak tiszteletére lett celebrálva, hogy pár pillanat múlva Amszterdamban megkondulnak a harangok.

Koma talán észre sem veszi, hogy felállt. Talpig meg van hatva.

– Szilveszter van, *újév* van Amszterdamban, Koma. Mivel féllábbal odatartozol – a szentségit neki: fél lábad nyomát őrzi Amszterdam, Koma! – hát, mivel téged el sem lehet képzelni Amszterdam nélkül, s a fél lábad nyomát áhitattal körbeálló, a nagy edzőpartnernek kijáró tisztelettel reád gondoló, emlékednek hódoló amszterdamiakat se tudom nálad nélkül elképzelni, tehát te félig-meddig amszterdami vagy, Koma, egészen nem adlak oda, egészen nem engedlek át, nem nem, szó sem lehet róla, de ami dukál, az dukál, úgyhogy én neked boldog amszterdami márkájú újesztendőt kívánok, Koma!

Kezébe adom az egyik poharat, koccintunk, felhajtjuk, s míg Koma áll és bámul, elsütöm a kétcsövű második csövét, aztán veszem a másik puskát. Amszterdam fölé, Amszterdam légiterébe célzok. Töltök és lövök néhányszor. Szemem sarkából látom: valahányszor emelem a puskát, Koma is emeli a poharat. Addig ropogtatnám a fegyvereket, amíg összeesne a pálinkától, de észreveszi, mi készül, leint.

– Tedd le, igyál te is.

– Az egészségedre, Koma. Az újévedre. A nagy Koma egészségére, aki nem lett pocakos, totyogó, esernyős öregúr. Aki nem hagyta el magát, s akit ha valaki elhagyott, az le van sajnálva.

Iszunk. A vén fegyencnek úgy áll a meghatottság, mint egy esernyő.

Na, igaz is: esernyő kellene neki, a meghatódottság ellen. Hehe! Mégis csak esernyős vénember! Esendő, esernyős vénember, azzal a hetyke pipával a szájában is az! Bikaerős vénember, aki mint egy óvatos bivaly, behúzódik pipájának füstfelhői alá. Melyekből kicsapódik, visszahull rá a nikotin, vagy megüti a közöttük kiszülő villám. Füsternyőt a vénembernek, villámhárítót a pipájára – ernyőt neki, saját maga ellen védekezni, hogy éljen sokáig.

– Élj sokáig, isten éltesen.

– Dettó!

Magasra viszi a poharat, olyan magasra, mintha bíró emelné a kezét, mert épp most ütötte ki a világbajnokot.

Fennkölt arccal, győzelmesen jár-kei a szobában, lapos üveget csúsztat kabátja egyik zsebébe, a másikat tölténnyel tömi tele.

Mіндеgyre iszik, engem is kényszerít.

Berúgunk, bizonyisten, hogy berúgunk; még egy kicsit no, még csak egy kicsit no. Komának könnyű, őt már kitoltam ebből a völgyből, feltoltam

szilveszter csúcsára, ott páváskodik a peremen, pedig van még, van még egy kis távolság a csúcsig, de felkapaszkodunk, meglódult minden, mindjárt felérünk.

Az udvaron Koma megáll, terpeszben, ünnepélyesen megrázza a lapos üveget, kurjant, üvölt torkaszakadtából, néha int, mint egy karmester, ilyenkor elsütöm a fegyvert. Két kurjantás között bólint, kegyesen felém nyújtja az üveget, s megint gajdol teljes hangerővel.

– Menjünk – kiáltja, s megindul, keresztül a kerten, átugrik a kerítésen, húzza a lábát a kukoricaföldön, rúgja a havat, mint a juh, mikor gombát keres az avar alatt.

– Gyerünk! Marchons! – karjával hadonászik, és megyünk, lépkedünk át a kukoricaföld érintetlen haván, fel szilveszternek, neki apámék házának, gyúrjuk a havat, felszáll, leperreg mögöttünk a völgybe.

– Marchons! – üvölti elnyújtva Koma. Aztán énekbe csap át – Marchons, marchons, q’un sang impur abreuve nos sillons –, menetel, énekel.

– Allj! – apámék kertjében átadom a fegyvereket neki, megnézem az órám.

– Na, pontosan hét perc múlva. És többet ne üvöltözz.

Indulok az udvarnak, ő nem bír magával, füttyül, rúgja a havat.

– Hé! Aztán arra célozz – intek a hegy felé –, nehogy eltaláld a ház fölött az angyalt.

Benn apámék körülülték az asztalt.

Várnak.

Átmegyek a szobán, benyitok Julikához. Villanyt gyűjtök, az ágyra ülök, megpaskolom az arcát. Egyből felül. Hozzám bújik, s szemével a kiskutyát keresi.

– Szilveszter van, felébresztettelek. Kell pisikálni?

– Nem. Hozd ide a kiskutyát.

Kuckóstól húzom az ágy mellé Tökmagot.

– Mindjárt újév lesz. Új év kezdődik. Mielőtt kezdődne, Koma löni fog a puskával... Figyelj csak: most.

Koma lö.

– Boldog újévet kívánok neked és a kiskutyának.

– Szereted? A kiskutyámat? Szereted?

– Nagyon.

– No, jól van. Én is nagyon szeretlek.

– Aludjál, jó?

– Jó. Majd reggel szilveszterezek.

Hamar visszaalszik. Eloltom a villanyt.

– Nem kell zavarni – mondom anyámnak, aki az ajtó előtt áll. – Boldog újévet!

Koccintunk. Kinyitom az ajtót, füttyentek, a kutyák között Koma dülöngél felénk.

– Gyere, koccints a brigádos úrral.

– Üljetek le, együnk.

Koma harsányan szemberöhög anyámmal, az egyik puskát átadja nekem, s int:

– Nem. Nem. Köszönjük. Megyünk. Marchons. Ha tudod, Margit, hogy az mi, hogy marchons... Megyünk. Új évet köszönteni, kérlek szépen.

A kerteken csörtetünk át.

A harmadik kertben Koma már ismét üvölt.

Ügysem hallja senki. Iszunk, és lövöldözünk bele az égbe. Ilyen fentől senki nem hallja. Lépkedünk végig a körkörös karácsony–szilveszter időközt bezáró, egyre szűkülő, csúcsosodó havas mezőn.

Lábamnak támasztom a puskát, szétnézek.

Nézelődöm. Pipára gyújtok.

Körülöttünk évek, rendszertelen összevisszaságban, irányt vesztetten.

Megcélzok egyet, lövök. Lehull, szétterül, alig marad belőle valami. Belepi a hó. Másikat célzok, eltalálom, Lili riszálja a farát benne – távolodóban. Újabb évet lövök le, ráhull az évek szétterülő, behavazott halmára, mezejére, eltakarja.

Töltök, lövök. Hullanak az esztendők, gyorsan, nagyon gyorsan, a távolodó Lilit egy már be sem fogja, kilöki, egyik lába egyik évben, másik a másikban, kettőbe szakítják – nekem is megnyilallik bele az ágyékom –, nyomára hó hull, ő maga kihull az esztendőkből, kihull az évek közötti ürbe.

– Koma!

Abbahagyja a lövöldözést, s a szünetet kihasználva, amíg rámfigyel, szomjasan szívja az üveget.

– Koma, ha te egyszer kibaszol velem . . .

– Olyan nincs.

– . . . ha egyszer kibaszol velem, és meg találsz halni!

– Nem szoktam meghalni! – csattan föl dölyfösen, de aztán békülékenyen felém nyújtja lapos üvegét.

– Mindjárt nincs benne!

– Megtöltjük. Megyünk. Marchons! A forrásra! – kurjant, a levegőbe lő, én is, megyünk.

Könnyedén, lebegve, lefelé.

Az idő körkörös csúcsa, melyen állunk, lassan a körénk terülő esztendők közé süllyed, s mi megyünk, gyalogolunk, kurjantgatunk, lövöldözünk. Kománál tovább iszunk, addig iszunk, amíg bírjuk, aztán nagyon-nagyot alszom, kialszom magam, és megint és megint kialszom magam, csomagolok, elbúcsúzom Julikától, „nagyon hamar jövök, megint jövök, s ha nagyobb kislány leszel, velem jössz, elviszlek, téged is, a kiskutyát is, Bandit is, és te hamar nagy kislány leszel”; egy reggel korán elindulok, a hajnali busszal, bármilyen zsúfolt, a hajnali busszal, hogy ne kísérjen ki senki; nem állok be a várakozó bolyba, mely nehézkesen moccan; a mozgó autóbust messziről kell követni, vele párhuzamosan haladni, hogy ki lehessen számítani, hol áll meg, hová kerül az ajtaja, s az egymagában mozgó és számító ember gyorsan, mások előtt léphet a nyíló ajtóhoz, ülőhelyet is találhat; a buszban is alszom, nagyot alszom, hosszú az út Bukarestig; marchons, megyünk, megyünk, ereszkedünk, iszunk, kurjongatunk, lövöldözünk, szinte lebegve, könnyedén szállingózunk lefelé, a rendeződő esztendők felé, az ismerős esztendőkbe, már a hónapok is közeliak, a februárok, a márciusok, a novemberek, a decemberek, megyünk, megyünk, marchons, imbolygunk, imbolygunk feléjük behavazott mezőn.

Tengerikék

*Fekete-tenger!
Szőke boszorkányt bűvölsz
csuromkék szemmel.
De ha nincs kint a parton,
dúlsz-fúlsz, dühöngsz, haragszol.*

*

*Egy részeg bolgár
pisál vizedbe s röhög.
Loccs! Hanyattlököd.*

*

*Nem mondhatnám, hogy
suhan a vizen, siklik
vízibiciklid!*

*

*Német túristák
ejtőernyőznek. Bosszant.
Kiköpött desszant!*

*

*Várnára három
hadihajó vonszol nagy
estéli homályt.
Éj, holddal jöjj, derűvel!
Szép álom, ne kerülj el.*

*

*Ó tenger, tenger!
Sirályhinta hullámod
remegem, rengem.
Partodon zeng az élet!
Boldog vagyok, hogy élek.*

Szenvedő szerkezet

Halálnapló, 4.

I.

Az ajánlott mottó Esterházy Péter *A szív segédigéi* című könyvéből való, és anyasírató, csecsemőkori mammogása így hangzik: „m m m m m mmm m mmmmmmm m mmm m m m”.

A szerelem szervessége. A régi európai hagyomány és tapasztalat szerint a szerelem és a halál kikerülhetetlen kapcsolatban van ideleln. A szerelmes-pár folyton határmezsgyén jár-ke. Ez a halál-kapcsolat a szerelem transzcenzushoz közeli természetéből fakad. Viszonylagossá és kétségessé teszi a valóság érvényességét, illetve súlyos kérdéssé válik, hogy ő maga valóságos-e. A szerelemben a „változtasd meg élted!” sokértelmű tévedéssé válhat, ennek a parancsnak ugyanis előbb meg kell ismerni, fel kell tárnai, fel kell fedezni a helyét. Hol van, kívül, belül? Hol *kell* a változás, hol *van* (érett meg) a változás? Kívül (a másikban) van-e a helye a szerelemnek, vagy bent, a misztika szférájában? Nem a másik-e a misztika? „Az angyalok rendje a Másik” – mondja az a Jel-nek hívott szerzetes, aki Tyihon is lehetne akár. Mindenképpen test-e a szerelem? Olykor (ritkán), *egy idő múlva* nem olyan kézenfekvő, hogy testnek *kell* lennie. Szerelem a világ és a kimondhatatlan iránt. Az átlépés, a kilépés, az elhagyás halálközeli bűvölete a látszat csalása is lehet. A szerelem egyszerre szól az örökkévalóságról és annak teljes hiányáról. Az előbbi esetben minden szerelem örökkévaló, mert megtörtént, sőt kizárólag az örök van-t hirdeti; az utóbbi esetben egyetlen szerelem sem marad meg a Földön, minden szerelem kizárólag a halált, az időt hirdeti. E kettő mégis egymásra vonatkozik. Itteni valóság-e hát a szerelem egyáltalán, illetve ellenkezőleg: van-e még valóság, mélyebb értelemben, a szerelmen kívül?

A szerelem egyik legfőbb ígérete a másik megismerése. A megismerés itt, egyik oldalról: lemondás a hatalomról. A megismerés itt: nem eredmény, hanem valami meglevő rejtőzködőnek a kibontása, a rész-egész viszonylatok revelatív feltárulása, az összeilleszkedés és a különbség belső szervességének, a bölcsességnek a megnyilatkozása. Hagyni az anyagot, a testet, hogy éljen, hogy legyen önmaga, hagyni a másikat – velem és énbennem. Engedni és tartani. Ez persze több már, mint megismerés, ez extatikus árfordulás a megértésbe. Minden alany-alany viszonylat csúcspontja, olyan szerves párbeszéd a létezés szervességének kellős közepén, amelyhez legföljebb nagy művek „mesterséges” szervessége fogható, melyekben jóval több az elfogadás és az odaadás, mint az erőszakolt formálás. Ilyen értelemben a szerelmesek találkozása a műelemzésnek, a megértésnek a legfelső foka, ismétlem: a szerves létezés kellős közepén. A szerelem nyelven ez a szócska: „te”, megközelítőleg azt jelenti, amit a „jöjjön el a Te országod” kérése. Annak a „szörnyű vágyó-

dásnak" (Wagner: Parsifal) a pillanatnyi beteljesülése és enyhülete, ami a léleknek valójában örökké beteljesületlen forradalma: „szerelem, szerelem, átkozott gyötrelem, mért nem virágoztál minden falevelen”, „tetőled violám csak a halál old el” satöbbi. Ismerd meg önmagad (a másikban): változtasd meg élted (önmagadban). Ez a kettő ugyanaz a felszólítás. A szerelemben az élet feltételei nem adottságok, hanem állandó alakulás, születés, és ezáltal betekintés a Mű szervességébe. Ilyen értelemben természetesen tilalmas gyümölcs, mivel a megismerés után következő megértés tabuja alól oldja fel az embert egy-egy pillanatra; talán ezért van szakadatlanul egymás közelségében Erősz és Thanatosz. Talán ezért, nem pedig nyárspolgári, emberellenes okokból Erősz-ellenes minden aszketika.

A megismerés azonban a szerelemben nemcsak lemondás lehet a hatalomról, hanem másik oldalával: az elnyomás sötétsége is. A megértés világossága és az elnyomás sötétsége kétértelművé és instabillá tesz minden szerelmet, amíg az szerelem. Ebben a kettősségben ismerjük meg mégis, habár bandzsítva, a világot. „Világos”, mondjuk, ha valamit felismerésszerűen megértettünk. Mintha *kezdetben* a szerelem ígérete az uralom nélküli, fényes hatalom lenne, az egymást megszállás élménye, anélkül, hogy leigázottnak éreznénk magunkat. Birtoklás, rabság és rablás nélkül. Ez azonban csak a kezdet, a pillanat ígérete, melynek nincs és nem lehetséges időbeli folyamata az ember természete szerint. Mert a szeretet, európai formájában sokszor: hatalmat venni a másikon. A szeretet, mint a hatalomgyakorlás szelíd (?) formája, ez a mindenkori agresszió másik, mintegy anyagi arca. A hódítás álarcai! Aztán ellépni, mert hiszen az „enyém” már. *Utóbb* a másik: tárgy.

A sötétség és világosság kettőssége van benne a szeretkezésben is, ebben az erőszakból, elveszettség, elhullás, megszállás és végtelenbe simogató egymásra vonatkozás kettősségein ringatózó drámában. Mert mindenekelőtt dráma ez, akkor is, ha magában foglal lírát, epikát egyaránt. A líra itt, hogy úgy mondjam, lényegi ornemens, mely állandóan jelen van, de rész szerint. Az epika szintén, hiszen ezúttal nem más, mint valami közölhetetlennek a „végtelenségig” nyújtott elbeszélése, út és feszült nyugalmi állapot: csend, lassúság, szünet, mozdulatlan biztonság, amelyet a „semeddig” fenyegetése övez (ezért beszél Nádas Péter az *Emlékiratok könyvében* a központosítás fontosságáról, ami külön testi epikát hoz létre, az epika ritmusát). Ez a három beszédmód nem mond ellent egymásnak, hanem egymásra vonatkozik, ez a hármasság hozza létre a cselekmény relatív szervességét, teljét, miközben az Egészet mégis a dráma uralja, és nem a másik kettő. A bandzsa megértés legjellegzetesebb példája, amikor *végül* gonoszul és kétségbeesetten belebandzsítunk egymás rémülten merev, tágra nyílt szemrésébe, még mielőtt lehunynánk őket. A legnagyobb öröm pillanatában támad a gonosz – minden képlékennyé és vaddá válik egyszerre, másra-mindenkire-akárkire gondolunk, és ezt soha nem fogjuk megtudni egymásról; a beteljesülés egyben a kiszabadulás és eltávolodás pillanata. A másik már tárgy. És mi mégis egészen beengedjük egymás közös pillantásunk sötétjét, mely tehát bármi-bárki lehet, de meg nem ismerhető. Nem tehetsz mást, hiszen fokozhatatlan közelségbe merültél. Minden „még” az „elég”-re törekszik. E két felszólítás egyszerre adja ki a szerelem sötétség/világosság drámáját. Elborít a másik, egyedül maradsz. A gyűlöletnek és a misztikának ez a sötétje halálos pánikot okoz, agressziót és kiszolgáltatottságot egyszerre, mégis ez az a pillanat, mely a maga kétértelműségében is ijesztően azonos önmagával, mert animális-isteni. E pillanat tehát azonos a megvilágosodás, ráismerés végpontjával és a szaba-

dulás, távolodás kezdőpontjával. E kölcsönös védtelenség – jó esetben – mégsem kudarc. A megoldhatatlan és kifejezhetetlen egyedüli kifejezési kísérlete ez, az üres, gonosz, már-már bamba bandzsítás, az idélen vigyorgás hátán. A beteljesedés pillanatában elképesztő mértékben összefonódik mindaz, ami szép és rút bennünk. A nevető és a tragikus maszkot ugyanaz a bohóc hordja, mintegy keresztként. Mindebből mégsem feltétlenül a kétségbeesés következtetései adódnak. Hanem az Egész szervességének élménye, a kerekdedség, az ellentézés és kiegyenlítettség egységéé; hogy ezek a pólusok egyszerre összeérnek, és jelenthetik azt, ami szerelemnek nevezhető; hogy „hát mindez tényleg így van”, hogy nem kiegészíthető, nem csorbítható és nem is folytatható. Nem öröm vagy szomorúság, nem ez vagy amaz, nem választás, hanem teljesség. A teremtés szervessége van benne, halál és életteljesség végső közössége, hogy e kettő ugyanannak a része; hogy hát *benne vagyunk* teljes lényünkkel az Egészben. A valódi szerelem Kozmosz-élmény, amihez már nem is viszonyulunk érzelmesen. Olyan szervesség, amely a teremtésre emlékeztető legnagyobb művek „sikeres” természetesség-imitációjában található meg. A szerelem tehát nem csupán két (vagy több) ember találkozása, hanem valamiképpen a világ eredeti egységének a visszanyert másolata. Lemondás az énről, boldogan. Ez az aranykor-élmény könnyen felerősítheti a szerelem sötétebb és rejtélyesebb felét: a hatalomerotikát, egészen a kidolgozott, modern politikai erotikáig (a földi paradicsom megvalósítása mint az ember felszabadítása, a politikai szabadság és a civilszabadság szimbiózisa stb.), amelyek a szerelem totalitárius mítoszait szállítják, s valóban hajszál, vagy olykor annyi sem választja el őket az ember totális leigázásának mítoszaitól, a másik felszabadítása: tárgyá változtatása. Alázat és megalománia, éteri önzés és anyag-démónia összeér.

A másik a világ, ezért nem tudok szerelem nélküli világról, függetlenül attól, hogy szerelmesek vagyunk-e éppen, vagy sem. *Mindenbe* (nem is csak mindenki-be) bele lehet szeretni. Így hát Erősz szörnyű ámulatot okoz a tapasztalatban: az alany és a tárgy *közötti* reszketésben.

A szerelem szavai. A szerelem a párbeszéd fokozhatatlan formája, maga a fokozhatatlan párbeszéd. De a hallgatás közelében. Végül is hallgatás a szerelem, miként a szavak nélküli, könyörgésen és kérésen túli ima, mint a szavakon túli meditáció (van s lehetséges ilyen). Akkor is igaz ez, ha van beszéd, méghozzá sok a szeretők között, akkor is igaz, ha akármilyen, artikulálatlan hangok vannak benne. A szerelemben a szavak dadognak, értelem előttiék, vagy egyszerűen ostobának hallhatók a kívülálló fülének. A trágár szavak valóban megszentelődnek benne, tudjuk. A szerelem szavai: tolvajnyelv, álnévrendszer és radikális nyelvkritika, nyelvromlás és nyelvi találatkonyság; nyelvi norma és deformáció harca, tehát igazi nyelvalkotás. Alkotás ott jön létre, ahol a túloldal a közelben van, még ha elérhetetlen is mindörökké. A túloldal mint viszonyítási pont feltételezése nélkül (függetlenül attól, hogy valósnak, vagy „csak” fennállónak tekintjük), jelenlétre kényszerítése nélkül nincs, nem lehet alkotás, nincsen semmi, csak a létező létfelelt közönye. A szerelem szavai olyan valamiről próbálnak szólni, ami túl van rajtuk, túl a nyelvi lehetőségeken. Ezért is a sok csönd. Minden egzisztenciális, végső helyzetben föllazul a nyelvi kifejezés, ezért éli meg az ember mindennél erősebben azt, hogy az elgondolhatatlan (mert kimondhatatlan) mégis csak valami, ami van. A szerelem szavai „fogalmat” akarnak alkotni a túloldalról, átlépni egy valóságba, amelynek nincs neve. Olyan valóság ez, amelynek iga-

zi nyelve a hallgatás: test és néma arc, kimondhatatlan gondolatáramlás, mi-
mika és gesztika ad hírt róla – de mindez együttvéve sem tölti ki teljesen a
hallgatás mélységeit. A szerelemben a hallgatás több és súlyosabb, mint bár-
hol másutt: két szó közti szünet, mint a zenében két hang közti szünet fe-
szültsége.

A szerelem talán nem más, mint Mozart valamelyik ringatózó sicilianoja,
az érintés személytelenül lüktető zsenialitása.

A szerelem szavainak kimondhatatlanságához, némaságához egyetlen
adalék csupán, hogy a szerelem mindig a halálra: az időre gondol, akár úgy
is, hogy ezt rettenetes erővel feltartóztatni igyekszik, például azáltal, hogy
minden igaz szerelem közös gyerekre gondol. A gyermek a néma párbeszéd
örökös, sokszor kimondatlan, szóba se kerülő nagy témája. Minden szerelem-
ben hárman vannak, hármas számban beszélnek és hallgatnak, és időtlenül
szemlélik egymást. Nézésük: szemlélődés, több is, kevesebb is a látásnál. Az
isteni hármas remeg, fél, elmosolyodik és lassan körbeforog.

Az egység és az egyesülés valósága, a gyermek, még és már névtelen. Ez
a hármas ugyanakkor hírt ad a „minden egy”, a „mind egyek lesztek” rejté-
lyes valóságáról, homályosan mindig is jelenlevő, mindennél erősebb tapaszt-
alatáról; a gyermeki szavak túlmennek a szerelemben részesülőkön, épp ezért
valóságosabbak minden valóságnál. A szerelem örökös nyelvi kísérletezése,
dadogása és némasága cáfolja a nominalizmust. Nincsen neve, mert kimond-
hatatlan valósága van azoknak a dolgoknak, amelyekről *ott* „szó van”. Oly
dolgok ezek, amelyek fokozatosan a nevek elhagyásáig juttatnak, a névtelen-
ség fokozhatatlan bensőségéhez.

A szerelmi nagyotmondás. Mégis, másfelől, miért beszélnek annyit a sze-
relmesek, össze-vissza, „felelőtlenül”? Miért hangzik el annyi, egyébként tel-
jességgel érvénytelen, képtelen, nevetséges állítás, szó, ostoba közhely, is-
métlés, nagyzó fogadkozás, miért annyi „örökké” ígéret, és miért kísért
folyton – épp ezért – annyiszor a csalás, miért annyi csalódás itt éppen a sza-
vakban? Talán azért, mert a szerelemben majdnem mindig arról van szó, az
a témája, ami nem lehet itt, *tehát* túlbeszélünk – szavakkal – a szavak vilá-
gán. *Akkor és ott* minden szó igaz. Minden. Semmi se múljon el, ami volt és
van, semmi, semmi. Legyen minden, minden egyszerre: a létezés névtelensége
és promizskuitása, amit archaikus és démoni testvériségnek nevezhetnék.
Mert a szerelem emlékezés a magától értődő vérfertőzésre, a tilalom hiányá-
nak csodás idejére, amikor még mindenki mindenkivel egy lehetett. Nem ba-
rátság a szerelem, hanem *vad testvériség*. (Annál gyalázatosabb, hogy ezt a
kollektív élményt és tapasztalatot, mely a nagy, individuális szerelmek mélyé-
ről oly sokszor feltör, a pornográf ipar hihetetlen találékonysággal meglova-
golja.) Minden legyen egyszerre, mondja a bolond. Mert a szerelem szavai a
bolond szavai. Igaz szavak hát, csak egy másik dimenzióban. A belső, a rej-
tett, a mélyebb, az igaz valóságban, ahol nincs idő. A szerelemben szó szerint
elszállnak és leszállnak a szavak, a némaság felé tolonganak. Itt már szembe-
találkozunk az érvényesség köreivel: nincs szilárd jelentés többé, a nappal
felől fülelve, hanem meghatározott használatban, mondhatni testhelyzetben
nyerik el nagyon is ideiglenes jelentésüket a szavak.

Mégis, marad egyetlen, körökön túli, halál elleni varázsszó: *örökké*, ez
a legkevésbé valóságos jelentésű szavunk. Mert az *örökké*, az *örökre*, az *örök*
szerelem a pillanatban (s mi más örök itt, mint a pillanat?) igazabbnál iga-
zabb, körülötte nincs más igazság, ha az összes többi pillanatban (életben) sö-

tét hazugság és csalás is ez a szó. Ez a szó egy életben többször mondatik többeknek, mégis hiteles maradhat. Az örökké a véges végtelen, amely ritka kimondhatóságán túl elviselhetetlen és megtévesztő, mégis a „soha” legnagyobb ellenfele. A Föld legtörékenyebb szava a másik, s az itteni valóságban azonnal hazugsággá és groteszkké reped, mert számonkérhető lesz. Amott azonban örökre megmarad minden egyes örökké. Némán, vagy érthetetlenül mormogva, mintha valószínűtlen, kipuuszuló, csángó dialektusban beszélénk. Isten háta mögött, a megértés láthatatlan szigetén, nem mondják a szót, hanem mondatik. Itt már senki nincs, csak az, aki nem csinál semmit, hanem békében elszenvedi, ami történik. A „soha” a tény, az „örökké” a realitás.

II.

Szerelmeink nyomora. Közbevetett mottó, Nádastól: „Szóljunk a politikáról, szóljunk a szerelemről.” (*Mélabú*) Ez a kifejezés arra az állapotra vonatkozik, amelyben összekeveredik a politikai szabadság és a civil felszabadulás eszméje. Arra a modern állapotra, melyre a politikai szféra primátusa és mindent magába szívó természete jellemző. Arra az állapotra, amikor egymásban élnek meg a szerelmesek a világ szűkösségét, elviselhetetlenségét, és egymásban teszik tönkre a világ – szintén elsősorban bennük lakó – épségét. Ez a pusztítás politika és erotika egymásba játszása révén lehet sikeres, és ez a fejlemény a baloldali tradícióból származik, mint ahogy e baloldali krízise idején, 68-ban (és ami utána következett) vált láthatóvá e keveredés végzetes csalfasága is. Szerelmeink nyomora, hogy szinte nem létezik a magánélet a politikai eszmék fényében, illetve hogy ezeknek formáját kell felöltöztetnie a szerelemnek is, – a baloldali hagyomány 68 utáni krízisével is összefügg. Ez az összeláncoltság nemzedékek tényleges és mértéktelen privát-szenvedéséhez vezetett, amelynek távoli vagy közeli hatása hozzájárult ahhoz a – nem feltétlenül ezt tematizáló – áttöréshez, amit az irodalomban Nadas Péter és Petri György neve jelez. Művészetünk a 68 körüli felnövekedés kínos folyamata nélkül éppúgy nem ez, nem ilyen lenne, mint ahogy a politikai szféra egyeduralma utáni korszakkal való szembenézés nélkül sem lennénk azok, amik. E két név ezúttal csupán orientációs pont, semmi más.

A nagy összekeverés, mely szerelmeink nyomorához vezetett, baloldali kínból született: a földi paradicsom, a hely visszaszerzésének vágya munkált benne, hogy legalább a testben s a lélekben megélhető legyen az, ami a társadalomban oly kevéssé, vagy csak zseniálisan véres kalandok árán élhető meg. Két marginalitás: a szerelmi és a társadalmi lázadás ölelkezik össze. A szexuális forradalom és a krízis felé sodródó baloldali gondolat összekapcsolása: kétszáz éves ismétlés, mely e tradíció képviselőinek erotikus gondolkodásában és viselkedésében mintegy metafizikai nyugtalanságot takar, nem egyszerűen természetes-természetellenes poligám „hajlamokat”. Olyan teremtő alkatokra jellemző ez a gondolkodási csel, akiknek nincs, nem lehet kompetenciájuk, illetve akik forradalmi mélabúban szenvednek. A társadalmi igazságosság szinte végtelen késlekedése végtelenített, „szörnyű vágyódást” szül. Szerelmeink nyomora – ez az igazán nagy vadak sajátja, akik teremtő szituáció nélkül maradtak; vesztesek, elvettek tőlük valamit, de már „eleve”. A kompetencia- és hatalomvágy kevéssé különböztethető meg ezúttal, kielégületlensége pedig ormóttan terheket ró a szerelemre, melynek tehát „ahelyett” is mindent meg kéne oldania. Ez csak a szerelem nyomorához és ámokfutáshoz vezethetett. A szerelem ott és akkor nem önmagáról szólt, ha-

nem egy történelmi eszkhatológia részévé vált. A szerelemnek a „társadalmi méreteken való önmegvalósítás” alá rendelése éppen a vereség pillanatában lép föl, amikor egy kultúra az egyéniség számára már semmilyen stratégiát nem tud kitalálni. (Ha most eltekintünk a legújabb tömegtársadalmak konzumstratégiáitól.) Két szerelmes ölélésében az „átölelek emberiség” politikai utópiája stilizálódik át (erről nekem mindig a „haladó” zakatolás jut eszembe; „a legszebb lányok közül téged választalak, egy a jelszónk, tartós béke” –, hogy miből mi lett, az az eredetről is szól, nemcsak a felhasználásáról).

A közép-európai értelmiség társadalmi magánya és a szerelmek nyomora, krízis-láncolata összefügg. Ez az emberfajta éli meg igazán a szerelem mély társadalomellenességét és társadalmon kívüliségét („rosszaságát”). A szerelem szabad társadalomellenessége éppen a szabadságra és individualitásra épült polgári világban erősödött fel, amely *kizárólag* a legalitás és a moralitás keretei között látta megrendelhetőnek természetünket. A polgári világ tehát az eddigi utolsó kísérlet arra, hogy létrejöjjön egy olyan emberi-társadalmi artikuláció, amelyben a házasság szinte vagyoni jogilag megöli a szerelmet, és szeretők barátságává változtatja. A polgárság immanens rend-horizontja azt viszont lehetővé teszi, hogy létezzenek kizárt-kirekesztett „idióták”, „démonok”, amelyek, akik sehol nincsenek többé, nincs hely számukra a társadalomban. Az egyéniség lesz ily módon a polgári szabadság korlátja, mely eredetileg az alapja, hiszen a szerelem szabadsága valóban lehetetlenné teszi az egyenlők jogainak érvényesítését. Mégis, éppen a szerelem az, amely minden *örök* baloldal *melegágya*, amennyiben ő tapasztalja meg igazán a polgári világ kiemelt eszméjét, mint a valóságból száműzött tény: a testvériséget. A két ember között lezajló mindenkit-ölelés élményében a szerelem társadalomellenességét tapasztaljuk meg: a társadalom transzparens eszméje szembesül megvilágosodásszerűen annak valóságos gyakorlatával. A szerelem valóban démoni testvériség hát, mert a polgári társadalom hangoztatott frateritását archaikus, sőt incesztuózus elemekkel értelmezi át. Nem barátság, nem szalonképes, nem igazán artikulálható, tilalmas szenvedélyektől terhes, valóban veszélyezteteti az adófizetők álmát. A szerelem testvérisége valóban anarchista: benne *végül* mindenkit ölelünk. (Akik ezt tagadják, azok vagy felnöttek, vagy polgárok.) A testvériség eszméjének ez a titkos, mélyre fojtott, nem szalonképes, elhallgatott variánsa a folyamat kezdőpontján álló műben, *A varázstuvo*-*lában* szunnyad, melyet csak a kongeniális Bergman-feldolgozás engedett a felszínre: a házasság a szülőktől való elszakadás története s így az anyai és apai uralomtól egyaránt függetlenedő szeretet nemcsak a rosszat, a regressziót győzi le, hanem a preskriptív, paternalista jót is. „Mi ketten, szinte ikrek, a gyerekszoba mélyén, villanyoltás után majd egymás kezét fogva, észrevétlenül felépítünk egy más-világot, mely egyszerre és hirtelen ledönti a living roomok birodalmát.”

Ha igaz az, hogy összekeveredett a felszabadulás és a szerelem eszkhatológiája, mivel utóbbiban vélték megvalósítani azt, ami az előbbiben tragikus kudarcot vallott, akkor a jelzett korszak: szerelmeink nyomora a baloldali tradíció válságával azonos. A kommunikáció társadalmi kommunióvá növekedése: a téboly utópiája. A társadalmi *végkifejlet* lehetőségébe, realitásába vetett hit transzponálódott a szerelem világába, s ott folytatta romboló munkáját. Például a másik legyőzésének és „szabadító” kisajátításának csillapíthatatlan vágyában: „ne legyen levegőd, mindenedet elveszem, mert szeretlek.” Igazi halál-szituáció, amikor a szerelem fenyegeti a benne résztvevők pusztát létét. Erősz és Thanatosz újabb összefonódása ez, a szerves párbeszéd

összeomlása, vég nélküli „vitává” változása, kóros hivatkozással eközben az egységre. Ehhez a szerelem-felfogáshoz hozzátartozik, hogy meg akarná valósítani az összembari vágyakat. Ez a regresszió nem azonos a szüntelen vágyakozással; ez utóbbi hozzátartozik a szerelem fogalmához. A két, össze nem tartozó szféra szimbiózisára törekvő szerelem-felfogás (miként a neki megfelelő politikai) nem látja be, nem láthatja be, hogy a valódi szerelem nem lehet normatív. Mindig eretnecség marad, de mint ilyen, létfontosságú. Miként a neki megfelelő politikának is csak ellenzéki funkcióban van értelme, melyet éppen hogy nem volna szabad megvalósítani, s miként a műalkotások mindennél mélyebb igazságai sem arra valók, hogy megvalósítsuk őket – Isten mentsen ettől. A szerelemben, a mindent átpolitizáló politikában s a nagy műalkotásban egyaránt ott van a másság elismerésének *egyedül ott* jogos hiánya, valamiféle mániás erőszakosság, mely nem ismerheti el, hogy vannak mégiscsak mindenkire érvényes szabályok. S így van jól. Hogy ők – ők, ez meg ez. Így marad szerelem, nagy mű és baloldali érzület (melankólia) mindörökké a halál foglya, mely nem más, mint időtlen pillanat.

Egy kislány-arcot látok, amint nézi A varázsfuvola nyitányát; mimikájánál nem tudok jobbat. Vagy az *Aldozathozatal* hősét, miután már felgyújtotta az otthont, a helyet, amint akkurátusan beleiszik még a később ottgőgő konyakosphárba; nincs jobb ötletem.

III.

Mondatok. – Amikor a legközelebb kerülünk apánk testéhez és lelkéhez (úgy tíz-tizenhárom évesen), akkor kezdünk igazán elidegenedni tőle. Mint szerelmeink esetében is majd.

– Amit idegen végzetként kaptunk egykor, azért menet közben felelősek leszünk, és ez a szenvedő szerkezet: felháborító.

– Jel mondja minden hétfőn, este fél hétkor: És miért ne vehetnénk komolyan fontolóra Gabriel Marcel gondolatát, aki szerint abban a kijelentésben, hogy „szeretlek”, már az is bennefoglaltatik, hogy „nem halhatsz meg”?

– N. szerint (84. március 16-án) a szexuális forradalom nem forradalom volt, hanem félreértés. Amit annak nevezünk, az a pusztá exhibícióra épült, mint egy kártyavár. Ebben is a „legyőzni a természetet” természetellenes és szerelemellenes stratégiája dühöng. Az ösztönént nem kell felszabadítani, hanem tilos elfojtani. El kellene fogadni, tudomásul kéne venni, meg kéne ismereni. A szexuális forradalomban a hamis felszabadítás révén, majdnem sikerült legyőzni a természetünket, és – nyomban ott termett a semmi.

– Igaz-e, hogy csak emberi történetek vannak? Más, Európán kívüli kultúrák epikája mintha más lehetőségeket is fölillantana. Nem a szerelem és individuum, hanem a világ-tojással való egység kalandjait. Mintha MM errefelé tapogatózna, egy sötétlő rengetegen át, amikor sűrűn *japánozik*.

– Az evangélium démoni fordítása: a földi paradicsomról szóló „ige”, az európai történelem mint megállíthatatlan haladás egy ismeretlen úton, afelé. A szerelemnek a fentiekben leírt vonásai csak európai arcán, modelljén ismerhetők fel. Fausti szerelem ez, állandó, „forradalmi” megszakításokkal, szakadásokkal: nyomorúságunk. Egyetlen történetünk szerelmes, szenvedő szerkezetben áll.

– Tandori Dezső írta a *Rilke – szökökutas torzó* című verset. Így szól hát a zárómottó:

*Hogyan változtassak meg – mit?
Elfelejtettem volna, hogy csillag csillag
mellett megkövesül, hogy elzárkózik
a szomszédos bolygótól? Talán odatent vagyunk, más
lények egébe beszöve, akik esténként
felnéznek ránk. Talán dicsérnek minket
költőink. Talán sokat imádkoznak
hozzánk fel. Talán céljai vagyunk idegen
átkoknak, melyek sosem érnek el minket,
mint egy isten szomszédait, akit ott
vélnék magasunkban, ha magányosan
sírnak, akiben hisznek, akit elveszítenek,
s akinek képmása, mint egy látszat-fény
az ő kereső lámpásainkból, tutólag,
elsöprőleg áttut a mi szórakozott
arcunkon. Miből változzak – mivé?*

1988

MARKÓ BÉLA

A gyermekkor szonettjeiből

*Ne fújj, te szél, és ne zokogj, te zápor,
ne pislákoljatok, ti csillagok,
létezzetek, de ne moccanjatok,
mert nem értek semmit sem a világból,*

*ha folyton él, ha folyton rejti titkát,
ha folyton felkel, és folyton lemegy,
s mint reszkető kézben: folyton remeg
a könyv, amelyre életünket írták,*

*egymásba gabalyodnak a betűk,
a felhők, fák, füvek és minden! minden!
tán idegesen lapozgat az Isten,*

*míg összekever édest, keserűt,
míg jó a rossztól elválaszthatatlan,
s rázkódó sorsom már olvashatatlan.*

Október, november

Egy meszeshordót fölfordítottam, kalapáccsal kivertem a belékövesedett meszet, s amint hengerítem, éles karimájával a jobb lábam nagyujjára zuhan. Azt kéne mondanom, hogy rossz volt a mozdulat vagy valamiként figyelmetlennek bizonyultam, mert rossz helyütt volt a lábam. Meglehet, a hordó méretéhez és súlyához képest túlságosan kicsi volt az erőfeszítéshez szükséges terpesz, avagy ellenkezőleg, e terpeszhez képest túl nagyot löktem rajta. Először nem is éreztem semmit, ám a fájdalomtól való félelmemben elakadt a lélegzetem; amit azért éreztem. Aztán az volt az első gondolatom, hogy most aztán egy ideig nem futhatok.

S a következő pillanatban már fáj. Legalábbis különös szerencseként kellett volna elkönyvelnem, ha nem fáj. Mint ahogyan különös szerencsétlenségnek tekintettem, hogy nem oda zuhant, ahová számításaim és szándékaim szerint zuhannia kellett volna. Szerencsétlenségnek viszont nem volt elég nagyszabású. Ha egy ház omlik ránk, s maga alá temet, az igen! Ha a fába mélyedő szalagfűrész visszacsapódik egy csomóról és a koponyánkat hasítja szét, az igen! Munkálkodó férfiak hajlamosak arra, hogy a megmásíthatatlan tényeket ne vegyék tudomásul, ha nincsen inyükre. Így tettem én is. Szerencsének és szerencsétlenségnek, mértéken fölülnek kell lennie ahhoz, hogy a következményekkel való számítás műveletére szorítson. Dolgoztam tovább. Úgy tettem, mintha hordóm zuhanását különös szerencse kísérte volna. Ennek megfelelően úgy tettem, mintha nem fájna.

Zavaros gondolkodásunkkal olykor csak a bajt tetézzük. Néhány óra múltán, lágyan és forrón beledagadt a tornacipőbe, lüktetett, lépni alig tudtam. Még mindig tetéztem. Tettem a dolgom, miként megfontolt férfiúhoz illik, s ha valaki teszi a dolgát, akkor a végére akar járni annak, amit elhatározott. Abba az ötletbe kapaszkodtam, hogy végül is szerencsés vagyok, hiszen akár el is törhetett volna, s akkor lépni se tudnék; holott valóban alig tudtam lépni, mert egyáltalán nem voltam szerencsés.

Vértelenül behasadt hús, a körömágyon véraláfutás, borogatás, lüktetés, a kellemetlennél is kellemetlenebb éjszaka. Reggelre kelve igazán szerencsétlenségnek érezhettem volna magam. Egy szerencsétlen. Ki mond szívesen ilyesmit önmagáról?

Nemcsak a hajnali futásról kellett lemondanom, hanem azokról az elvégzendő, és az előző napon még halaszthatatlanul fontosnak gondolt munkákról is, amelyeket elhatároztam. Az ekként nyüglődő ember persze nem tud ellenállni annak a kísértésnek, hogy szerencsétlen állapotában hasznossá ne tegye magát, s így élvezze törekeny egészségének maradéknyi szerencséjét. Olyan munkát kerestem hát, amelyhez nem kellett sokat járnom. A tevékenykedés elterelte a figyelmemet a nem lankadó fájdalomról, s ezért több szempontból is hasznosnak érezhettem a tevékenységemet. Egyfelől kifogtam a szerencsétlenségemen, mert valamennyire szerencsésnek bizonyultam, másfelől szerencsétlenségemben olyan tevékenységre találtam, amelynek az el-

végzésére mindig rest voltam szerencsémben. Az lenne hát az egyetlen és legfőbb szerencsénk, hogy nem érzékeljük, milyen szerencsétlenek lehetnénk? Mintegy félórányi, fölöttébb szerencsés tevékenység után, lábam fájós nagyujjára zuhant egy hosszú léc. Oly átütő volt a fájdalom, hogy én magam is utánazuhantham, s miként egy félig eltaposott féreg, vonaglottam a földön. Elmém persze nem mérlegelte többé, hogy most vajon elég szerencsés vagyok-e a szerencsétlenségben, avagy fordítva áll; a fájdalom semmi ilyesmire nem hagyott helyet.

A lélek fájdalma nem lehet oly erős, hogy ne találna valamilyen reményre a testben. Ha jobb reményre nem talál, akkor abban mindig megkapaszkodhatik, hogy önkezeivel veszi végét a testi létezésnek, s ez majd a lelki szenvedés végét jelenti. A testi fájdalomban a bennünket megillető helyre kerülünk a világegyetemben; a forrón pihegő lélek érezheti, milyen fagyosak és lelketlenek vele szemben a mindenek.

Jó két hét múltán kockáztattam meg először a futást.

A futó embert különben se a lába viszi, hanem a lélegzete. Lovelockról írják, hogy nem a lábával, hanem a fejével futott.

S minél egyenletesebben lélegzi be iramának üteméhez szükséges levegőjét, annál érzékletesebben ömlik át belé a másként fagyosnak és lelketlennek bizonyuló külvilág. Pillantását nem kormányozza személyes érzelem, nem ezek viszonzására vár: lát és mozog a látvány. Nem foglal kozik se széppel, se csúnyával. Tekintete mérnöki szigorral fölméri a talaj egyenletlenségeit, bár nem az orra elé pillant, hanem valamivel távolabbra, s így az elméje is mechanikusan munkálkodik a léptek egyenletességéhez szükséges adatokkal: számít, viszonylatokat képez, ítél és irányít. Nincsen szüksége többé az akaratára, mégis bensőséges élményévé válik a legyőzendő ellenállás minden részlete, a légmozgás ereje, iránya, a levegő hőmérséklete, illata, és a talpával gördülő, egész lényét átható talaj. A futás kapcsolatban kiálszik és elenyészik a futóban az indulat. Indulat híján önkéntelenné válnak a képzettársításai. Nem ő gondolkodik, hiszen ennyi dolgot egyszerre csupán érezni tud, hanem az elméje elfogulatlan érzései által gondolja őt. Teste forró. Am nem olyannak gondolja, amilyen máskülönben lenni szeretne. Izzadásának sava kioldja pórusaiból az illatos zsírokat. Ágyéka lehül. Vannak emlékei, de köznapi vágyak és közönséges késztetések nélkül, ezek nem rajzolnak határozott képeket, mint ahogyan gondolkodása se keres fogalmakat. Mintha túllépne a képek világán, de még innen lenne a fogalmakén. Ha valamilyen oknál fogva nem futhatok, mintha egyetlen kábítószere met erőszakosan megvonták volna tőlem. Akkor egy minden eddiginél kiegyensúlyozottabb és hosszabb futásra vágyom.

Amióta itt lakunk, olyan útra vágyom, amelyen senki nem lát. Olyan útra vágyom, amelyen anélkül lehetne visszatérni, hogy vissza kéne fordulnom. Mezei ösvényeken olykor fölriasztom az őzeket, s ők úttalan utakon futnak előlem, én pedig mások által kitaposott ösvényeken vágyom úttalan utakra.

Régebben, míg bizonytalanabb voltam magamban, a lépéseimet, a lélegzetvételemet zavarta meg bármely illetéktelen vagy kíváncsi tekintet. Inkább alkonyatkor indultam el, s úgy számoltam az időmmel, hogy visszatértemben kinn lepjen a sötétség. Ez különösen szépnek bizonyul késő ősszel és kora tavasszal, mikor hideg köd tölti meg a völgyeket és a kopár fáktól bolyhos dombgerincek fölé áll a hold.

Nyáron, mikor is rezzenetlenül áll a forróság, a dombok fölé záródó vörös alkonyatban, bögölyök követnek. Két, olykor három bögöly vesz üzőbe.

Ha egyenletes a futásom, ha éppoly rezzenetlen a ritmusa, amiként ők repülni készek, ha nem rángatom a fejem, nem csapkodok utánuk, akkor a nekik kedvező pillanatra várva, mintegy ezer méternyi úton kitaranak. Az egyik az arcom mellett, a szemrés vonalában, a másik a nyak hajlatánál vagy a lapocka fölött; ott, ahol az izzadás a legizesebbnek ígérkezik. Helyüket nem változtatják, egymást se zavarják. Jöhetne rám akár egy egész felhő belőlük, de nem. Talpam alatt enyhén fölporzik a csapás, a világegyetem értelmes élőlényei vagyunk. A látszat szerint a dolgukat teszik, mint ahogyan én is teszem a dolgomat: repülnek, futok. Valójában a zsákmány megszerzésére, és ugyanennek a veszélynek az elhárítására irányul figyelmünknek az a része, mely nem a repülésre vagy a futásra. Egyenrangúságunkhoz nem férhet semmi kétség. Türelmetlenségük épp úgy veszélybe sodorja őket, miként engem is veszélybe sodor egy helytelenül bemért göröngy, csúszós szélű kátyú vagy alattomos huppanó, hiszen megbicsakló bokám vagy félreroggyanó térdem kilendíthet közössé tett sebességünkből. Kérdésünk rezzenetlenül lebeg velünk a forró alkonyatban: ki kinek a zsákmánya lesz. Nem tehetem támadhatóvá magam, s nekik is támadhatatlan közelségben kell maradniok.

Göcsejnek ebben a délkeleti csücskében úgy nyúlnak el a dombhátak, miként a tengerek barázdái egyenletesen fújdogáló szélben. Meghullámzik a föld, ám lágyan teszi, nem késlekedik, de nem is siet dühödten tarajosodva. Völgyből méltósággal kapaszkodik a dombra. Dombról méltósággal ereszkedik alá a völgybe. A szintkülönbség nem több, mint harminc, negyven méter, ami persze a futónak nem kevés. Hosszan fekúsznak el a dombhátak, és tágas völgyek nyílnak közöttük. A völgyekben patakocskák csordogálnak, lassú vizük többé-kevésbé szennyezett: megél bennük a csík, a vízipók és a pióca, götét is látni, de nincsen többé rák, és régen kipusztultak a halak. Többféle utam van a futásra, s ezek között soha nem választhatok önkényesen; évszak és időjárás dönti el, hogy melyik legyen a kedvező. A száraz nyár bőkezűn, a csapadékos tél szűkmarkúan bánik velem. Nyaranta, ha a gomboszegi domb alatt, a Cserta-patak völgyében indulok futásra, míg lefelé ballagok, a bögölyök máris támadón csatlakoznak. A mi telkünk is itt ereszkedik alá. Néha olyan érzésem támad, hogy mindig ugyanaz a három bögöly vár rám, s mit nem adnék érte, ha legalább a nevüket tudhatnám. Ha jobbra tekintek, akkor az enyhén kikanyarodó völgy ívének végén Petrikeresztúr templomának tornyát látom és a faluból néhány parányi háztetőt a gyümölcsösök bolyha közt, ha meg balra tekintek, akkor mély ölekből kibomló erdőket a távolban, és azt a közelebbi dombvonulatra fölkapaszkodó, széles, sárga földutat, amely Pálfiszegre visz. Az lesz az én utam. Csöndes biztonságot ad, hogy már innen láthatom. Úgy látom innen, mintha az utat egyetlen óriási fa arányos gömbje koronázná a kopasz dombtetőn. Ez azonban csak a távlat csalása, mert valójában nem az út közepén növekszik, s nem is egyetlen óriási fa, hanem három kicsi. S amint futásba lendülök odalenn, ahol a lép felől ilyenkor már érezhetni a készülődő esti pára hűvösét, a bögölyök is egyenletesen gyorsulva repülnek velem.

Az első lépések után még nem érzem, milyen lesz a futásom. Az áldott, és olyannyira áhitott közömbösség állapotára törekszem, arra a külső hatásoktól érintetlen, nyugodt kedélyre, amit a görögök egyetlen szerencsés szavukkal ataraxiának neveztek. De ebbéli törekvésem csak akkor fordíthatja jóvá a testemben fölhalmozódott megannyi rosszat, a zavaros indulatokat, napi hírek hatására elborult vagy éppen túlzottan fölcsigázott kedélyemet, az eredményekből táplálkozó gögöt avagy a sikertelenségektől savanyú szoron-

gást, ha olyanná teszem a futásomat, amilyen éppen vagyok. A testnek és a léleknek nincsen olyan eszményi tápláléka, mely ne tartalmazza mérgeket. Azt azonban, hogy pillanatnyilag milyen vagyok, csupán abból érezhetem, hogy milyenné tesz a futásom. Gazdagon tenyészik itt az ősgyep. Ha dübörgő erőgépek, gumilapátokkal barázdált kerekükkel marják föl az utat, akkor is kinő néhány hét után. Az ősgyep beforrasztja az út minden sebéit, s ezzel teszi alattomosná a futónak. Sok szekér nem jár már, nincsen is sok; tavasszal jönnek, nyárelőn jönnek, a szénát lassú tehenek billegtetik magukkal, össze krumplit, kukoricát és répát visznek el, trágyát hordanak ki. Szeretem az első lépéseket a hatalmas ég alatt, e domboktól árnyékolt úton. Az út valamelyest megismerhető, én maradok kiismerhetetlen. Az ősgyep sűrű, smaragd-zöld és igen rugalmas. Az egész ország aszottan száraz a nyárvégeken, ez az ipari és idegenforgalmi eseményektől távoleső szeglete akkor is a klorofil zsírájától ragyog. Az esti és hajnali páráknak köszönheti, a völgyeknek, a zombékoknak és a patakoknak köszönheti. A zöldek öléből vetem utamra magam. A patak egykori árterületén oly magasra nő ilyenkor már a sás és a nád, hogy távolabbi, mély folyását nem is láthatom. Néhány évvel ezelőtt szabályozták árokká a medrét, azóta nem önt ki, de legnagyobb szerencsénkre mégse szikadt ki az ingovány, mert titkos kis források táplálják. Úgy mondják, a mi telkünk végében is van egy ilyen betemetett forrás. Mondják, bármikor kiáshatom, kristálytisztá vizet fogok találni; az öregek, mondják, ott ittak, ha kaszáltak. Valamelyest emelkedik az utam. Rajtam kívül ezt az enyhe földhajlatot tán senki nem is nevezné emelkedőnek. Am ha lépésről lépésre futok, lehet-e olyan jelentéktelennek nevezhető részlete az utamnak, mely ne tartozna hozzá. Különben pedig, emelkedni jobb, mint lefelé tartani.

Amíg nem volt elegendő gyakorlatom, ezt például pontosan fordítva gondoltam. Arra gondoltam, hogy az ereszkedő lépés nem vesz el semmit az energiából, s anélkül, hogy bármit kéne tennem érte, a saját testem súlya által felgyorsulhatok. Csakhogy a gyorsulás a lélegzetvételt ütemét is fölgyorsítja, és hosszú távon, különösen egyenetlen terepen, ez fölöttébb sokat árthat. A hosszú távon való egyenletes futásban meg kell találnom a változó terep és a testem képességei között elérhető legoptimálisabb arányosságot. Ha a terep adottságaiban mutatkozó átmeneti előnyöket mértéktelenül kihasználom, akkor esztelenül bízom sorsára a testem képességeit, s ha majd a terepviszonyok hátrányomra változnak, ezzel az aránytalansággal nem tudok mit kezdeni. A fölgyorsult légzési ütem nem állítható át minden további nélkül egy emelkedőn; végül is nem gépjármű vagyok. Ereszkedő úton sokkal ésszerűbb visszafogni, olyan arányban fogni vissza a lépteket, hogy azok változatlanul megfeleljenek az egyenletes léptek által megszabott lélegzet ritmusának. Még így is észlelhető a szándékolatlan gyorsulás, ami nyugodtan elkönyvelhető előnyként, bár valójában hátrányt is jelent. A lejtőn való egyenletes futás alaposan igénybe veszi a térdet, a lábszár inszalagjait, a bokát és a lábfej csontjait. A túlzott igénybevétel elkerülése végett, futhatok persze úgy, mint aki teljes súlyával a talajhoz simul, a legszigorúbban a sarokkal érintve, a talp egész felületén görgetve a lépéseket, valamelyest berogyantva a térdeket, hogy a fékező erőt inkább a testem súlya adja ki, ebben az esetben viszont a comb felső izomkötege fog megfeszülni. Ha valaki a saját testével az útjának adottságai szerint gazdálkodik, akkor nem tud olyan előnyös megoldásokat találni, melyeknek ne lenne hátrányos oldaluk. Kinek-kinek úgy kell gazdálkodnia ezekkel a mindenben és mindenütt egymásban mutatkozó dolgokkal, előnyökkel és hátrányokkal, ahogyan az útjának adottságai és a tes-

tének képességei ezt egymástól arányosan megkívánják. Meg miként tudhatnám én, hogy te hová akarsz elérni? De teste van az útnak is, s nem kevésbé változékony kedélyű, mint a miénk. És van teste a levegőnek, mely útnál és embernél változékonyabb. A futásban a testem csupán egyik szereplője az elemi találkozásnak.

E mások számára, mondom, tán észrevétlen emelkedő tetejéről az örök változások hurkába veti magát az ember. A fölfelé mindig a fejlődéshez, a lefelé mindig a változáshoz társul a lélekben. Itt nem csak ereszkedik az utam, miáltal a patakperti zombékos szintjére, sőt, e szint alá is süllyed, hanem többszörös kanyarokba kerül, s ha eddig rugalmas volt a talpam alatt a talaj, most az állandó, még a legszárazabb nyárban is jelenlévő nedvességtől puhává válik. Még gazdagabban, csúszásra hajlamosító bokrokban nő a fű; bokrai kátyúkat és tocsogókat rejtenek. És a levegő hőmérsékletével az illata is megváltozik. Valamivel hűvösebb lesz. A nedvességgel telített föld sűrűn növekvő növényeinek tömören párás illatában tompábbak a zajok. Akárha föld és alkonyat bensőségesen befogna. A legmélyebbnek érzett a legbensőségesebb? Ám párás hűvösében és nedves rothadástól pálló illatában mégis van valami, ami nem a kedvemre való, holott igaz vonzalmat érzek iránta, és vonzalmamat minden alkalommal élvezem. És ellenkezőleg, a magasságnak, a csúcsoknak fensége van, de ne lenne bensőségessége? Mondhatnám hát, hogy a fölfelé, a fejlődésre törekvők az örök fenségre vágynak, míg a változásokra kész, mélyre törekvők a végleges otthonukra, halálra?

A sás és a nád bemezerszkedik az útra, helyesebben az út úgy alakította itt magát, hogy ezt a feltartóztathatatlan, és a szekererek, erögépek és emberi lábak által mégis föltartóztatott erőszakot a kanyarjaival elkerülje. A második kanyar után az emberi találékonyság aztán végképp összecsap a növényzet találékonyságával. Az út, e helyt, a saját biztonsága érdekében nem tehetne mást, mint hogy a dombra kapaszkodjék, így azonban nem csak a tolvakvó növényzet erőszakának kéne engednie, nem csak a művelhető földekből venne el valamennyit, hanem önnön biztonságát is elveszítené; ha nem azonos szinten fut a két kerék, akkor a teher is könnyebben megbillentheti a kocsit. Amit az út tesz, bátran teszi: a terep legmélyebb szakaszán átvág a nádason. Éppen a nedves föld legyőzhetetlen bujaságára számít. Arra, hogy a nedves földben tenyésző pozsgás növények, minden nyomás és pusztítás ellenében, a kerekek alá törve és egymás hulláján át is kinőnek. Az évtizedes növényi törmelék tömött szőnyegét az élni akarók fényre törekvő friss hajtásai hordják a hátukon, és ez az élőkből és holtakból összeszőtt puha kéreg teszi járhatóvá a különben járhatatlan talajt. Aztán elég egy kitartóbb eső vagy a tavaszi olvadás, mely a mindig is hűvösebb, keleti fekvésű domb fagyott oldaláról lezúditja ide a vizet: járhatatlanná válik. Erőre kap benne letört torzsán a sás, a nád, a halott törmelék védő páncélja alól fölüti fejét a sárga liliom hegyes kardja, nagy foltokban kezd tenyészni a fényes levelű gólyahír. Egészen addig tehetik, míg a védelmet nyújtó víz el nem enyészik; elszivárog, elpárolog. Erre várnak a kerekek és a lábak. Mert a fiatal hajtások bujasága teszi biztonságossá útjukat az ingoványon. Mire elérkezik a koranyári kaszálások ideje, le lesznek tarolva, ám erőszakos gyökérzetük erejével tartják az utat és bírják még. Fel is épülnek valamennyire a nyári esőktől, de augusztus végére halottak. Talán gyökérzetük csúcsain őrzik a következő nemzedékek jövőjét. Semmi nem kezdődik előlről, mert semmi nincsen, ami ne valamiből folytatódna.

Már hallom a saját lélegzetem, amikor kikapaszkodom e fullasztó mé-

lyedésből. Mezőbe nyílik, magányos bokoróriás felé visz az utam. Talpam alatt megint a rugalmas gypet érzem, a levegő ismét szárazzá válik és viszszaforrósodik.

Minden tavaszon ég a völgy. A magányos kecskerágító is ezért növekedett ilyen óriásira. Mikor az első tavaszi napok melege kiszáritja a nádat, felgyújtjuk. Mindenki a magáét gyújtja meg, hol itt, hol ott lobban lángra, de tekintet nélkül a tulajdonviszonyokra, sistergő lobogással habzsol föl minden éghetőt a felszínen. Hevesen és sietősen terjed, vastag füstöket okád magából, hiszen nedvesek az alsóbb rétegek. Tavasszal változik a szél iránya. A téli hideg északról tör ránk és délről kezdenek fuvolázni a meleg áramok. Mindkét irányban nyitott a völgyünk, így aztán a déli szél egészen eddig kihajtja a tüzeket a mezőre. Lángra kapnak a magányos bokor alsóbb ágai, olykor még törzsének üszkös kérge is felizzik a tűzben. De nem pusztul el, hanem egyre terjedelmesebb koronával növeszti tovább magát; koronája alatt persze magasra nő a fű, s a következő tavaszon ennek az elszáradt fűnek a lángolása fogja leperzselni az alsóbb ágait. Mindig vannak a törzsén még éghető varak, és mindig maradnak védtelen alsó ágai. Szenes csontváza vigasztalan és iszonytató a tűz után. Négy éve mondom magamnak, hogy most aztán már soha többé nem hajt ki.

Erre a mezőre ereszkedik alá a mi falunk dombja, s a következő dombvonulat kapaszkodójával, ragyogóan zöld, kagylóalakú öblöt képez. Az öböl szélén elárvult és félig-meddig bedőlt kerekeskút házacskája áll. Az öntött vaskerek díszes feliratából tudni lehet, hogy pontosan száz éve, osztrák műhelyben állították elő. Százötven, olykor kétszáz marhát hajtottak ki egykor; ez volt a község legelője. Az egyetlen óriásrönkből kivájt itatóvályú még állja. Ma összesen öt tehén van három családnál. A legelőre minden évben mélyebbre ereszkedik be az akác. A környék erdőiben a bükk, a kocsányos tölgy, a szelídgesztenye és az erdei fenyő őshonos. Az erdészek keresetlen szavukkal gyűlölik az akácot. Ahol ma a gépfűrészek letarolnak egy nemes erdőt, holnap felüti fejét, és sűrűn bokrozva nőni kezd az akác. Egyetlen nyár elég. S két nyár se telik el, a nyuguló bozót tövében átváltozik az aljnövényzet; az új növénytársulás pedig semmit nem visel el többé, ami nemes. Helikoptereket küldenek fölé, permetlével perzselik le a sarjúhajtásokat.

Egyenes, rugalmas úton futok el az egykori legelő mellett, s az alkonyra készülő fény gyöngéd árnyékai ide mindig lesiklanak. Benne van a távolabbi dombvonulat gerince, benne van a laza, faluszéli akác; sárgák és rózsaszínek, vörösek és lilák a felhők járása szerint. A legelő kagylójában megülő forráság tapintja meztelen combomat. Úgy tanítják, hogy a meleg légrétegek fölfelé, a hűvösebbek lefelé törekszenek, itt mégis éppen fordítva van. Lustán elülő melegben mozog előre a törzsem, miközben a nyakamon és az arcomon érzem a dombok közé behatoló hűvösebb szellőket is. Olyan érzés, mintha kiállnék valami földhöz marasztaló anyagból. Ami ugyanakkor azt jelenti, hogy egyszerre kétfajta, különálló illatban futok, mert a szellő megszűzibb illatot hoz, mint amilyen illatot a lábam mozgása az orrcimpáig föl-kavar. Amonnan nedves erdőt, eminnen a nedvesedni kész mezőt. E légrétegek hőmérsékletében és állagában mutatkozó különbséget a meletet kedvelő bögyök is észlelik, mélyebb repülésben követnek. Éles szögekben változtatják a repülési magasságukat. És attól függően, hogy magasabb avagy alacsonyabb légrétegbe váltanak, élesebb, illetve tompább hangot hallatnak. Egyetlen zümmenéssel olykor félméternyivel is megugrasztják a repülésüket;

fölfelé törve ugyanannak a zümmenésnek az élet hallom, amelyiknek a tom-pább változatát hallatják, ha lefelé váltanak. Nem érnek hozzám.

De nincsen olyan egyenetlensége a talajnak, mely a testem közvetítése által elkerülhetné a figyelmüket. Épp olyan viszonyban vannak velem, mint amilyen az én viszonyom a talajjal. Vannak olyan önös érdekeik, amelyek miatt nem mindenben követnek, holott az önérdekük teljes egészében a testemre áll. Ez a jelenség akkor válik kézzelfoghatóvá, amikor a tűzálló bokor-szörnyet elérjük, és a talaj nem csak egy huppanó akadályát állítja elélem, hanem újabb hurkot is vet az út. Bár óvatosan kell bánnunk azzal, hogy mit nevezünk akadálnak. Hiszen az akadályt nem a talaj képezi, hanem a talajviszonyok változására vonatkozó helytelen számításom. E huppanót ugyanis többféle módszerrel hagyhatom olyaténképpen magam mögött, hogy megkéne változtatnom a futásom ritmusát. Nem nagy, tehát egyetlen lépésbe befoghatom, ám ennek az egyetlen lépésnek akkor nemcsak ki kell jönnie, hanem erre az egyetlen lépésre a lelkem rugalmasságával kell előkészítenem a testemet; nem erővel és nem lendülettel, az ég mentsen ezektől. Ha e huppanón átlendülő lábam rugalmasságát kellőképpen megtervezem, akkor rugalmasságomban váltottam ütemet, és ezért nem kell megváltoznia a futás ritmusának. Ilyenkor azonban a bögölyöknek kell élesen szintet váltani. Amikor másként jön ki a lépés, és előre látom, hogy a talpammal fogom elkapni a huppanó oldalát, akkor éppen az ellenkezőképpen kell eljárnom. Nem a leérkező, hanem az elrugaszkodó láb rugalmasságának kell a tervben állnia. Ez esetben, mintegy fölhajtom magam a földhajlaton, s a bögölyök se váltanak, hanem ugyanabban az ívben követnek, amiként a föld hajlik meg alattam.

S ha itt tartok, halovány képet alkothatok magamnak arról, hogy milyen lesz a futásom. Amennyiben lépéstervezésem művelete immár teljesen önkéntelen, ha tisztán működtetik az ösztönök, akkor kivételezett leszek. Akkor visszakaptam valamit, ami állati bennem, s ami a tudatosan és szociálisan szabályozott ösztönök háttérében, természetes és öntudatlan ösösztönként működik. Ebben az öntudatlan ösösztönben nincsen, nem tehető különbség többé a külső világ és a belső világ között. Működésükben vágnak egybe a talaj adottságai a képességeimmel. Ez a táj a lelki életem. Nem túlzás azt állítani, hogy a föld történetében működöm, helyesebben együtt működünk, s valóban abból az elemből gyúrtak, amelytől elrugaszkodom. Ezekre a kivételes futásélményekre, természetükből adódón, csak visszamenőleg emlékezhetik értékelő módon az ember. A jó futásoknak soha nem lehet élmény élményük. A jó futások élményének ugyanis az a lényege, hogy azonos vagyok; amennyiben pedig valamitől nem különbözöm, akkor azt se tudhatom, sőt, nem is érezhetem, hogy mivel vagyok azonos. Kizárólag reflexióim vannak, nincsen önreflexióm. Mindannak, ami vágy, indulat, akarat, vissza kell húzódnia az őket tápláló ösztönökbe, nincsen többé etikám és nincsen többé esztétikám, tudatomnak e friss, érzékeny, fájo és sérthető, önkínzástól sebes rétege szunnyad el, s az elmém csupán a futásra vonatkozó tapasztalataival foglalkozik – a test pillanatnyi szüksége szerint. A lélek ebben az állapotában több és főleg mélyebb tapasztalattal rendelkezik, mint amennyit a test megszerzett és az elme főlhalmozott. Olyan tapasztalatokat használ, amelyeket meg se szerzett; illetve mindazt használhatja, amit megelőző életek tapasztalatának zárványaként, a tudtán kívül őrizett eddig magában.

Egyszer az ágodási erdő mellett, egy jócskán mélyre vájt és csontkemény-nyé száradt keréknyomban futottam. Oly mély volt a keréknyom, hogy föl-

ért a lábszáramig, s az alja se volt persze sima, egyenletesen bebarázdálták a kerékgumik. Magasra szöktettem a lábam, s mintha finom hullámvonalakat írnek le velük a levegőben, minden léptemmel az elrugaszkodó láb elé kellett helyeznem a másikat. A keréknyom az út adottságai szerint meredeken ereszkedett alá, majd a lapba érve többszörösen megszakadt, és más, hasonlóan mély keréknyomokkal fonódott össze. Ez kiadós, s bizonyára mulatságos ugrándozásra készítetett. Aszerint ugrándoztam, ahogyan a megelőző esős időkben az erögépek a síkos agyagba feszülve küszködtek, forgolódtak, tolattak. Túl a patak hézagos gerendahídján, egy igen régi és gyakorta meghibásodó olajkút működik. Mint mikor bemosakodott sebészek a kibontott testrészt fölé hajolnak, ehhez a kúthoz vonultak ki daruval, dzsippel, javítótoronnyal. Álló nap bögnek, dübörögnek, forgolódnak fölötte és körötte. Reflektorokkal szakítják át az éjszakát. Minden erögép szűz utat keres magának, s így aztán az is elkerülhetetlen, hogy az egyik keréknyomból szétgyűrődő sarat, ne egy másik keréknyom gyűrje szét. Ismét síkosan süllyedt a szivattyú tolószára a béléscsőben, s megfontoltan bölintott vele az öreg kút súlyos himbája. A kitartó augusztusi forróságban cseréppé égett az agyag. A híd előtt kétszeres hurkot vetett és a gerendákra nyomódott sár egyetlen nyommá változott. Oly önmagának valóvá lett a figyelmem, hogy a sebesség mindennemű csökkenése nélkül haladtam benne előre, és olyan dolgokat is élesebben láttam, ami valójában a látókörömön kívül esett. A híd lábánál felduzzadt vízben a nádak tövén gyűrűző piszkos habot.

Mert a jó futások után nem az élményemre emlékezem, hanem az útra. Ha a futás ilyen kivételes állapothoz juttat, akkor ezeknek az útszakaszoknak a képe minden más emlékemnél élénkebben áll és marad előttem. Valójában arra emlékezik ilyenkor az ember, hogy élménye nem volt más, mint egy olyan kép, amelyhez nem fűzte semmiféle érzése.

A madarak a szép röptükkel a létüket tartják fenn a levegőben. Olykor mégis látom és tudom, hogy egyszerűen azért repülnek, mert élvezik. Ilyen állapotaiban a futó ember is hasonlóképpen van. Nem az ügyességét, a rugalmasságát vagy a gyorsaságát élvezi, hanem az út adottságainak és a saját képességeinek a hibátlan és folyamatos találkozását.

Tágas és gazdag mezőre emelkedik az út a patakhíd másik oldalán. S amint emelkedik, egyre sekélyebbé válnak a nyomok, lassan elvesznek a sűrű fűben. A hátam mögé került, és a dombok éle alá süllyedő nap utolsó pászmai sárgásra színezték az elem tornyosuló bükkfaerdő hullámozó sörényét. Az erdőszéli bokrok sűrűjét már meglepte a szürkület. Itt ilyenkor bögölyök sincsenek. Térdig érő, tövénél harmatos fűben futottam ebben a nem reám, és nem is a világra, hanem e kettő találkozására szabott élvezetben. Elmondhatom, hogy belém égett minden száradó fejű mezei virág ábrázata. Az erdő nem nyitja meg magát az út előtt, hanem mintha inkább szemérmesen takarná a lehajló ágakkal és a szederindák áthatolhatatlan szövedékével azt az emberi alaknál alig nagyobb nyiladéket, ahol mégis a bensejébe enged. Gondolom, ha e titkos és sötét nyílason belépnek, még a szarvasoknak is meg kell dönteniök magas agancsukat.

Sebességem nem csökkent, lélegzetem üteme nem változott, bár az erők belső mutatója előkészítette az izmokat arra a minden eddiginél meredekebb partoldalra, ami majd az erdő sötétjében, a szálegyenes, szürkötörzsű fák koronája alatt fogad. És amint átléptem e nyiladékon a fényből a homályba, ami máskülönben is kivételes pillanata ennek a futásnak, akkor valami erősen, kettős és kétfelé tartó ütemben megmoccant a jöttömre a száraz levelek kö-

zött. Semmit nem láttam, futásomban se változott már semmi, de ettől a moccanástól, mely mindenképpen az ellenség, a legfőbb ellenség moccanásának számított, az egész testem felületén összeborzadt a bőröm, s minden kicsi szőrszálam állati módon fölágaskodott. Nem volt ez több, mint mikor a lóra bögöly száll; maga a ló teljesen közömbös marad iránta, a bőre mégis rebben, megindul és csúszkál a húsán.

Már ugyanabban a pillanatban tudtam, hogy két ostoba fácán rebbent szét az oldalamnál. Mikor a fácánok fölrepülnek, mintha áldott emlékü nagyanyám ébresztésre állított ócska vekkere szánná el magát a repülésre. Nem csillapult a tőlem függetlenkedő bőröm borzongása. Az ellenséges erővel szembeni állandó résenlétnek azt az animális ösztönét éreztem meg általa, amely minden másféle és jórészt mondvacsinált félelmem és szorongásom kormányzója.

Ettől, attól félünk, erkölcsi terheink elviselhetetlenek: szorongunk. Ezek-től a civilizált érzéseinktől nem látunk rá többé arra az ösztönünkre, mely bizonyos dolgokat teljes biztonsággal ellenségesnek, míg másokat ugyanilyen biztonsággal barátságosnak nevez. Annyit éreztem most, amennyit a minden veszélyre kész oktalan állat. Ezen a magam mögött hagyott, mintegy három kilométernyi úton, először éreztem valami olyasmit, ami egy ítéletre emlékeztetett. A magamról való érzésem pedig megbontotta azt az egységet, amelyben az adottságok és a képességek oly élvezetesen egymásra állnak. Nedves páfrányok csapkodták a lábszáramat. Az állat ilyenkor biztosan épp olyan gyorsan feled, ahogyan fölneszelt. Fulladtan leálltam.

Ennek az erdei meredélynek van egy olyan pontja, ahol mindig leállok. Közél kétszáz méternyi úton kapaszkodom egy régen járatlan csapáson, gyökerekbe akasztom a lábfejem. Most azonban jóval előbb álltam le. Fulladásom a páni félelem következménye volt, és közel se az emelkedőé; az máskor is leállít, de nem fullaszt el. Annak az ösztönnek a nagyszerűségétől rettenem el ennyire, amelyet még soha nem érzéltem ilyen nyersen magamban. Visszafordultam, hogy emberi módon pillanthassak ki állatiságom homályából. A lombkoronák magason ringó résein nem lehetett átlátni mást, mint a sárga fényt.

Tudom, ez a határ. S miért ne csábítana, hogy átlépjek e határon? Ha a borzongás nem az elmémet borzasztaná el, ha nem érzést keltene, hanem csak a bőrfelületen rántana, akkor a dolgok és a jelenségek meghatározott körére korlátozódnának a félelmeim; a szorongások anonim ellenségekből álló birodalma összeomlana. Ősösztönöm, mely különben kizárólag az erkölcsi megfontolások áttételén keresztül mozog, olyan lehetne, mint a tű hegye; ennyi, nem több. A veszély mértéke és minősége szerint bökne meg. Mert jó lenne, ha olyan lehetne, amilyen. Akkor senki nem írhatna nekem vérző betűket falra, nem viaskodnék rémekkel éjjel, és nappal se nékik megfelelő fantomokkal. Ha álomra hajtánám a fejem, akkor aludnék, s legfeljebb arról álmodnék, hogy futok. Ha pedig fölébrednék, akkor éber lennék, kész a futásra.

„Jöjjön minden, amiként jönni kíván. Jó a minden. Szunnyadni hagyhatnám az elmúltakat. Nem vagyunk az egyénire, a korlátozottra szabva.”

Ez a négy mondat Hölderlintől való. Minden világos, tiszta. Az emberileg fölfogható világegyetem átláthatóan áll benne. De figyeljük csak ezt a finoman fejet, no és térdet hajtó feltételes módot a harmadik mondatában: *„Ich sollte das Vergangene schlummern lassen.”* Ettől aztán az emberi elmével átláthatónak felfogott világegyetem képe mégis elhomályosul. Vagy az elmének kell elhomályosulnia. Mert miként hagyhatnám szunnyadni az el-

múltakat? Erre csupán fölszólíthatom magam annak érdekében, hogy a világ átlátható maradjon, s így legyen jó nekem. Am ha nem arra van szabva, hogy nekem ilyen vagy olyan? És ha mégse szunnyad? Akkor nem lehet jó, ami eljő. Semmi ne jöjjön el, korlátozott vagyok, rossz a minden.

Ha úgy hozza a szükség, olykor a városban is futok. Az Ajtósi Dürer sortól egy kőhajításnyira lakik egy jó barátom, s egyszer mit sem sejtve, innen indultam el. Éles hidegben ködlő, késő őszi este volt. Hosszú lejtőkhöz és alattomosan elnyúló emelkedőkhöz szokott lélegzetem, játszi könnyedséggel vitt ezen a sima terepen. Erőimet nem kellett tartogatnom, az ütemet egyenletesen fölgyorsítottam. Semmiféle meglepetéssel nem állhatott elő a talaj. Üres volt a Városliget, tekintet se zavarhatott. A lecsapódó párából nedvesen fénylő csupasz fák között bántón sugározták kék fényüket a lámpák; a maguk mértani rendje szerint jöttek, elmaradtak. Nehézségekhez szokott lelkemnek maradt egy szabad karja, csápolta a sötétben, valamit le akart kötni magához. Nem voltak erősebb érzéseim, mint máskor, határozottabb gondolataim se, nem emlékeztem. A futás által szunnyadásra fölszólított múlt valamelyest mégis megéledt. Hangsúlyoznám: nem emlékek kísérték, hiszen a jól belénk íródott múltnak nincsen is szüksége arra, hogy képekbe rajzolja vissza magát. A képekbe átírt történés az irodalom találmánya, s valljuk be, alig valamiben követi az elme működésének valódi természetét. Most inkább azt mondanám, hogy egykori érzések és hangulatok emlékeztetőibe fűzte karját szabadon lebegő energiám.

Sokszorosán ismerős volt az út. Életemnek e negyvenvalahány éve alatt nem maradt a Városligetnek olyan szeglete, melyet innen vagy onnan jöve, ekkor vagy akkor, ilyen vagy olyan célból ne jártam volna be számtalanszor. Utam most összefűzte, egységes rendszerbe állította e helyszíneket és irányokat. Semmit nem kellett tennem azért, emlékezmem se, hogy emitt azonos legyen a négyéves fiúcskával, akit a nagyatyja vasárnap délelőtt, míg elkészül az ünnepi ebéd, sétálni visz, amott pedig azzal a magányos fiatalemberrel, aki még a fák lombja alatt se keres menedéket a szakadó esőben, hiszen jól oltja reménytelen szerelmének lángjait, s a kinját élvezi. E hangulatokat és érzéseket úgy kebelezte be a futásom, mint a lábam az aszfaltozott utat. Ha futsz, akkor kölcsönösségi helyzetbe kerülsz az elemekkel, s azonossá leszel az úttal; civilizált elmédnek nincsen miről itélnie. Utam most kiegészítő jelentést is kapott, mert azonossá tett az életutammal. Az út a változékonyságot állítja az állandóság perspektívájába, összeérő részleteket fűz követhető egészbe. Helyesebben azt feltételezi, hogy az összefűződő részeket magunk mögött hagyva haladunk át az egészen. S valamilyen hasonló elképzelésünk van az időn áthaladó életútról. Most az egyik átlengte a másikat.

Megkerültem az évek óta üres betonteknőként tátongó városligeti tavat. Volt egy leány, aki mindig csónakázni akart, de nem volt csónakot bérelni pénzünk. A Széchenyi-fürdőtől vezető platánsoron futottam fel a hidra. Eltűnt már a lány, amikor egyszer itt könyököltem a korlátra, és a békés élvezetükbe merülő csónakázókat figyelve, őszintén sajnáltam, hogy immár soha nem lesz részem ilyen csónakos szerelemben, pedig volt már hozzá pénzem. A királyok és a fejedelmek szobrainak háta megett futottam el; a vezérek nevét az atyám verte a fejembe. Így értem ki a Hősök terére. Az utam egészen eddig érzékeny és élvezetes egyensúlyban maradt az életutammal, nem zavarták egymást, összelélegeztek. A Szépművészeti Múzeum előtt azonban úgy kellett határoznom, hogy nem futok ki a Dózsa György útig, mert nem akartam az autók gázait töményen belélegezni. Elfordultam hát, és az Isme-

retlen Katona emlékműve előtt futottam át az üres téren. Valódi fordulatnak bizonyult az elfordulás.

Amint futottam a diszkrétén elhelyezett fehér kőhasáb felé, valami olyasmit láttam, amit abban a pillanatban nem láthattam. Ez egy emlék volt. De élesebben és teljesebben láttam az emlékem képét, mint amit valóságosan látnom kellett volna a szememmel. Megszámlálhatatlan, ezernyi, különböző vastagságú és hosszúságú gyertya és mécses égett, lobogott, sercegett, füstölt és olvadozott az Ismeretlen Katona emlékművének fehér kőhasábján és a kövezeten körötte. Mintha a kövezet, a kőhasáb vetett volna ezernyi lángot, egymásba hajoltak, egymásba olvadtak át a gyertyák, és az olvadt viaszban lobogtak az árván lebegő kanócok, miközben az élön csepegő massa forró könnyként csorgott alá. Magányosan térdeplő, síró és imádkozó asszonyok vették körül, s tőlük valamivel távolabb, csaknem egymásba érő, mozdíthatatlan tömbökbe tömörült asszonyok; maguk is fekete szoborcsoportok. Sárgán ragyogott a hatalmas tér e késő délutáni órán, akárha méhe izzította volna föl, és halálos, dermedt csönd uralkodott. Oriás árnyékot vetett az oszlop, mintha súlyától hátrahanyatlana, és árnyékot vetettek a vezérek. Bénultan állt a forgalom, néma tömeg torlódtott össze az utak torkolatában.

Nem lehetett tudni, mi történik a következő pillanatban. A tér különböző árnyékos pontjain néhány fölcsapott fedelű tank, egy üresnek látszó katonai teherautó, és egy jórészt civilruhás karhatalmistákkal megtömött autóbusz vesztegelt. Ez a pillanat éppen csak elmúlt e halálos csöndben, de senki nem tudhatta, hogy mire kapnak parancsot ezek a következőben. Olykor női árnyak váltak ki az utak torkolatában föltorlódtott tömegeből, egyedül, csoportosan, és az árnyékuk méltósággal teli bizodalommal kísérte őket át a fegyveresek őrizete alatt álló kopogós senkiföldjén. Aztán eltűntek a fekete asszonygyűrűben, hogy kisvártatva a sárgán lobogó fénybe lépve elhelyezzék a gyertyájukat. Letérdeltek vagy a lángtengerben álltak.

Ezt láttam én. Futottam. Nem tudom, mikor történt. Bizonyára november negyedike után. December? Meglehet, hogy a következő esztendő elején, amikor a tanítás már megindult. Ma csak titkos annalesekben lehetne utána nézni. Nem hagyott ki a lélegzetem, nem álltam meg, de miként az ágodási erdő szélén, a hideg borzadály rázta meg a bőrömet. Helyesbíték. Az ágodási erdő homályába lépve, az állati készenlét úgy fölforrósított, és ugyanakkor az állati résenlét olyan görcsbe rántotta minden izmot, hogy ettől a természet-től való ellentétől borzadtam el. A Hősök terén a forró veríték hártája alatt kihűlt a testem a lobogó gyertyafénytől. Ami mégiscsak más.

Persze, a lehető leggyanúsabb módon fonódott össze emlék és látomás. És amikor ismét azt láttam, amit láttam valóban, s már egészen közel volt a fehér kőhasáb a lábának döntött, hervadt kormányfői koszorúval, akkor megint. A fagyos borzadály megint ráncsapott, mint a korbács. Nem a tér közbős, benzinpárás, harminc év utáni fényében futottam, hanem abban a sárga lobogásban, amelyben soha nem futottam.

Emlékező látomásom, mert szerényebb szóval legnagyobb sajnálatomra se illethetem, két szempontból vált gyanússá később magam előtt is. És mindenkit fölhatalmazok arra, hogy gyanakodjék, egyetlen szavamnak se adjon hitelt. Gyanakodjék, hogy égtek-e, könnyeztek-e, felragyogtatták-e az éjszakát a gyertyák? Gyanakodjék, hogy léteztek-e térdeplő, síró, néma, imádkozó és átkozódó asszonyok? Voltak-e fölcsapott fedelű tankok készenlétben, s ha voltak, akkor mindez valóban így láttam-e? Lehet-e tudása az embernek olyasmiről, amit a tudatában nem őriz, létezik-e látomása? Minden lehet-

séges kérdést szegeztek a mellemnek. Emberfia nem lehet nálamnál bizalmatlanabb velem. Mert mindezt láttam én. Csak épp az ellenkező irányból jöve.

Halovány emlékeim szerint a csonkán maradt csizmáival ágaskodó Sztálin-szobor talapzatánál állt le a troli. Mindenki leszállt, hiszen látnivalón állt a forgalom. Ami azokban a napokban nem számított kivételes eseménynek, bár jóval nagyobb bizalmatlansággal voltunk iránta, mint azon a bizonyos keddi napon. Hangosan vagy önmagának, valami olyasmit dohogott az ember, „na már megint, mi”. Ennél megadóbban nem lehetett olyan eseményeket fogadni, melyekhez az egyéni hozzájárulását senki nem adta. Ezért gondolom, hogy talán december. A hangulata maradt ilyen bennem: résenlét, bizalmatlanság, a dac és a gyűlölet. Februárban e két utóbbi érzés már rejtettebb formákat kényszerült keresni magának. Akkor már semmiképpen. Csoportba senki nem verődött, tán érvényben volt még a statárium, mindenki magának ment a sötétedésben, mintha bizony lekésne valamilyen csatlakozást. Biztosan olyanok is voltak, akik tudták, hová mennek. Már messziről látszott a fényesség; forrását a föltorlódott tömeg a hátával eltakarta. Én a Múcsarnok épületének Dózsa György úti oldalánál láttam meg távolról, amit most futás közben közelről, és éppen az ellenkező irányból. Meg azért is gyanakszom, mert a következő évek valamelyikében szétbontották az Ismeretlen Katona emlékművét, s tán e néma és fényes tüntetés emlékét akarták minden emlékezni kész elméből kitörölni. Építettek a helyére egy másikat; kő bizony követő marad. A történelmi emlékezés eltörlésének emlékműveként fölállított későbbi köhasábot láttam az előbb elenyészett gyertyák fényétől lobogni. Ennyi volt a látomás. Ama régi kőről, gondolom, feszítővassal hántották le a viaszpáncélba dermedt, halott virágokat.

AGH ISTVÁN

Napraforgó

*Zöld nyárson tányér sárgaréz
mérlegén fekszem mályva-ég
paradicsom-föld közt lemért
lélek a súlyom semmiség*

*mint darázs szárnyán milligramm
virágpór megragadt arany
sugár gombostűhegye csak
de békességem súlyosabb*

*a mező zöld tonnáinál
mit döngő gulya kerge nyáj
traktor nyom s leszálló madár
míg kapros kertben nő kapál*

*hajló Vénusz nyíló titok
óriás zöldben tűzpiros
karton parázna nyers idom
a napraforgó ráforog*

*szerelmesen hétszáz ággal
közepén selyemruhásan
meddő szűz szenved magában
könny kékellik a hajában*

Világítóudvar

*Nem a naptól világos világossága
önmaga nem is láthatott napot
tetőre dőglött bőregér száraz
szárnyának félhomálya sejlik
kamrába klozetba fürdőszobába
madárhangü madártalan
csipogása verébtelen
galambtalan turbékolás
hangok kelnek tojástan
kezetlen matatások vízlehúzások
szájtalan szavak*

*„Majd adok a potádra” nincs alanya
a női hangnak bögéshez nincs gyerek
így hallgatják a rabok az üzenetet
egyszer a bánya-akna-rejtelemből
bűdös zsírpapír rothadó csutka-képzetekből
bevigyorog pókhálós kenderkötéléről
a vasorrú rablóálcás bányarém
s megrémül kezemben a borotva*

Szeptember elseje

*Akikkel tegnap még a tóban együtt –
gordonkacsípők, bronztálszép hasak,
napramosoly dinnye s szőlőfürthegyű emlők,
édes cicik eltűntek, mint a vándormadarak,
a villanydróton indulóban fecskék
sorjáznak, napszitta szárítócsipeszek
alól ellobbannak a könnyű kelmek,
voltam, s egyszerre én sem itt leszek.*

*Csak egy utolsót, még a legutolsót!
főnt sötét szárnyak, lent a fényes autók
fény-árnyjátéka tűnik át s tovább,
táguló résben sző a keresztеспők,
s szememben melankóliát ez a takarodás,
és megrémít hogy magamra maradtam,
mint szál karó a hűlő hullámokban,
végemre járhat lesre a sirály.*

*Hét fehér viziszellem közelit,
méltóságos és elijeszthetetlen,
akárha ülne, mégis ideért,
mintha nem volnék, vonulnak mellettem,
hét fehér hattyú, hét ledér személy
alábillenve kancsóhosszú nyakkal
az őszülő távolból töltekeznek,
hé! columbusi gályák! merre mentek?*

Eumolposz

avagy

A HAZUDOZÁS ZSOLTÁRA

VII. *Mandulazöld világ*

„Nous voulons vivre dans l'idée des
„autres d'une vie imaginaire; et nous
„nous efforçons pour cela de paraître.
Pascal

49. Fagulya kívülreked

(continuo)

a hazugság egyedül elviselhető levegőjében te termékeny, te spermatus test, eltelültél és élvezted sarjadzásodat

te romlatag – te életté-széteső ábrándozás – mert ábrándozás az élet megmentője

eddig a hazugság éltető pezsgőjében gőzzé osztaltál, test – és el a boldogság szénsavával és buborékos gyöngyözésével: lekaptad magad lábról! – – és most, Finiász, Dudi, Julianna és mind a Gülbaba-béliek, most lezártátok a határt és te kívülrekedtél

nem mehettél vissza a valóságba, csak ha megvalósítod hazugságaidat

(continuo)

a Károlyfürdő török medencéiben gerjesztetted magad tőből a meleggel, hogy hátha tökeid és végbeled felforrósodása következtében valami jó gondolatod támad, valami előre-nem-látható jó gondolatod

[akkor még (tán jobb is:) nem tudtad, hogy a te jó gondolataid kitérő-pályákon vesztegelnek]

a Károlyfürdő mandulazöld medencéiben, céklaveresen a pakolástól és alámerülő, szelíden hűdékes szemmel

zavarodott, álmos pillantással végigkísérted a gőzön az iszaprekeszek mellett elharangozó öregeket; harangverőjük bokán alul fityegett, sőt, némelyüknél külön csatornán, melyet járáskelesük a török idők óta a padlóba vájt

láttad az út végén – az aggastyánokat, amint egy öregzsákban, pokolra lógatva vonszolják heréik betakarított elefantiázisát

elkalandoztál az emberi formátlanság találékonyságán (ahogyan Cicero is megrendült már a thermákban tolongva meztelenkedő rondasággyűjtemény gazdasága, változatossága láttán), kalandozó szemmel ugráltál végig kajmók, sérvek, zsirdaganatok ötletein – karmok, bőrlötyögők, ragyalebenyek vásári tarkaságán – vágások, hurkaráncok, kötényes hastömlők és egyéb lelemények barbár bődületein és megállapíthatad – a szépség törvénye az, hogy r e n d h a g y ó – – –

- mi-az-ki-az?!
- itt-szalad-ott-szalad!
- segiii-ítség, tolvaaa-aj!
- fogják-meg-fogják-meg!

... Mi ez a szaladgálás? egerutat vettek a letartóztatott kabinosok. Az elfogott fürdőmester azt állítja, felsőbb utasításra lopta el a fürdőzők cipőit: hatszáz lábbelít -

- kópéságból, könyörgöm!...
- „kópéságból”, ugye?! - (nesze-pofon)
- csínytesvéből, instállom!...
- „csínytevéből”, ugye?! - (nesze-pofon)
- felsőbb utasításra, kérnémalázattal... -
- „felsőbb utasításra”, ugye?! - (mégegy-meg mégegy)

hatszáz cipő sorakozott a rendőrkordon túloldalán, a meztelenek úgy rimánkodtak értük, mintha elválasztották volna őket legkedvesebb hozzátartozóiktól

- o s z o l j ! -

éljenzés kísérte az oszlató rendőrség tevékenységét, sokan öltözve-futásban kerestek menedéket. Egy pár (uraságoktól levetett, sűrke antilopbetétes, fekete lakk) cipővel rövidebben, futópapucsban takarodtál vissza a török fürdőből, a gőz nem szüntette háborgásodat - a hazugság hullámai messze kicaptak, de nem vetették partra Danielát

(continuo)

a babszerda pedig fenyegetően közeledett és te (jóllehet csoszogásod arra vallott, hogy vízszint- és lapály-iránt baktatsz a Fegyvermester utcán) - lélekben a Szulejmán-torony egyetlen csigalépcsőjén kocogtál felfelé; s minden forduló lőrésén (még abból az időből, amikor a célzás már puskaporral történt, de a lövés még nyíllal:) kipillantottál a világra, Daniela zászlóit keresztvén - - - míg egyszer csak elvágták alólad a Szulejmánt és úgy folytatódott, mint a világra lógatott torony:

ezt tettétek velem, Dudi!

50. A katasztrófamester

- ehun e! ahun la! LAKBÉRUZSORÁSOK, FEKETE VÁGÓK ÉS FEKETE-
TEMISÉZŐK PANAMISTA PARADICSOMA A RIVIÉRÁN! Az istállóját a
koszadék fajtájának!

- melyiken? az olaszon vagy a francián?
- mind a kettőn. Nem mondgya.

(Szecső a ROHAMRA! dumidugdista pártorgánum „Hírtallózás a Világ Sandábbik Feléről” c. rovatát böngészi-tanulmányozza. Néha ráver:)

- ahun la! ehun e!... BIRODALMI KÖZBOTRÁNY ANGLIÁBAN!
ÖNFERTŐZÉSEN KAPTÁK A TRÓNÖRÖKÖST!... Ládd-e-ládd, Dani. Az
ilyen. Ez minálunk nem lesz. Ki lesz küszöbölve. Ilyen nincs, dumidugdiz-
musban.

- Mi? ... Az önfertőzés, vagy az, hogy rajtakapják...?!
- A trónörökös. Kezdem azon, hogy kinyírjuk. Úgy ám. Mint a sicc.
- aha -

az ujját nyálassza; lapozna, de a korareggeli szél elkapkodja: kerepel az újságlepedővel a Gülben

- ehun van! ahun van! HÁRMAS VONATSZERENCSETLENSÉG HÁROM ORSZÁG HATÁRÁN! HORTYOGÓ ISZÁKOS VÁLTÓÁLLÍTÁS KÖVETKEZTÉBEN HÁROM EXPRESSZVONAT EGYMÁSNAK FUTOTT ÉS BELEZUHANT A HÍDKRÁTER-SZAKADÉKBA! A mozdonyokat mindjárt elnyelte a láva, a túlélők feladtak minden reményt. Tessék, ehun e, „a váltóállító iszákos bandavezér a merénylet minden nyomát eltüntette”. Kijött a bűdösség! . . . Nálunk? Az ilyet hogy ne kapnák el?! Karóbahúzva kesztyűbe dudálni: ezt, a kalandornak, mielőtt ezreket magával ránt a strigó. Azt is szigoritóra fogjuk, aki igazoltan strabancol. Hát még aki . . .! Hé-kám! Nálunk az ilyen hármás vonatszerencsétlenség eleve lehetetlen.

- hármás vonatszerencsétlenség? hol?

- a Vezúv kárterhídján, Délamerikában.

- aha -

- dumidugdizmusban?! Nem lesz olyan váltóállító, aki álomra hajtja a fejét. A sinre inkább. Ezt merem állítani, Fagulya.

- Boldog idők, Dudi. És boldogok a látnokok, akik látják, mert övék a mennyek országa -

- Tja!

(continuo)

el-eltűnődsz a hallottakon. A ROHAMRA! jó lap, tele van élvezetes világhatású hírekkel. Te is valami világhatású szerencsétlenségen törhetnél a fejed, ahelyett, hogy a valamidet vakarnád, Katasztrófamester. Valami elemi katasztrófa - holmi monstre karambol kell ide, még minekelőtte a dumidugdizmus áldásos uralkodása alatt, holnaptól, karamboltalanítjátok a világot.

Abban - elveszejté Danielát. Életreszóló gyászkeppel, szomorú lapátkeppel beállítani a Gülbe. A megsodrott zsebkendő csücskével felszárogatni vörösre-dörzsölt szemedsarkában az odakent nyálat a teleköpött tenyeredről

- mi az, Dani, valami baj van?

- mi történt, Fagulya?

- mondd, Dániel, mondjad! . . .

(így ostromolnak a Gülben, mindenki. Félreháritod, nagyokat legyintesz . . . ez aztán a Keserv!)

- miért van a szemed úgy megtörve? a halálsápadtságod . . .?! meg hogy egész testedben reszketsz . . . ? mitől?!

- . . . Ó!

- szent egek!

- . . . Nincs többé.

- Uramfia! csak nem . . .?! Én édes Megváltó Jézusom! mikor? hogyan? az istenért, beszélj!

- . . . E-e-e! . . . Elütötte a - - - (elcsukló hangod megfegyvelmez, hogy zokogásba ne fulladj, mint amazok, a röhögésbe; ádámsutkádk fel-alá jár, nagyot nyelsz, jaj-jaj)

- elütötte a . . .?! mi ütötte el? te kujon!

- a hajókötel?! hahaha!

- a Délszaki Fény?!

- a kragujeváci kávédaráló?

- F i n i. Becsületúristenemre -

- vagy tán téged ütött el, Tőle? a Hölgylánytól? ahány főnyeremény a világon csak van, mindtől egyszerre? mi?!

– hülyének nézed az emberiséget?! Fagulya!
 – amilyen bagarialelkű banda vagytok mindahányan a Gülben. Hát ti:
 ti aztán nem osztotok az ember gyászában.
 – eredj már, te füsti fecske, hiába cincálsz magad meg álcázod mezei
 pacsirtának! Fagulya!
 – fene a svádádat, kis híja bedültem neki.
 – ez?! még az Öregistent is átverné a palánkon.
 – Dudiii-í! Leteszem a nagy esküt. Fíniász!
 – nix Fíniász, nincs duma. Ha nem produkálsz azt a rassz nőt jegyben-
 gyűrűben, hát akkor, fiam, el veled innen a Gülből. Jobbat mondok: önkén-
 tes száműzetésbe mégy, fiú, ha nem akarsz karambolozni egy szőrös ököllel
 s azzal, véged. Ez befejezett ügy, Fagulya, ha értsz a szóról. Igaz-e, Dudi?!
 – d u m i d u g d a!
 – hallottad?! eredj!
 – ... hogy a lángokban lelte halálát! Dudi, ez komoly: így görbüljek
 meg –
 – hajaj! Fagulya!
 – megnézheted magad. El vagy boronálva

(continuo)

... katasztrófamester! segíts!
 ... hát nem tudsz valami olyan spektakuláris szerencsétlenséget kisütni,
 lángtengert, elemi csapást, amitől eláll a lélegzetük? amiben kételkedni
 eszükbe se jut, hát még körülrohogni vele. Megfacsarod a könnyzacskójukat
 és veled együtt elgyászolják Danielát
 ... a pilótába beleáll a görcs és már nem tudja nekivezetni a sziklafal-
 nak a magánrepülőgépet, amelynek egyetlen utasa a konzul lánya...?!
 nem jó
 ... kazánrobbanás a luxus-yachton – aki bennég, azon nincs mit össze-
 kanalizni, aki meg nem, az a hullámsírban lelje halálát...?!
 nem jó
 ... sielni jár a Szent Bernát Sánkra, de leszakad vele a széklyift – hulláját
 a hófúvásban mentésére indulókkal együtt örökre betemeti a lavina...?!
 nem jó, nem jó
 ... mert mi van, ha ki akarnak jönni a temetésére, de gyanút fognak, te
 ökök, mert nem jöhetnek: „nincs sehol” ... „elütötte a!” ... „betemette a!”
 ... „leszakadt vele a!”
 nem jó, nem jó: szagot kapnak
 a tudományodnak a végére értél
 Danieládat oly örületes-vaskos v a l ó s á g g á hazudtad, hogy leüt, el-
 sodor, betemet minden karambolt, tüzesetet – meteorosöt – villámcsapást –
 elemi szerencsétlenséget – – –

51. Fagulya Dániel elindul
 a hazugság megvalósítására

végül elhatározta, hogy megsemmisülsz s ezzel hatalmas vagy
 hogy parancsolsz a lehetetlennek és minden ott lesz, ahova hazudtad
 hogy elmegy a valóság határáig és kizsárolod a lányt: a követségi ház
 maori tornácaig
 hogy jóvátessed iszonyú eladósodásod a valóság nagyzálogházában, hol
 elzálogoltad egész valótlan életed

hogy kiváltod, még mielőtt dobravernék – hol ezer árverési hiéna pályázik rád és zárlatodra ezer irgalmatlan főcsődtömeggondnok ügyel

hogy e bátor kiáltással ablaka alatt, torkára forrasztod a gúnykacajt a kokaburra-madárnak:

– Daniela! –

(ezzel kapaszkodtál fel – felkapaszkodtál a Matjekogádon, eltökélten, hajadonfőtt – hiszen fedett ez a gádor végig a Preparandium lába-tövében – és az Édenfa út kanyarából már messziről fürkészted-faggattad a villa platanos télikertjét a negyedgömb üvegterővel)

– vajon Daniela – (hogy a fehér zsenília-függönyöket az üveg mögött, igen, hogy széthúzták-e már, redőkbe, hajnali hétkor) – és majd, hahogy ott találnád Danielát – (mert ki mást is találnál ott) – hogy üdvözzölj illendőképp, kire ő (– nini, Fagulya úr, psszt! –) viszonzza sokatjelentő modorban-és mértékben a tenyere mögött, hiszen harisnyamozi-tulajdonos atyja, sötét árnyék, ott köti csokorra (vasárnyjáték) a nyakkendőjét a télikert lepedői mögött

(continuo)

elejétől-végig ez a dolgod is úgy következett, ahogyan minden, anyától-született krónikáiról tudta-várta, végigvacogta-hüledezte volna; csak te nem sejtetted, te felmentted, hamvas-szent együgyűség

a követtség japáni kerítése – (mely, emlékeidben vöröstéglából, óriás talpig-nyílások közeibe sorakozott és minden rácsán más-és-más sárkányos ornamens: ez a kerítés most szigorúan elnégyyszögletesedett

a szomszéd kerti medencében egy érc-kvadriga mögül eltávolították a könnyű, római kétkerekűt és az érclovak mögé utászagyút fogtak, terepszin... észreveszed, hogy az Édenfa út kertjeinek körül minden utcában, a kapuzatok minden rejtett terepén terepszínüvé változott a terep és a téglahordó stráfkocsi lovait zebrafogattá mázolták...

– ... Célpont állj!

mielőtt még az állj elharsant volna, már tudtad, hogy te vagy a célpont; és Danieláék túl messze terebélyesedő konzuli háza előtt a kertkapunál megálltál

– állj! Mit keres erre?!

– ... tegezzél, kérlek, tegezz nyugodtan tovább, ha már a megállításnál letegezted – felelted megszegyenülten; és a fegyverállás sor csövének barátságosan a torkába pislogtál. Hatvan szép szál fenelegény.

– Ne figyelmeztessen, hogy mikor tegeztelek, hanem köpd el, ha nem akarod a tüdődön keresztül, egy új lyukon, gané civil. Mit keres maga erre?!

– Danielát keresem.

– Fajankó: dumidugdizmusban nincs Daniela.

– mért – bámultál nagyot, bávatagul azzal a felmentett igazolványképeddel – hát már az van, dumidugdizmus?

– – – Odanézzzen!...

S te felpillantottál a rács elé kötött deklicédulára –

„HADÜZENET MIATT ZÁRVA”

... Tehát győzött.

– szabad tudnom: melyik dumidugdizmus győzött?...

(sajnálkozva mért végig a tisztos – nincs ideje kiköpní, szolgálatban:)

- hülye . . .
- . . .szeretettel kérlek, embertársam, a reszkető szivedet . . . most látam, amilyenek Marcus Tullius Cicero is látott, hogy milyen vagy, láttalak, a törökfürdőben – (estél neki a kapurácsnak:) – mit bánom én a dumidugdit, ez vagy a másik, egykutyá! Danielával van eljegyzett találkám és ebben nem lehet hiba, ha ez az Édenfa-utca! . . .
- civil betyár aki vagy! elhordd azt a kese képed –
- elrendelték az alattvalók szabad mozgását. Rovom-rovogatom az utcákat, így tán utcai-rovottmúltú vagyok, de a célzatos ténfergés, tekergés-strabancolás esete nem forog fenn, könyörgöm. Ez a tényálladék –
- még kotyogsz, civil, még kotyogsz?! eltakarodsz a kapuról, te kakadu, vagy úgy imádkozz, hogy a veszthelyed az a hely, amelyen állasz! – – –
- (s azzal a hegy összes ütegeit rád: benne voltál a támadás koncentrikus keresztüzében – – – itt tartana már a dumidugdizmus, ilyen diadalmas?!)

52. Teremtő meditáció

megvárnod az esti hat órát, strázsálnod, ha kell, éjfélig. A Hölgylány ott kísért a Vihorlát-lépcső sarkán, ahol a Babjagóra-közbe befordul, ahol a ciszterna zuhog, ahol a – ott-ott-ott (hol is kicsibe múltott, hogy le nem pisílted) mandulazöld zubbonyban, gesztenyezöld parolival, aranynyakkendősök fáklyásmenetelnek a hatalomra és a Károlyfürdőnél a sor elvágta ruháiktól a mezíteleneket

egy-két vezényszó és a vén fürdőkupolák (mint a letérdelő elefántok) lefeküdnék a vízre; az omlással-dörgéssel együtt égnek a benzinnel öntözött hasak, heresérvek, combsólyák – – – „ez a dal dumidál dumidugdi” – a dumidalt éneklük az élrájon és minden ötven méternél egy szótaggal s egy hangjeggyel lekésve

a járókelők szétugranak a repülőplakátok elől, amelyek önmagukat éljenzik-ragasztják s akit elűtnek – beleragad

DUMIDUGDISTÁK, KI AZ UTCÁRA!
MINDEN SZTRÁJKTILALOMRA SZTRÁJKKAL,
SZTRÁJKRA SZTRÁJKTILALOMMAL FELELÜNK!

villamosok hátratarodása, pincerengés, földrázás –

prrr! dumidug CSAU

vak! CSAU CSAU

prrr! dumidug CSAU

vak! CSAU CSAU

– ütemrengés, viharos hurrázás és ütemtaps
„tapsolók közt te is ordíts”

(*continuo*)

Bubenauer bácsi, fizetőpincér volt az őrmarsall, Bubek, népmulattató a mintaminiszterelnök; szerte a kocsmákban az új dumidugdi letáborozott. Vica, a barátnője, a román monitorok előtt járta a partokat; és a Vica, harci visítózással az asszonyrajok élén – „menekülést” mimelve, hol ezt, hol azt a hajót rohamozta meg – – –

– nem láttad Danielát? – tartóztattad fel rajcsúrozásában egy pillanatra az amazoncombú lányt – nem láttad, Vica?!

Félvállról, inkább vakaródzva, mint szóra érdekesítve kérdezte Vica:
– melyiket, az Egyszeműt?!

– Danielát, a valószínűtlenül nagyszemű lányt.
– lányok, nem tegnap vitték el Danilenykát? Frankó, az óberhére, te.
Rémlik... –

– mi... ?!

– mintha a tegnapi razziába beleesett volna...

És többé mit sem ügyelve rád, margarétája szárát tépve, rágva a foga közt (s kecsesen köpködve), az Amazoncombú tovább vizsgálta, lőtávolból, a tengerjáró matrózok hajóingását

(*continuo*)

ördögbe a hajógyári lánycsordával, nem méltók arra, hogy elárulhassák Danielát

zordon-ellágyultan ott álltál a Vihorlát-lépcső Nagy Zuhogója fölött és szerettel volna oly megindító hűséges lenni Hozzá, ahogy egy hazugsághoz nem lehet

a végsőre határozta el magad: a végsőre –

teremtő meditációval fogod testté váltani, teremtő meditációval, mint a sirépiletekben elvermelt indiai szerzetesek, amikor t u l p á i k a t teremtik és azt sem bánod már, hogyha megvisel, lelkierődben meggyöngölsz és a Teremtmény meglazítja a szálakat; a halálos veszedelmet, azt se bántad már – ha életedre tör: Daniela –

ha életedre tör, mint azok a t u l p á k (azok: amelyeket nem tudnak többé visszavenni a testükbe és a kölcsön-valóság vámpír valósággá válik) – – és a formula majd, az Ige? mi legyen a teremtő szó?!

tulajdon neved, ahogyan Ő zengettetné:

„daniel daniel daniel”

ez hangzik majd a zárt szobában, ez hangzik majd, oly sejtetően és oly bedelejező keltéssel, hogy – (mint valami anatómiai delejkörnyék, mikor a hang ajkadról ellebeg) – már nem is te mondd, már neked mondják; s majd lassan a száj, a hangszál, a nyak, az Ő hosszúdad nyaka! s mellől a csípő is megvalósul –

...„D a n i e l a !”

a végsőre határozta el magad

53. Jó annak, aki nem hazudik

el ne rebbentsd, ha felkiáltanál – és ha felrebbentenéd, te ne kiálts... ó, tökéletes vigyázatosság szerzetesi gyakorlata, teremtő képzelődés

fél tízkor az esti hűvös lég meglengette, körültáncoltatta a Vihorlát-sarki lámpát; a zománcopál nyikorkált és tányéros fényterében velehintált a nagy Hölgylányvilág – a Babjagóra-köz kertsövénye – a Háromkirályok-sétány padlugasai – a Saskapu fedélbádогоzása – – – idelelt az Auheinschwein-Scheweningen Károly Fürdő üvegcserepes kupolatúrája, odafent a Sártér, a Teke-mező – ...és Daniela még sehol nem kísért

vidám párocska futamodását hallottad: hancúroztak lefele jövet. Incselgő rikoltások és tenyérbe vagy almába fojtott kacagás következett, mostmár csak azt találtad volna ki legalább, hogy ki kit kerget; mert későn buktál le, későn húzódtál be a pallóhídon az ösvény árkába és feljebb, a kertkapu mélyére...

– Hujjé! Holá! ez a Fagulya –

Finiász meg a Julikája csaptak le rád, de parittyával, mintha a fültövdön volna:

– az ám, a Dániel. Valakivel koslat a sötétben . . . Elő! Elő, ti ketten! –
 – ne ordíts. Finiász, egyedül vagyok –
 – igazán maga az, Fagulyácska, igazán egyedül van?
 – igaz, Julionóra. És maguk? kismaga? sétáltatja a Kövérjét?
 – ne bánts ma este, Dániel; ne bánts, a szép gyászeset öröme –
 – s mi az új gyászeset? nem vagyok dumidugdista –
 – ez nem dumidugdizmus, Fagulya: ez színigazság. A Bálika meghalt –
 – De meg ám: meghotta magát! Danika!
 – – – meg-halt?! Julika! Ne tegyenek lóvá, pedig tudom, örömetek telnék
 benne . . . Finiász! mikor? és hogy halt meg?!
 – most. Ma. Megütötte a guta . . .
 – hirtelen?!
 – de milyen hirtelen! – (fakadt el Julika nevetése, de könnyei mögé rejtette)
 – mi nevetnivaló van egy haláleseten?! Fini! – (lányultál el, pedig a
 lánynak szántad ezt a megrovást)
 – Julika! – ripakodott rá a Kövér (mert egyhúron pendültek) és Julika
 virgonc bűnének bocsánatát kieszközlendő, hozzátette: – hiszen csak nyugosz-
 talja . . .
 – megfoghatatlan. Délben még pörölt, „hajgató urak, töttenék mán ki
 ezt a statesztikázást” . . . És ilyen egy-kettőre végzett vele, hogy megütötte?!
 – légy nyugodt, Dániel (nézd, hogy elbambálik nekünk:) s z e l i d
 guta volt –
 – Finiász, nahát! rajtad nem, de magán igazán csodálkozom, Julika. Mit
 röhögtök, a fenébe, hát a Güiben levetkezi az ember egészen azt a finom ér-
 zését? mit röhögtök rajta?!
 – hű! Fagulya! ha azt láttad volna! – (röhécsel Fini s már indul lefele
 a lépcsőn és a párját is sodorja:) – ha láttad volna! ahogy hátravágódott!
 – hova hátra?! ne rohanjatok, ember, kiveszett a kegyelet, mint a vad-
 állatok, te barom! Fiiii-i!
 – „hova hátra”?! . . . Téged még nem ütött meg a guta?
 (– belétek! . . . Krisztusból bohócot –)
 – ha akkor léptél be valahova, amikor nem kellett volna?! Fagulya!
 gyűrűhullámban átfülk rajtad szavainak felvillanó értelme. A sárga
 irigység tűzokádó sárkánya harapdálja torkod és az epesár sárgája előnti tü-
 zelő füledet. Már tudod, mi lehetett a látvány, amitől a rosszkor-belépő Báli-
 ka hátratántorodott és erényes, gülbéli szívét a guta kerülgette
 – uhuhu!ahaha! . . . – csendült össze a pároccka hahotája, minden lép-
 csőfokkal féktelenebbül; és ahelyett hogy szűnt volna – elborított. Így ünne-
 pelték a halálig elkísérő diákemléket és kérkedtek vele, két rajtakapott
 – . . .mi lesz babszerdán?! holnapután már kiskedd, Fagulya! – kiáltot-
 ták vissza, fel a lépcsőn (ez volt virágvasárnap, este . . . a nyolcat? a kilencet?
 elütötte? vagy csak nem hallottad? harangozni is elfelejtettek a toronyban)
 . . . elzavarták Daniela szellemét; és ha úgy is lett volna és a jelenést ki-
 hozta volna járókája: bolygatták a Tekerét erőkörét, a szálak megpattantak
 – Ő látta volna Dánielt, de Dániel nem láthatta volna Danielát – Danielát az
 éjszoknya susterő gözében

(Befejező része a következő számban)

A nagy дума*

Caragiale világa

Caragiale világa tagolhatatlan, egymással szembenálló táborokra és kategóriákra nem osztható világ, amely mélységesen szolidáris, hiszen itt mindenkinek ugyanazok az indítékai, az érdekei, a foglalatosságai. Caragiale szereplői, ha nem is azonos, de legalábbis hasonló módokon lepleződnek le minden konfliktus és összezapás végén. Ezért van jelen mindenki a komédiák végén, és innen ered az a vidám, testvéri egymásratalálás, amelyben a szereplők feloldódnak. E világ szilárd álló- és ellenállóképességének titka az alternatíva hiánya (vagy keresésének képtelensége). „A gyöngeségek láncolata” ugyan fogva tartja, de meg is erősíti alakjait, hiszen egységet kínál és megóv a szét-húzástól. A vidám finálé tehát az egyöntetű cinkosság örömteli újrafelfedezése.

Am ez a finálé csak kívülről és konvencionálisan nézve befejezés, valószínű jelentése szerint a függöny csupán leleplezett (kitakart) egy szakadatlanul és végeérhetetlenül zajló előadást: feltárul egy világ, amelyben minden látványosság, minden megrendezett, színlelt, közösen, nagy lendülettel létrehozott maskarádé. Színpadi és színpadiassá tett világ ez, mely állandó önfittogtatásból él. A nagy összebékülés és az általános vígság, ahová a szereplők Caragiale komédiái végén eljutnak, egy látszatvalóság és farsang nagyszerű megörökítésénél többre utal; újabb, ám korántsem utolsó álarc** bukkan elő: itt semmi sem tartós, örök, visszafordíthatatlan, semmi sem állandó. A folytonos színlelésben, a krónikus, talán szándékolt emlékezethiányban (az emlékezés kényelmetlen), jóllehet bármilyen helyzetet és szerepet elfogad, ez a világ mindig ugyanaz marad. Alkalmazkodó, szolgálatkész, és mozgékonyan védelmezi mozdulatlanságát. Caragiale világának mozgása nem annyira körkörös, mint ahogyan azt általában feltételezik, sokkal inkább stagnáló. Itt mindent azért tesznek, hogy ne tegyenek semmit. A locsogásnak sajátos funkciója van: azt a benyomást kelti, hogy történik valami, holott semmi sem történik. De a lárma narkotizál. Leköti és ártalmatlan irányba tereli az energiákat. Ez a világ csak akkor érthető, ha elfogadjuk, hogy benne mindenki úgy él, ahogy beszél: retorikája létét tükrözi. Itt a nagy дума szervezi az életet.

* Egy esszékönyv részlete, megjelent a *Teatrul* 1987/12. számában.

** Vö. Florin Manolescu *Caragiale és Caragiale* című tanulmányának a *Farsangra* vonatkozó, de a többi komédiára is alkalmazható észrevételeivel: „a darab vége szentesíti a hamisat (látszatot?), és az álarcok látványa, mint egyetlen valóság, melyben a szereplők élete folytatódhat, azt jelenti, hogy bár levetették a jelmezeket, Caragiale figurái mindig álarcosok maradnak. Különböző mértékben, de valamennyien tudják, hogy egy becsapókból és becsapottakból álló rendszerhez tartoznak, és partnereik számára egyidejűleg ezt is, azt is jelentik. Igaz az, hogy a megbékélés megértést, feledést és a megbocsátás képességét feltételezi. De amit Caragiale szereplői itt elfelejtenek, az csupán saját múltjuk, a vágy pedig, amivel egész idő alatt hadakoztak: megbüntetni a »rosszakat».”

Az életmód struktúrájában a kifejezőmód struktúrájára bukkanunk. Farfuri-di közismert véleményét: „Kettőt egy csapásra kérem, engedjék meg, jó, vizsgálják felül, elfogadom, de ne változzon semmi, vagy ne vizsgálják felül, azt is elfogadom!, de akkor csak imitt-amott változzon valami... éspedig... a lényeges... pontokban... Ezt a dilemmát nem lehet megúszni.”, éppúgy Caragiale locsogó poklának bejáratára lehetne vésni, akár ezt a másikat: „Lasciate ogni speranza, voi ch'è entrate.”

Ezt a dilemmát valóban nem lehet megúszni. A дума kezdet és vég nélküli. Ebben a világban az igazolás és öngazolás igénye uralkodik minde- nek felett; mindig és mindenáron önmaga elismertetését, igazolását, érvénye- sítését keresi. Nem azért, mert tudatlannak érzi magát, nem is valamiféle ér- vénytelen-ségi komplexusból; ez a világ nagyon is biztos önmagában, kom- plexusai, különösen kisebbségi-ségek, nincsenek. Még akkor sincsenek, ha netán gyengének, fogyatékosnak, vagy igazságtalannak érzi magát; nem, egyáltalán nincsenek; nem hiány-, hanem többletérzet ez, az önbizalom ren- dületlen meggyőződése, fortyogó vitalitás, olyan erő, mely kilépve medréből mindent elsöpör. Caragiale világában a kényszerek és okoskodások valóság- gal démoni formákban nyilvánulnak meg. De a tények szintjén miért nem tud és nem is akar megváltozni semmi, léte konkrét valóságában miért marad ez a világ mindig passzív, miért utasít vissza sorozatosan minden cselekvést, és impulzusait miért kizárólag szóban hozza felszínre? Miért oldódik fel köte- lesség- és felelősségérzet nélkül a szétfolyó pillanatban? A patetikus mellébe- szélés kollektív és egyöntetű foglalatosság itt mindenki számára. Ám nem ér- dek nélkül. Hiszen bárkit képes magával ragadni és mozgósítani. Itt a dumá- ból élnek, a dumában dolgoznak, attól szenvednek és abban laknak.

Ebből ered az anyagi életkörülmények rozogása is, ami Caragialénál a táj és a díszlet szegényességében fejeződik ki. A kezdetleges, bizonytalan építészeti, urbanisztikai környezet, a városkép, amelyben ez a megállás nél- küli fecsegő világ nyüzsg – ugyanennek a plasztikai megnyilvánulása. Az általános locsogás kivétel a térbe, és ezért Caragiale városának formája ugyanolyan otromba, mint amilyen otrombán beszélnek benne; lényegében ugyanannak az ócska dumának a megörökítése kőbe, betonba, aszfaltba öntve. A házsámok fordítva lógnak. A köztéri órák „igen megbízhatóan” jelzik – a kizökkent időt. – „Az Érsekség órája elüti a hajnali ötöt... Pont- ban déli tizenkettőkor. Délután is elüti az ötöt, pontban éjjel tizenkettőkor, de igen megbízhatóan.” Vannak vonatok, amelyek vagy késnek, vagy nem közlekednek. („van egy olyan vonat, ami magának kene, de az nem közleke- dik.”) A köztisztasági hivatal csak azért van, hogy „felrzza álmából a mocs- kot”, belélegezhetetlen porfelhővel burkolva be a várost („a megyeszékhely utcáprése mindent megtesz, hogy felrzza a szemetet álmából, és minél gyakrabban porfelhőbe burkolja a lámpák pislogását.”) A meteorológia is elhibázott: Caragialénál csak két évszak váltakozik; mindkettő szélsőséges: hófúvásos telek („És kint is borzasztó... esik is, havazik is, jég is hull... kegyetlen lucsok, bolond hóvihar... ó, hitvány egy idő!” „Esik, havazik, fagy, olvad: vakító szélvész” „eső, havazás, vihar, a kutyát ne engedj ki az ólból!”) és tikkasztó nyarak („forróság”, „iszonyú kánikula”, „általános bá- gyadtság”). De még az utcanévek is idomulnak a locsogás retorikai formulái- hoz. Az „icipici türelem”-ről nevezték el a Türelem utcát, az „icipici diplo- máciáról” a Gondolkodók utcáját, a „családom iránti tiszteletéről” a Marcu Aureliu utcát, a „felforr tőle az agyvizem”-ről (Cicero felháborodásának – Quo usque tandem abutere, Catilina, patienta nostra – sűrű ismételtetése) a

Catilina utcát, a házaló cigányasszonyokról („csapjon belém az istennyila”) az Emancipáció utcát, „a nagy fenékberúgásokról” és „összecsókolózásokról” a Függetlenség Terét. Caragiale képzelletbeli városát Hülyepolisznak nevezi. Világában dumákban használnódnak el az emberek, és nagy fellendüléseik is dumákban nyernek érvényt. A győzelmek is, hiszen miután itt minden szavakból áll, semmi sem lehet lelkesítőbb, mint egy szóbeli megvalósítás.

A méltó elismertetésért folytatott küzdelem legismertebb és legreprezentatívabb hőse természetesen az *Egy magasztos nap* szereplője, Leonida Condeescu, „Mizil városának polgármestere”, ugyanakkor „Órománia városainak polgármesterei közül a legfáradhatatlanabb”. Ez az energikus ember, amikor végre Mizil városának polgármestere lett, mindent elkövetett, hogy városát „három szomszédos vármegye” fővárosává tegye –, sikertelenül. Pedig ötletekben nem szűkölködött, éppen ellenkezőleg. Javasolta egy „önálló megye létrehozását Mizil székhellyel”. Elutasították. Javasolta a buzăui püspökség áttelepítését – de a zsinat elutasította. Kérte a 32. ezred Mizilbe helyezését, de a Katonai Parancsnokság elutasította. Kérvényezte, hogy a iași-i Orvosi Fakultást költöztessék Mizilbe – de a Kultuszminisztérium elutasította. Az volt minden vágya, hogy Mizilben nemzeti színházat építsenek – de a Színházi Szövetség elutasította. Ennyi rosszindulattal szemben Leonida minden erejét összeszedve eléri, hogy kihallgatást nyerjen az uralkodónál, akinek természetesen a helyzet átfogó elemzése után előadja „programját”, az alkalmat megragadva rámutat mindarra, ami városának hiányzik ahhoz, hogy „nagyszerű város, idővel Órománia büszkesége legyen”: „Nincs megyeszékházunk, nincs bíróságunk, nincs püspökségünk, nincs 32. ezredünk, nincs gimnáziumunk, nincs orvosi fakultásunk, nincs nemzeti színházunk, nincs Duna-hídunk – semmink sincs, Felség. Kérjük Feleségedet, hogy juttasson valamit számunkra is.” Az uralkodó meghatódik, és elrendeli, hogy „kormányja szenteljen nagyobb figyelmet az energikus polgármester törekvéseinek”, de a miniszterelnök, egyébként Leonida jóakarója, nem szereti a sietséget („Felség, Mizil polgármestere nagyon értékes ember, de van egy, nos ha nem is hibája, de mindenképpen szélsőséges tulajdonsága: eltökélte, hogy mindenáron és a lehető leg hamarabb tengeri kikötőt csinál városából”). Nem tudhatni, hogy mi mindent eszelne még ki városának felemelése érdekében a kitartó és állhatatos polgármester, ha nem kínálkozik egy nem remélt perspektíva. A lehetőség váratlanul bukkan föl, teljesen új, sokkalta boldogabb irányt szabva a Mizil felvirágoztatásáért folytatott küzdelemnek. Amikor közlekedni kezd a Berlin–Bukarest expressz Breslaun át, Leonida döbbsen felháborodással állapítja meg („Hát ez több a soknál”), hogy Mizilt lehagyták az állomások listájáról. Ennél nagyobb szerencsétlenséget elképzelni sem lehet: „az expressz jövet is, menet is megállás nélkül halad át Mizilen.” Mostantól semmi sem volna képes Leonidát visszatartani. Egy év, „egy teljes év tele futkosással, küzdelemmel, ellenállásokkal, sértegetésekkel!, egy nyugtalan, pihenés nélküli, hősie harcban eltelt év” után megjön a várva-várt siker, – az első siker Mizil felvirágoztatásának magasztos útján: elhatározott, hogy az expressz menet is, jövet is egy-egy teljes percre megáll a bátor Leonida Condeescu bölcsen irányított városában.

Győzelem, mely méltó arra, hogy megünnepeljék, de méginkább arra, hogy közhírré tegyék: Caragiale világában, ha nincs láрма, akkor semmi sincs. Elégtétele csúcán a mizili polgármester hosszú táviratot küld breslaui kollégájának, hogy így hozza tudomására a korszakalkotó eseményt – az expressz első megállását Mizil pályaudvarán: „A mai nap dicső reggelén pon-

tosan 10 óra 12 perckor a Bucarest–Berlin megállt Mizil fellobogózott állomásán, hatalmas tömeg, közel tízezer ember frenetikus lelkesedése és tapsvihara közepette három köztiszteletben álló személyből álló bizottság szállt föl, hogy megtegye az utat a buzăui díszebédre esti visszatéréssel Mizilbe pontosan 6 óra 37 perckor a Berlin–Bucarest expresszrel. Éljen Németország! Éljen Románia! Éljen Breslau! Éljen Mizil! Testvéri üdvözlettel!” De Mizil állhatatos és fáradhatatlan polgármesterének ambíciói itt még nem érnek véget: most már azért harcol, hogy a nagy lehetőség, melyhez városát elvezette, írásban is rögzíttessék és a nemzetközi vasútállomáson „fehér táblán piros betűk hirdessék a két expressz útvonalát: Berlin–Bucarest via Breslau–Mizil és vissza: Bucarest–Berlin via Mizil–Breslau”.

Ami valóban rendkívüli a névtelenségből való kitérésnek ebben a komikus eposzában, az az, hogy Leonida Condeescu minden lépését *komolyan vesz*, még akkor is, ha ezek nem mindig járnak sikerrel. Tökéletes barom, minden kétséget kizáróan barom, menthetetlenül barom, de eléri, hogy polgármesterlegyen, ha csak Mizilben is, de polgármester a szó legszorosabb értelmében. Az is magától értetődik, hogy gyorsan, „en flèche”, nehézségek és kínlődás nélkül halad fölfelé a karrier lépcsőfokain. Aberrált ötletei nem kompromittálják, ellenkezőleg, hozzásegítik széles körű presztízse megszilárdításához. Leonida Condeescu fogadja az uralkodó, akit lenyűgöz személyiségével. A miniszterelnök jól ismeri és értékeli a mizili polgármester törekvéseit, annak ellenére, hogy némi fenntartással él – talán a lehetséges vetélytársat látja benne? – konok türelmetlenségével szemben.

No és az utolsó telitalálat: Breslau polgármestere – tehát nem akárki, hanem egy objektív, kívülálló, semleges, a helyi viszonyoktól független személy! – a táviratra távirattal válaszol, de a hangsúly immár nem a lezajlott eseményre (az expressz megáll Mizilben), hanem Leonida Condeescu személyiségének és érdemeinek elismerésére esik. Íme a távirat, mely felér egy jövedelmező tőkebefektetéssel: „Breslaut mélyen megindítják Mizil érzelmei. Éljen Leonida Condeescu, az energikus polgármester!”

Ilyen körülmények között feltételezhető-e, hogy Leonida Condeescu nem több egy nevetséges hülyénél? Hogy indítványai csupán ostobák és groteszkek? Hogy túlradó energiája nem egyéb, mint tevékeny butaság, a butaság működés közben? Nem, a legjobb indulattal sem, a leghatározottabban nem. Sokkal okosabb, ha normálisnak, sőt követendőnek tartjuk eljárásait, tekintettel mindazokra, akik lehetővé tették Leonida Condeescu felemelkedését, bátorították, támogatták és dicsőítették őt. „Éljen Leonida Condeescu, az energikus polgármester!” – Ő győzött. Megerősítették, elismerték, tisztelettel és hódolattal veszik körül. Mindenesetre nyilvánvaló, hogy a mizili polgármester győzelmének alapját széles körben elterjedt jellemvonások képezik. Leonida Condeescu nem kivételes eset, hanem valaminek a képviselője. Különböztethető volna káprázatos politikai és hivatali karrierje. Voltaképpen bizonyos kollektív indítékok és hajlamok találkozása tartja fenn őt. Benne testésülnek, általa szerveződnek meg bizonyos lappangó vonások. Felfog, formába önt, érvényesít egy lehetséges magatartást, létrehozza környezete gondolkodásmódjának reprezentatív modelljét. Nem fertőz meg senkit, erre nincs is szüksége ahhoz, hogy meghódíthassa az embereket; itt nem egy „orrszarvúsítási” folyamat zajlik: inkább megtestesülés. Önmagukra ismerhetnek benne. Mert mindenikükben ott bujkál egy kis Leonida Condeescu.

Caragiale világának működése tehát nem véletlenszerű, mint azt a szédületes lárma alapján feltételezhetnénk. A legkevésbé sem véletlenszerű és a legkevésbé sem ártalmatlan. A retorika bódulatának megvan az a hatása is,

hogy létrehozza és elénk tárja nevetségessé szelídített, elfogadható és kacagató képét egy világnak, ami olyan erők és impulzusok működésének eredménye, amelyektől borzadnunk kellene. Ez az egyetértő közeg, melyben egy Leonida Condeescu elmebeteg indítványával, terveivel, törekvéseivel semmilyen akadályba nem ütközik, talán nem is annyira nevetséges, mint inkább sírnivaló, vagyis félelmetes. Még az ördög is megijed és elmenekül ebből a világból.* Meg is van rá az oka. Ebben az ideges, kétségbeesett caragialei világban forr az elfojtott, bármikor felhasználható agresszivitás. Készen arra, hogy bármikor kitörjön, rátámadjon valakire, behúzzon neki egyet, felpofozza, agyba-főbe verje, szétszaggassa, „fogával tépje szét” („A fogammal! A fogammal tépem szét!” – tajtékzik vég nélkül a hitvány törvényszegő: Crăcănel). Ebben a világban nem gyűlölnék, nem szeretnek, de mindig készek a kötözködésre. Semmi szelídség, semmi jámborság, jóság, nyugalom; hamar kijönnek a sodrúkból, és mindenre vérmesen reagálnak. Jupin Dumitrache alig tud uralkodni magán, „hogy szét ne tépje” Rică Venturianót „mindenki szeme láttára”, és titokban azt tervezi, hogy elcsípi sötétben a „grundon” és „megfojtja”. Pampon érti a mesterségét („semmi gond: én ismerem a rendőrség politikáját.”), és terrorral csikarja ki információit („hívom a cselédet, lekeverek neki pár pofont, akár a rendőrségen, aztán kivallatom”). Tipătescu is hamar „berág” Cațavencura: „megöllek mint egy kutyát!” Jupin Dumitrache, Ipingscu, Chiriac is „berág”, amikor Venturianót keresi. A mondén krónikás, Edgar Bostandaki „két hatalmas pofont” kap „a központi kávéházban” annak a hölgynek a férjétől, akinek a nevét a szerencsétlen újságíró elfelejtette megemlíteni egy jótékonysági bálról írt tudósításában. „Az anyád úristenit!” – ilyenszerű sértegetések, botütések és „fenékberúgások” képezik egy egész sor riadt távirat tárgyát a főváros és egy megyeszékhely illetékesei között. „A nép leánya”, következőképpen, – saját kifejezésével – „heves természetű” és republikánus Miță „vitriol”-t használ; a tiszteletreméltó Trahanache arisztokratikusabb és diplomatikusabb – adja a türelmest, de szükség esetén ő is oda tud csapni, csak éppen „machiavellisztikusan”, „à la Metternich” jezsuitaként! „Aztán ha machiavellizmussal hozakodik elő, adok én neki machiavellizmust!”, „ha azt akarja, hogy legyünk à la Metternich jezsuiták, hát adok én neki, öregem...” A „kusza” politikai légkörben, aki vitázik, könnyen bajba keveredhet egy utcai dulakodásban: „A tömeg nehezen közlekedik, csoportok tülekednek az útkereszteződésekben, hevesen vitatkoznak, mindenki ideges. Puskaporszag van, no nem a klasszikus értelemben, szerencsére, a mi népünk erkölcsei sokkal jámborabbak, mint más népeké, sőt civilizáltabbak is – lökdösődésszag van”.

Csak akkor csendes és békés ez a világ, amikor lusta vagy közömbös. Az erőszakban a régóta leülepedett és felgyülemlett félelem tör ki. Caragiale kötözködő, agresszív szereplői folyton félnek kifakadásaik lehetséges következményeitől: ezért jutnak el olyan könnyen a valószerűtlen és látványos kibékülésekhez: hogy helyrebillentsék az alávetttség, cinkosság és ravaszkodás egyensúlyát. Dühkitöréseik látványosak és „önbecsből” fakadnak, s legtöbbször nincs is más céljuk, mint az, hogy próbára tegyék önnön létezé-

* „Az ördög, valóban, miután teljesítette küldetését a Földön, visszahúzódik a pokolba, és minden egyéb elismerés helyett azt a kiváltságot kéri «ősöttségétől», hogy belátható időn belül ne legyen több dolga az emberekkel. És ebben a félig-meddig komikus visszahúzódásban a félelem és meggyőződés érezhető, hogy a pokol nem messze, a Föld mélyén található, hanem valahol nagyon is közel hozzánk, itt fenn.” – Florin Manolescu.

süket. („A jóisten nagy önbecssel áldott meg engem.”) Lévén nagyon is függőségi helyzetben, Caragiale világa lépten-nyomon függetlennek és autonómnak deklarálja magát. Ilyen értelemben Cațavencu tapasztalatai a legsiralmasabbak. Egyenesen „a művelt, független ifjúság jelöltjeként” mutatkozik be, dölyfös daccal „mumusnak” nevezi Európát. („Nem akarok, szolgálatára, nem akarok tudni a maga Európájáról, csak az én Romániámról, és csakis az én Romániámról akarok tudni . . . A haladás, szolgálatára, a haladás! Hiába jön nekem mumusokkal, hazafiattal javaslatokkal, Európával, hogy megfertőzze a közvéleményt (..) Európa törődjön a maga dolgával. Mi beleavatkozunk a dolgaiba? Nem . . . Neki sincs joga, hogy beleavatkozzon a mi dolgainkba . . .”) Ugyane logika szerint vitatja a fővárost, Bukarestet is, kétségbevonván annak jogát a gyámkodásra („mi decetralizálást akarunk. . . Én. . . nem ismerem el, és nem is fogom elismerni a bukarestiek, a kapitalisták gyámkodását fölöttünk; mi is meg tudjuk tenni a mi körzetünkben, amit az urak az övékében”). És mégis, nemcsak a jelöltetésről kénytelen lemondani, de még a Bukarest által jelöltetett ellenfelét is támogatni kényszerül, és mindennek a tetejébe: neki kell „buzgón” vezetnie az ellenfele megválasztásának tiszteletére rendezett örömtüntetést. Ám ezt ugyanolyan lelkesedéssel csinálja, mint amilyennel a „művelt és független ifjúság jelöltjeként” bemutatkozott.

Fordította: GY. VARGA ÁGNES

MIRCEA IORGULESCU író, irodalomtörténész, a bukaresti Románia Literară c. folyóirat szerkesztője.

ION LUCA CARAGIALE (1852–1912) a legjelentősebb román drámaíró, 1904-től Nyugat-Európában élt.

BORSI-KÁLMÁN BÉLA

MEGKÖZELÍTÉSEK*

*Néhány fogódzó a XVIII–XX. századi
magyar–román „differendum” történetéhez*

Az utóbbi néhány esztendőben a magyar–román viszony fokozatos romlásának, majd újabb kiéleződésének lehet tanúja a világ közvéleménye. „Viszony” alatt, természetesen, a mindenkori politikai viszonyt, a két állam (és a két párt) hivatalos kapcsolatait kell értenünk, amely – szerencsére – távolról sem azonos a két nép: a *magyar* és a *román* sokrétű és történelmileg meghatározott kapcsolatrendszerével, ha teljesen nem is független tőle. Sőt, maga a kérdés azért (és attól) olyan bonyolult, mert a legkülönbébb, ismert vagy csak sejtett – és többnyire megoldatlan – történelmi-gazdasági-társadalmi-politikai-ideológiai (tudati) problémák fonódnak össze benne, szinte szétválaszthatatlanul. Éppen ettől olyan *kényes* és *robbanékony*

* Ez az írás egy genfi kerekasztal-beszélgetésen elhangzottak összefoglalásaként 1987. áprilisában a helyszínen, felkérésre, tehát „források” nélkül, hevenyészve született. Úgy hisszük azonban, hogy az elmúlt másfél év alatt nem vesztett időszerűségéből, ezért néhány stíláriis változtatástól eltekintve, eredeti formájában bocsátjuk közre.

is, mert kuszáltsága miatt a legkülönbébb tudatos vagy át nem gondolt manipulációk tárgya és eszköze lehet magyar és román, nyugati és keleti politikai tényezők (irányzatok és államférfiak) kezében (és „arzenáljában”). Senkinek sem lehet kétsége ugyanis afelől, hogy az „erdélyi kérdés” (amely lényegében azonos a magyar–román viszonytal) *önmagában* és igazán csupán a magyarokat és a románokat érinti, *lehetséges összefüggései* teszik mások számára is „érdekessé”.

Ezek után lássuk a tényeket, vagyis az elmúlt fél év eseményeit: hosszas előkészületek után a Magyar Tudományos Akadémia kiadója, a budapesti Akadémiai Kiadó 1986 végén három vastkos kötetben közzétette *Erdély történetét*. A jelenkori magyar historiográfia legjobb erőit mozgósító szerzői „team” munkáját Köpeczi Béla akadémikus hangolta össze, aki időközben történetesen a magyar kormány művelődési minisztere lett.

Válaszul 1987. február 27-én a romániai Magyar és Német Nemzetiségi Dolgozók Tanácsa „közös ülést” tartott Bukarestben, amelyen nyolc magyar és két német nemzetiségű személyiség olvasta fel nagyjában-egészében egybehangzó – és egyes értesülések szerint román történészek és politikusok által előzetesen „központilag” megfogalmazott – beszédét, melyben hangot adott a román népet ért „sértések, becsmérlések, befeketítések” miatti felháborodásának, és elítélte a „szomszéd országban” folyó tudatos történelemhamisítást és torzítást, történetírói „tudatlanságot” és „áltudományos megnyilvánulásokat”, a rágalomhadjáratot, a román belügyekbe való beavatkozást és egyáltalán a háromkötetes mű „nacionalista, sovinszta, revansista, irredentista” stb. tendenciáit. Eme, enyhén szólva „irányított” hozzászólások után az ülésen szintén részt vevő román államfő és pártfőtökár, Nicolae Ceaușescu is felszólalt, és – egyebek között – kijelentette: „Nehéz megérteni bizonyos horthysta, fasiszta, sovinszta és beleértve rasszista tézisek újrakiadását. Hogyan lehet fölfogni (megérteni), hogy egy tudományos akadémia gondozzon olyan szövegeket és dolgozatokat, amelyek más népeket sértenek? Kinek használ egy ilyen úgynevezett tudomány, mint a legreakciósbab imperialista köröknek? Ilyen tézisek semmiképpen nem szolgálják a barátság és az együttműködés ügyét, a szocializmus ügyét!” (Románia Literará, 1987/10. 4. 1.)

A „hivatalos” magyar álláspont viszont „rendkívüli tudományos teljesítményeket egybefoglaló” munkának ítéli az *Erdély történetét*, és „váratlan” és „alaptalan támadásnak” minősíti a Magyar Népköztársaságnak címzett „vádakat” és „rágalmat”. (Magyar Országgyűlés külügyi bizottsága ülése, 1987. március 5.)

A további fejlemények közül kiemelkedik a Ștefan Pascu, Dr. Mircea Mușat és Dr. Florin Constantiniu szerzőhármast cikke, mely „általános áttekintést” kíván nyújtani a kötetekről „Falsificarea conștientă a istoriei sub egida Academiei Ungare de Științe” (Tudatos történelemhamisítás a Magyar Tudományos Akadémia égisze alatt) címmel. (Románia Literará, 1987. március 12. 11–14. 1.) Ezt a szöveget 1987. április elején angol nyelvű brosúra formájában a budapesti román nagykövetségen már osztogatták, és vélhetően ugyanezen alapul a *The Times (Tuesday) April 7, 1987* számában közzétett „Advertisement A CONSCIOUS FORGERY OF HISTORY UNDER THE AEGIS OF THE HUNGARIAN ACADEMY OF SCIENCES” c. egész oldalas hirdetés is.

*

Mielőtt azt kezdenénk feszegetni, hogy miért 1987 elején jutottak ismét mélypontra a sok évszázados magyar–román kapcsolatok, nem árt tisztázni, hogy *történelmileg* miről is van szó! Még akkor is, ha ez a kérdés terjedelmes monográfiát igényelne. Mégis hasznos lehet néhány olyan szempont fölvetése, amelyekről elvontságuk miatt viszonylag kevesebbet írnak és beszélnek a történészek, és – ismeretek hiányában – még kevesebbet foglalkoznak a gyakorló politikusok. Ami persze egy-

általán nem azt jelenti, hogy rájuk e törvényszerűségek *ne vonatkoznának!* Fő szempontunk a társadalomtörténeti megközelítés lesz, amely nem csodaszer ugyan, de néhány rossz beidegződést, meddő vitát és haszontalan (kölcsonös) vádaskodást talán *éleve* kiküszöböl. Szögezzük le mindjárt, hogy a magyar-román viszony rendezése, illetve végső kimenetele távlatából *teljesen közömbös*, hogy a magyarok a sumérok utódai vagy a „szkiták” (szittyák) leszármazottai-e, és a másik oldalon a románok első ismert ősei a trák-géta-dák törzsek valamelyike, Traianus légióinak katonái vagy valóban ezek egymással elkeveredett leszármazottai voltak. Azt is fölösleges firtatni, hogy melyikük ősatyái jelentek meg először Erdély földjén. Sokkal fontosabb megvizsgálni, hogy *milyen állapotban* érte őket a (felvilágosodás, majd a romantika, illetve – gazdaságilag – a tőkés fejlődés csirái formájában megjelenő és érvényesülő) *nemzeti ébredés kora*. A magyar történészeknek tárgyilagosan el kell ismerniük, hogy ez a kb. a 18. század utolsó harmadában beköszöntő időszak a magyarságot találta viszonylag előnyösebb helyzetben! Még akkor is, ha a török hódoltság korában (és persze már előbb is) mérhetetlen károkat, emberi és kulturális pusztulást kellett elszenvednie, és valójában alig behozható hátrányba került Európa szerencsésebb „régioival” szemben. De (legalább) államisága maradványait, intézményrendszerének romjait megőrizte, és megmaradtak „vitélő rendjei”, az „államalkotó” nemesség is, és, főként, a „régii dicsőség” tudata, amelyekre az új Magyarországot elvileg és elméletileg föl lehetett építeni. Ki tagadhatná, hogy latinostáblabírási műveltsége és Bécs (azaz a fejlettebb német kultúra) vonzása és tekintélyes hányadában etnikailag idegen (német, vallon, olasz, horvát, lengyel, szlovák, román stb.) származása ellenére a „magyarországi” (hungáriai) – „hungarus” nemesség első sorban (és kivált tendenciájában) *magyar* volt, amely, mint (a szlovák „gyökerekkel” is rendelkező) Kossuth 1858-ban nyilatkozta: „Minden időben példátlan liberalitással nyitva tartotta kiváltságainak s velük az alkotmányos előjogoknak sorompóit mindenki számára, ki magát tettben, becsben hozzá hasonlónak mutatta”, vagyis, mondjuk csak ki bátran: *hajlandó* és még inkább *képes* volt vele azonosulni, hozzá asszimilálódni! És ez az egyébként oly bonyolult jelenség spontán és minden kényszer nélkül valóban mindaddig zökkenőmentesen végbe is ment, míg a középkori magyar királyság hatalmának presztizséből táplálkozott, illetve a 18–19. század fordulójától és különösen a reformkorban (1830–1848/49.) a modern polgáriarsult „Magyarhon” létrehozásának esélye és reménye, végül (már a kiegyezés után) inkább csupán illúziója éltette. Ami persze nem csökkentette hatékonyságát, hiszen a magyarországi városok „bürgereinek” a reformkorban kezdődő rohamos magyarosodása mellett a dualizmus korában éppen az emancipálódó város lakó zsidóság magyarrá válása döntötte a magyarság javára az „integer Magyarország” kezdettől fogva oly kényes etnikai mérleget.

És mi volt a helyzet Erdélyben? Itt is ugyanazok a tendenciák érvényesültek, mint a történelmi Magyarország egyéb részeiben, azzal a (magyar és a román nemzet tudat szempontjából) nem elhanyagolható különbséggel, hogy a középkori magyar állam intézményei, még 1437-ből származó (feudális) „alkotmánya”, a „három (rendi) nemzet” és a „négy (bevett) vallás” szövetsége 1848-ig úgyszólván érintetlenül megmaradt, „magyar jellege” viszont talán épp itt volt a legerősebb. Ellenben hiába keressük benne a 18. század közepéig vitathatatlanul Erdély „legszámosabb” népévé váló románság képviselőit! És ez, valljuk be, rendkívül sérelmes helyzet az ekkortájt kibontakozó erdélyi román értelmiségi mozgalom számára. Attól teljesen függetlenül, hogy miképpen állt elő! Az erdélyi belső hatalmi-politikai-ideológiai (vallási) viszonyok erősen „magyar” és protestáns karakterét fellazítani igyekvő katolikus Habsburg-monarchia számára viszont mindez kényelmes manőverezési lehetőséget biztosított: a románság katolizálása, a *vallási unió*, a görögkatolikus (unitus) egyház létrehozása a 17–18. sz. fordulóján, és az a kilátásba helyezett *lehetőség*, hogy az áttérteket – elvileg – ugyanazok a jogok illetik meg, mint a római katolikus egyház papjait és híveit, erős és bármikor bevethető politikai fegyver birtokába juttatta Bécset, ugyanakkor a katolikus iskolák látogatása révén óriási esélyt adott az erdélyi románságnak arra, hogy a korábbi évszázadok során a (magyar)

vármegyei nemességbe („nobiles”) olvadó és a románság számára elvesző vezető rétege helyett egy olyan papi és kismanes eredetű értelmiséget fejlesszen ki magából, mely képes arra, hogy külön (nemzetiségi) „helyzettudatát” a kor színvonalán megfogalmazza. Minthogy pedig ez a „helyzet” igen előnytelen, hiszen csupán egy zárt, s jóval korábban kialakult rendi keret tágitása-feszegetése révén érheti el célját: az erdélyi (feudális) alkotmány sáncai közé való „befogadtatást” – negyedik (rendi) „nemzetként”! –, az ehhez szükséges és ekkor kialakuló érvrendszer (a dáko-román őshonosság tana) sem igen lehet más, mint amilyen: rendi és sérelmi jellegű, sőt, kompenzativ elemeket is tartalmazó gondolati képződmény, amely a valóban hátrányos állapotokat (főként a saját – egyenrangú – nemesség csaknem teljes hiányát, illetve fokozatos beolvadását) nem hatalmi és presztizs szempontok szerint történő természetes asszimilációval és integrálódással magyarázza, hanem *csak és kizárólag* hódítás és jogfosztás útján tudja elképzelni. (Hiszen – mint vélekedtek – ha nyelve latin, eredete sem lehet kétséges: Dacia római lakosságának utóda, tehát *régebbi* a honfoglaló magyarságnál . . .) És itt nem is az elmélet történeti igazságtartalma számít (amiről akár további kétszáz esztendeig el lehet majd vitatkozni), hanem az az érzelmi és kompenzativ attitűd, amely rögtön, már keletkezésekor beburkolja, mégpedig jóval *azelőtt*, mielőtt tudományos valóságtartalmának objektív vizsgálatára (tehát az érzelmi és kompenzativ burok lehántására, a szubjektív megközelítés kiküszöbölésére) a 18. századi diétai (rendi) csatározások és a könyörgő iratok (Supplexek) korában bármiféle lehetőség nyílna. Úgy indul el tehát a dogmává (és ezzel tabuvá) válás mindmáig tartó útján, mint az a „nehéz kő”, amely lavinává duzzad . . .

Eddig persze semmi újat nem mondtunk, és kiváltképp nem az *Erdély története* szerzőgárdájához képest. Ők az elmúlt harminc év magyar történetírásának egyik legfontosabb, a jelenkori magyar nemzettudat szemszögéből talán legrepresentatívabb munkáját tették le az asztalra. Két, egymással szorosan összefüggő dologgal viszont nem számolhattak igazán, noha nem kellett Dodona papnőjének lenni ahhoz, hogy azért sejtjen lehessen: a román reagálás bekövetkezett formájával, illetve a megjelentetés „időzítésével”! Mindkettő elválaszthatatlanul kapcsolódik a már említett (román) érzelmi attitűdhez: nem vették, és mivel száraz, aprólékos, tényszerű, higgadt *szakmunkát* publikáltak, nem is vehették tekintetbe, hogy a román nemzettudat *jelenlegi* szintjén s különösen ilyen kiélezett belső gazdasági-politikai helyzetben a kapcsolatok újabb megterhelésének kockázata nélkül egész egyszerűen nem lehet a román tabukat feszegető, *objektív munkával* színre lépni. Más felől viszont az is igaz, hogy talán még akkor is elmarasztalásban lett volna részük, ha szó- és betűhíven közölték volna az érintett témához vágó román publikációk vonatkozó megállapításait . . . Akkor hát meg sem kellett volna jelentetni az óriási munkával tető alá hozott köteteket? Ezt sem lehet felelősséggel állítani! Ám valószínűleg el kellett volna gondolkozni azon – ha ez egyáltalán lehetséges –, hogy hogyan lehet (lehetett volna) semlegesíteni, „kivédni” az ugyancsak főként „Erdély perspektívájú” – a két nép viszonyát elsősorban szintén a „transzilván prizmán” át vizsgáló román historiográfia (és nemzettudat) jól begyakorolt védelmi reflexeit.

Mi lehet tehát a teendő olyan helyzetben, amikor a román hivatalosság szinte kéjesen nyúl a magyar fél által felkínált szelephez, és saját külső-belső problémái ellen-súlyozására is, a bünbakképzés jól ismert mechanizmusa szerint, beveti a magyar-ellenes propaganda sokszorosan bevált és kiválóan működő gépezetét? Megint minden erkölcsi skrupulus nélkül kihasználva, hogy a „magyarok” minden jel szerint ezúttal sem jártak el elég körültekintően: az egyes részek megírásának és szerkesztésének, majd a „kedvező pillanat” megválasztásának hosszú évei alatt (bár ismét felmerül a kérdés: létezik-e ezen a területen „optimális” időpont?) arra már nem futotta energiájukból (vagy taktikai érzékükből), hogy a köteteket legalább angol nyelvre lefordíttassák és *egyszerre, egyidőben* adják ki a magyar eredetivel. Ez pedig, Talleyrand ismert mondásával, több mint bűn, hiba volt! Így viszont a román propaganda azt mondhat, *és azt is mond, amit akar*, hiszen nemigen akad a világon száznál több kompetens történész, aki e bonyolult és szerteágazó kérdéskör beható ismeretében tudna hozzászólni e közel kétszáz esztendős áldatlan vita legújabb for-

dulójához. És ezeknek is egy része magyar származású, ami csökkentheti szavahihe-
tőségüket a „külföldi” szemében!

Ott folytatja tehát a két történetírás (és a két nemzet), ahol 1946 táján abba-
hagyta? Valóban ilyen „törvényszerűen” ismétlik-e egymást időről időre a konfliktus-
sal fenyegető (legalábbis azt helyettesítő) történészviták? Tényleg nem lehet kimoz-
dulni a vádaskodás zsákutcájából? Nem hisszük, hogy így lenne! Valamiféle „fejlő-
dés” mégiscsak van, mert a „magyarok” – jöllehet az „időzítésben” mintha ők sem
lennének egészen ártatlanok, tekintettel a fokozódó magyar gazdasági nehézségekre
és a kiéleződőben lévő társadalmi problémákra – minden ellenkező (román) híresz-
teléssel szemben, rendkívül higgadtan és mértéktartóan, szinte választékos száraz-
sággal kezelik a szóban forgó történeti kérdéseket. Nem a hangnem az elfogadhatat-
lan tehát, hanem a „koncepció”, és egyáltalán az a tény, hogy maga a mű megjelent!
Objektív hangneme ugyanis sértőbb, irritálóbb, mintha valóban a román népet „becs-
mérélné”, amiről persze szó sincs.

Mi lehet akkor mégis a kibontakozás útja? Először is tudatosítani kellene mindkét
nép legjobbjaiban, hogy *nem egymással*, hanem *önmagukkal van bajuk!* Hiszen egyi-
kük nemzetfejlődése sem fejeződött még be, és főként, mindmáig tele van megoldat-
lan problémákkal. És ezek jelentős történelmi fáziskülönbségeket is magukba fog-
lálnak! Fel kellene egyszer már mérni, hogy sokkal több történeti körülmény (adott-
ságok, érdekek, távlatok) szól megbékülésük, mint folytonos acsarkodásuk mellett.
És nem utolsósorban: nem egy fatális, megfordíthatatlan folyamatról van szó! Ellen-
séges népek, nemzetek kibékülésére akár a közelmúlt Nyugat-Európája is jó példákat
kinál. Gondoljunk csak a francia–német viszony normalizálódására! De ehhez tudo-
másul kellene venni minden felelősen gondolkodó magyarnak és románnak, hogy ez
nem megy kölcsönös (és összehangolt) erőfeszítések, kisebb-nagyobb áldozatok és
kivált nagy türelem, kölcsönös tolerancia nélkül. Milyen gyakorlati lépéseket tehet-
nek akkor a magyar történészek? Először is nem szabad fölvenniük a kesztyűt! Hisz
épp ez a román propaganda célja!!! Másodsor: valóban tudatosítaniuk kell maguk-
ban, hogy egy változatlanul görcsökkel, kisebbségi érzésekkel küszködő, rendkívül
fiatal és dinamikus nemzettudat ráadásul még el is torzított megnyilvánulásaival van
dolguk. Amely paradox módon mindmáig nem tudta kielégítően feldolgozni az
1850-es évek óta „nyakába szakadt” sikersorozatot! Azt aényt, hogy gyakorlatilag
minden kockázatos vállalkozása, diplomáciai manővere végsősoron eredményesen
zárult, és minden nagyobb délkelet-európai vagy világkonfliktus során maximálisan
érvényesíthette érdekeit. A krimi háborút lezáró 1856-os Párizsi Békétől a trianoni
„végzéseket” megerősítő, II. világháború utáni „újrarendezésekig”. Igen, bármennyi-
re hihetetlen is, a felkészületlenül készen kapott sikerek és eredmények nem teszik
mindig valóban stabillá valamely közösség (esetünkben a román nemzet) identitás-
tudatát és kohéziós erejét! Harmadszor, mindezzel szerves összefüggésben: fel kell
tárni, ismét rá kell irányítani a figyelmet a két népet és nemzetet összekötő hagyó-
mányokra és jelenségekre, folyamatokra. Rá kell mutatni például, hogy a „három-
ágú” (erdélyi, havasföldi és moldvai) román nemzetfejlődésnek nem feltétlenül a
magyarok által legjobban ismert „erdélyi” a legfontosabb komponense! Legalább
ilyen fontos, számos vélemény szerint a legsúlyosabb és legdinamikusabb a napjaink-
ban is dominánsnak számító „havasföldi (munténiai) út”, amely a nyugat- és közép-
európai mentalitástól és beidegződésektől erősen eltérő „balkáni-levantei” szellemi-
séget termelte ki és örököltette át napjaink román mentalitására és politikai reflexei-
re. Ez pedig eredeti, XIX. századeleji formájában egyáltalán nem volt magyarelles!
Nem is beszélve a moldvai „kritikai szellemről”, amelynek hordozói-képviselői, a
moldvai közép- és kisbajorok tipológiailag voltaképpen alig különböztek „osztályos
társaiaktól”, a magyar köznemesektől! Ezért is értettek aránylag könnyen szót Cuza,
Kogălniceanu és társaik Klapkával és más magyar (középnemes származású) emigráns
politikussal az 1850-es, 60-as évek tárgyalásai, megjegyzési kísérletei és
egyezményei során.

Teendő akad tehát bőven, és a „hídnak” egyszer mégiscsak föl kell épülnie...
A híd pillérei pedig csakis az egészséges és erős, az egyetemes emberi értékekben
gyökerező román, ill. a magyarországi és romániai magyar identitásra építhetők.

TORNAI JÓZSEF

Utazás Cytherébe

A szeretők végül
elhajóznak egy szigetre,
a homok-szürke szélben
sikoltozik a kivérzett
nyár,
sebzett karú fák szakadnak ki
a partoldalból a víz fény-tenyerébe,
húsuk föllángol még egyszer
a nap-szoknyás bokrok alatt,
isten otthagyja őket
öldöklő szívdobogás közt,
a part szegélyén
kihegyezett karók,
és ők megmeredt arccal
lassan sodródnak lefelé a mély
mederben,
szájukból kiszabadul
egy himnusz gyöngyház-buboréka.

Csodálkozások és csalódások

Lassan forgatott az idő
szerelem- és halál-lángon
s ahogy közeledtem a titokhoz,
nőtt és nőtt ijedelmem és megadásom.

És nem volt a velőmben erő
s a földben elég éles varázslat,
hogy mikor nemzenem s szülnöm kellett,
testemből új rajt bocsássak

s legyek kígyó, farkas, páva
s csillag-havakig nyúljak szavammal,
csak azt láttam vakon is, hogy ezen a fagyos síkon
közömbös este jár és hajnal.

*Igy nyeltek el hullámaikkal
a csodálkozások és csalódások
fehér csúcsot itt nem találtam, bár
zuhanás közben valaki rámkiáltott*

*s most meghajtom meszes, vén nyakam
a tavaszodás és iszony istene előtt
és lesz egy nap, tudom, mikor majd vérembe
zúdit minden mérget és minden időt.*

Az öregség fészke

*Elaludtam s egy öregember feküdt a föl-le-
ingó fák tetején, magas fészek-ágyban.
Mitől lett olyan hamuszínű a bőre?
csodálkoztam, de magamat már nem talál-
tam.*

Versek közéről

Guillaume Apollinaire: Kikericsék

*Most mérget hajt a rét s virágzik késő ősziig
Legelget a tehén
S lassan megmérgeződik
Kikericsék virítanak kékek és lilák
Almos szemed olyan mint itt ez a virág
Mint szirmuk fodra kéklő s kék akár ez ősz itt
S szemedtől életem lassan megmérgeződik*

*Egy talka kisdíák a rétre fut s rivall
Lebernyegük röpül és zeng a harmonikadal
Letépi a virágot mely anya s leány is
És színe mint szemhéjadé s oly félve rebben már is*

Mint rebben a virág ha szélben térdepel

*A csordás csöndesen halk hangon énekel
Mig bőg a sok tehén s elhagyja gőzölögve
E hálnikészülő nagy rétet mindörökre*

(Radnóti Miklós fordítása)

Azt szokták mondani: Apollinaire a legnagyobb szürrealista költő. És ez igaz, még akkor is igaz, ha a szürrealizmus csak Apollinaire halála után kezdett el külön irányzatként összeállni, szervezkedni az izmusok sorában. A nevet, a „szürrealista” szót egyébként ő használta először. S bár nagy könnyelműség volna művészi irányzatokat a nevükből megmagyarázni, hiszen azok sokszor nagyonis esetlegesek, ez-egyszer nyugodtan támaszkodhatunk a névre, mert a szürrealizmus valóban valamely valóság fölöttit, illetve tudat alattit kíván becsalogatni a versbe, a vízió, a szabad asszociáció, az álom kanyargós útjain át. Hogy aztán mennyire kerül fölébe, vagy alája a valóságnak a szürrealista vers, az más kérdés. Ami a század elején a valóságtól, pontosabban a hagyományos verstől való elszakadásnak, csillagközi távolságnak tetszett, az mára alaposan összezsugorodott. Oly mélyen beleépült a szürrealista látásmód, verstechnika a század irodalmába, hogy nem egyszer nehezünkre esik meglátani, észrevenni a „szür”-t abban a realitásban, amit nekünk ezek a versek jelentenek. Ami más szavakkal annyit tesz, hogy a szürrealizmus az egyik legnagyobb hatású (ha nem a legnagyobb hatású) költői irányzata lett századunknak, hogy eredményei, eszközei, fogásai mai versbeszédünkben kiiktathatatlanok.

Ugyan mi volna olyan megdöbbentően új, olyan forradalmian hagyománytipró ebben a *Kikericsék* című versben, amit egyébként Annie Pleyden-hez írt a költő, a németországi útján megismert angol nevelőnőhöz. Hiszen világos a szöveg, mint a nap, nyomát sem látni benne a modern költészet úgynevezett érthetlenségének; szép, szerelmes vers, a magasrendű sanzon-líra remeke. Igen-igen, ez mind igaz, de a 20. század végének igazsága. A századelőn, a vers keletkezésekor, nem volt az olyan magától értetődő. Sőt, nálunk Magyarországon 1940-ben sem volt magától értetődő. Ekkor jelent meg ugyanis Radnóti Miklós és Vas István fordításában, Cs.

Szabó László előszavával az az Apollinaire kötet, amely fordulatnak számított a költő megismerésében. Jelent már meg ezelőtt is Apollinaire-vers magyarul, de ők voltak azok, Radnóti és Vas István, akik felfedezték, sőt feltalálták, hogy hogyan is kell a nagy szürrealistát magyar nyelven megszólaltatni.

Kétségtelen, ebben az édes, fülbemászó dalban, a szakító vagy inkább búcsúzó szerelem énekében sok a hagyományos, sőt ősi, népdalszerű elem. Itt van mindjárt az alapkép, amire a vers épül. Nem más az, mint a réges-régi hasonlat, amely szerint a lány szeme olyan, mint a virág, illetve a virág olyan, mint a lány szeme. Az összekötő kapocs az őshasonlat két fele között rendszerint a szín, legfőképp a kék szín. Hány, de hány nefelejskék vagy ibolyakék szem néz ránk a világirodalomból, a népdalokból! A magyar népdalból pedig főleg a kökényszemek tekintenek elő – igaz, hogy itt a szín változhat, kékből feketébe, no meg nem is virágról, hanem gyümölcsről van szó. De hát ne legyünk olyan kicsinyesek. Az összes lehetséges kökényszem-hasonlat közül, pars pro toto, emeljünk ki csak egyet, egy Petőfi-vers gyönyörű kezdősortait:

*Éj van, csend és nyugalomnak éje,
A magas menny holdas, csillagos;
Szőke gyermek, kékszemű kökényfa,
Drága gyöngyöm! Mit csinálsz te most?*

A „kékszemű kökényfa” nyilvánvalóan beletartozik a kökényszemek családjába, de egy kicsit el is tér tőlük. Hogy a lány maga „kökényfa”, méghozzá kékszemű kökényfa, az egy picit megváltoztatja a család-„fát”, eltolja a metaforát eredetétől, egy picit megcsavarintja. Éppen ezek az aprócska eltávolítások, csavarintások teszik újra költészetté a banalitásba süllyedt ösképeket, amint azt az Apollinaire-vers is bizonyítja. „Álmos szemed olyan, mint itt ez a virág” – így lép be az őshasonlat a versbe és az „álmos szem” nem egészen azonos „a” szemmel; valahogy intimebb, bágyadtabb, ősziesebb, egyénibb. Az „álmos” szemmel Radnóti nagyon finoman adja vissza az eredeti verssornak egy különben lefordíthatatlan árnyalatát. Továbbá nem egyszerűen „kék” virágról van itt szó, hanem liláról, vagy kék-liláról. Az ősi, kevertlen kékhez hozzáadódik egy másik szín, és előáll a szecesszió bonyolult színskálájának egyik kedvence, a lila. Ellentétben a népdallal, amely a lila virágot is rendszerint kékeknek nevezi. De a költő nemcsak ilyen árnyalatokkal csúsztatja át az ösképet a 20. századba; nagyon határozottan, világosan hozzá is csatol egy motívumot, a mérgeződést tudniillik. A szem-virág, a virág-szem mellett is azzal együtt ez a vers döntő eleme. A virág-szem ősi képzet, a mérgező virág és szem képzete nem született volna meg a századvég előtt. A mérgezett vagy mérgeződő szerelem lírai tudomásul vétele vadonatúj elem a versben éppúgy, mint a szerelem lélektanában. „Szemedtől életem lassan megmérgeződik” – gyönyörű verssor. A sanzon édes melankóliája ettől a virágos mérgeződéstől kapja meg azt a fanyar, füstös ízt, amitől a vers felejthetetlen.

A kikerics csakugyan mérgező. Mi, magyarok össze szoktuk téveszteni a kökőrcsinnel, annál inkább, mert némely nyelvjárásunk is összezavarja. Hasonlít is a két-fajta virág egymásra: mindkettő alacsony szárú, nagy lila fejű. A kökőrcsin azonban tavasszal virágzik, a leánykőrcsin pláne hóban is nyit néha, bundás-pihés komoly-lila szirmaival, a kikerics viszont őszi virág, sima szárú, élénk világoslila. Mondom: mérgező; óvatosan gyógynövénynek is használják. A franciák azonban nemcsak a növénytanból tudhatják, hogy a kikerics mérgező, tudhatják már a virág nevéből is. Colchique-nak hívják ugyanis franciául, s ez a név a Nagy Larousse tanúsága szerint a görög Kolchiszból származik, a mérgekeverő Médeia városának nevéből. Hogy gondolt-e a költő (homályosan bár) verse írása közben Kolchiszra, Médeiára, az aranygyapjú legendájára, görög varázslatokra, azt nem tudom. De hajlamos vagyok feltételezni. Hát kinek a feje volt tele a legkülönbözőbb, legbizarrabb művelődéstörténeti adalékokkal, ha nem az övé? Meg is pakolta velük a szövegeit alaposan, ezért nevezte Duhamel – rosszmájúan – az Apollinaire-verset zsbárús-boltnak. De nem

ezt a versét pakolta meg a költő, a görög vonatkozás – feltételezem – csak a tudata szélén kísérthetett. Szerencsére, fűzöm hozzá; ezért maradt a vers olyan átlátszó, mint a lila ametiszt.

Olyan átlátszó? Hát . . . nem egészen. Ott van a második versszakban az a megjegyzés, amely szerint a kisdíákok „letépi a virágot mely anya s leány is”, s amely az eredetiben még hangsúlyosabb. Hogy kerül ide ez az anya meg leány képzet? Mi összefüggése van a vers oly homogén érzelmi lényegével-közepével? Szabad asszociáció, vágjuk rá gyors feleletként a kérdésre. (Hiszen éppen Apollinaire volt a legelső, aki hozzászóltatott minket a sebes gondolati ugrásokhoz, látványok és látomások, szimultanista távlatok egybe-úsztatásához.) Igen. Csakhát igazi költőknél a szabad asszociáció is mélyen indokolt, a legszagatottabb vízió is szerves. Nem mintha az olvasónak mindig, minden esetben ki kellene bogoznia az egymásra torló rész-képeket, fogalmi nyelvre lefordítania; elég ha átengedi magát vibráló összhatásuknak, a vers mélyebb szintjének. Mégis izgatott engem ebben az olyannyira „egyszerű” versben ez a picinyke homály, az anya-leány képzetnek ez a kiszakadása a reálisnál reálisabb tájképből és lelki tájképből. Nos, a vers francia magyarázóinak véleményét is figyelembe véve, fölajánlok az olvasónak egy megfajtest arra, amit talán meg sem kell fejteni. A francia vélemények szerint ez az anya-leány képzet a virág-nemzedékeknek azt a sokaságát, nyüzsgését, megkülönböztethetetlen hasonlóságát jelenti, ami egy ilyen sűrű-virágos mező. Hozzáfűzöm ehhez: ne feledkezzünk meg róla, hogy a virág itt szemet jelent, a kedves virág-szemét, amely a költőre néz, éppúgy, mint egy másik őshasonlatban, a csillagszem-ben a végtelen égbolt minden csillaga egyetlen tekintetté sűrűsödik. Vagy fordítva, az egyetlen személy tekintetével telítődik az egész világ. A sokaság eggyé lesz, az egy számlálhatatlan sokasággá. Mintha azt mondaná a költő: mindenhol te nézel rám, ezerszeresen látlak.

De elég! Akinék nem tetszik ez az önmagát sokszorozó, kék, női tekintet az őszi réten, amit én látni vélek a versrészletben, az ne törődjön vele. Isten őrizzen egy ilyen lebegő, gyönyörű dal agyonmagyarázásától. Egyvalamit azonban még hozzá kell fűznünk az eddigiekhez: azt, hogy a vers képanyagától, a régitől és az újtól, elválaszthatatlan a vers hangteste. A képeket, a leírást, a hasonlatot állandó hanghatások kísérik, a rétre futó kisdíákok kiáltozása, harmonikazenéje, tehénbögés, a csordás halk dúdolása. Olyan ez, mint egy színes film hol erősebb, hol halkabb kísérezeneje. Van azonban egy másik hanghatás is a versben, amely egyáltalán nem kísérezene, a vers-zene tudniillik, a ritmus és a rím, amely ennek az édes-keserű dalnak döntő eleme. S amely ugyanúgy vibrál a hagyományos és a vadonatúj között, mint a szöveg képanyaga. Apollinaire itt nem szabadverset használ, hanem úgynevezett szabadabb, vagy félig-kötött verset (vers liberé); rímel, ritmizál, énekel, csak éppen az ősi hagyományú francia alexandrint minduntalan megtöri, átlépi, más formával keveri, a fülnek olyan édes rímeit pedig megdöbbenő merészségű, vers-tani tabu-tiprásokkal állítja elő. A magyar olvasó ezt sokkal kevésbé érzi, mint a francia, elvégre nekünk nem házi ritmusunk a francia alexandrin és rímben sem vagyunk olyan dogmatikusok, mint a francia verstan bullái. De azért szokatlan volt annakidején nekünk – és persze, nemcsak ebben a versben – az asszonáncok sokasága, a központozás hiánya, e hiány által lebegtetett ritmus és értelem, s még sok más, apróbb-nagyobb tényező, amelyeket együttvéve úgy nevezhetünk: a vers tónusa, az Apollinaire-hang, – ami végre megszólalt magyarul. Bámulhatjuk a fordító hajlékony merészségét, amellyel egycsapásra befogadhatóvá tette az addig ismeretlen.

A *Kikerics*ek korai vers, a fiatal sanzonköltő dala. És mégis, mennyi vonatkozás, titkos és kevésbé titkos rokonság, hány motívum nyúlik át belőle a későbbi Apollinaire-hez, a nagylelegzetű avantgárd poémák költőjéhez. Milyen közeli rokona a *Kikerics*eknek például a *Madár dal*!

*Madár dalol itt valahol
Én azt hiszem hogy a te lelked
Virraszt közöttünk ránk hajol
S tépett bakáknak énekelget*

*Ó kék madár oly kék vagy mint
Égi szerelmem színe bájos
Gyöngy éneked kezd el megint
A távol kattogó halálos*

*Géptegyeknek is ne télj
Talán csak csillag hull sziszegve
Az éjre nap jó napra éj
Kék szerelem hajlik szívemre.*

(Radnóti Miklós fordítása)

A főmotívum itt is *kék* és *szerelem*, csak éppen összekötő kapcsuk nem virág, hanem madár. Kék virág, kék madár: szinte ki lehet cserélni egymás közt a romantikus nosztalgia szimbólumait. De milyen más szerelem ez mégis; a háborús Apollinaire verse csupa vágyódás, sóvárgás, szó sincs benne mérgeződéstről vagy búcsúról, s ha van: a fenyegető halál által. Ami pedig a *Kikerics*ek halkán éneklő pásztoralakját illeti: egy világhírű pásztorlányt tudok melléje állítani párként: „Ó, pásztorlány Eiffel-torony a hidak nyája béget e hajnalon” – hangzik az oly sokszor idézett Apollinaire-hasonlat az *Égővből*. Milyen hallatlanul merész kép volt ez születésekor, hogy aztán átcsússzék a szürrealizmusból született új realizmus tudat-mezejére. Ugyan miért is ne lehetne pásztorlánynak látni a hórihorgas tornyot a gömbölyű hátú kis Szajna-hidak fölött a hajnali ködben? S ha az újmódi acélcsoport, az Eiffel-tornyot, idilli pásztorlánnyá lehet vizionálni, miért ne lehetne a repülőgépet a madarak pajtásának tekinteni? Ezt is megteszi Apollinaire, ugyancsak az *Égővben*, a híres madárvízióban, amely mintegy összefoglalója az ő vissza-visszatérő madár-képeinek, s amely oly természetesen izesül boldog technika-imádatával:

*És akkor megtelik az ég egy fecskeraj jön millió madár
Suhogva száll a sok bagoly holló és sólyom s ime ringó
Csapat jön Atrikából marabu ibisz és flamingó
S a költők és mesélők ünnepelte Roc-madár is erre szárnyal
Leszáll karmában Ádám nagy fejével az első koponyával
A láthatár szélén a sas kiáltozik ri
S Amerikából jő a sok kicsiny kolibri
Kínából pihik jöttek ép most karcsu mind s törékeny
Egy szárnyuk van csak s párosan röpülnek fenn az égen*

*S a fönix a sasok s a kínai pihimadárraj
Pajtáskodnak ott fönny mindannyian a szálló gépmadárral*
(Radnóti Miklós fordítása)

Madár, virág, szerelem, technikai csodák – avantgárd víziók és olvatag városi népdal: úgy forr össze Apollinaire-ben mindez (és még mennyi más), ahogy a 20. századi költészet jellegzetes izléskánonja kívánja. Ezt a kánont, mai izlésünk alap-tételeit sokan megfogalmazták már, idézzük csak Eliotot, aki szerint a mai vers lényege a diszparát élmények összeötvözése. Hogy Apollinaire megfelel ez izléskánonnak, az nem csoda, hiszen nagyrészt belőle vonták le, következtették ki. Amit ebből az elioti meghatározásból hangsúlyozni szeretnék, az az *összeötvöződés* fogalma és ténye. Hogy ezer és ezer össze-nem-illő, egymással ütköző, súlyos és felületes élmény szakad századunk emberére, az nem vitás. Az sem vitás, hogy ezeket az élményeket a költőnek bele kell emelnie versébe. Hogy azonban ezek az élmények

csakugyan összeötvöződjenek, összenőjenek egy eleven költői organizmus egységében, ez már csoda, ami a kiválók közt is kevésnek sikerül. Apollinaire-nek sikerült. A millió elem, ami „zsibárusi” bőségben kavarg benne, a szerves régi és a lázas új egyesült azzá az eltéveszthetetlen hanggá, ami az övé. Joggal mondhatta: „Elítélem a hagyomány s a lelemény e hosszú vad vitáját / A kaland s a Rend pörpatvarát.” El is ítélheti, mert a pörpatvar elemeit elválhatatlanul egyéforrasztotta magában.

És hogy mi által forrasztotta egyggyé? Hogy mi az a kötőanyag, ami sokféleségét összetartja? Ma már hajlandó vagyok azt hinni, hogy leginkább egy dallam, amely világa minden elemét átjárja és az illesztések helyén mágneseles biztonsággal köti össze a részegységeket. A dallam, a dal: századunk nagy költői közül ez az ő legbensőbb, elidegeníthetetlen sajátja. Nemcsak a régi és új vagabundusok, igricek utóda ő, Villoné vagy Verlaine-é, ahogy mondani szokták, hanem valahogy visszakaparintja azt, amit a költészet az énekvers megszűntével elvesztett. Apollinaire nem azért zenés költő, mert zeneiségre törekszik, hanem azért, mert élményei, élet-érzései végső soron zenével volnának kifejezhetőek. Költő lévén mégis szavakkal, mondatokkal, képekkel mondja el őket.

A *Kikericsék* vizualitása például rendkívül erős, azzal a nagy, lilavirágos őszi réttel, ami beleköltözik a szemünkbe. Mégis úgy érzem, ennek a vizualitásnak befogadó közege, edénye, tartója a dallam, az ősi-új dal és dalszerkezet, ami nélkül nem volna azonos önmagával. A dal adománya pedig – amely a modern költészetben olyan ritka – csak az istenek kedvencének jut osztályrészül.

Ballada az éhezésről

Már nem szeretsz. – mondja a Doubletta és éjszakai növények sóhajtoznak a kertünkben amitől felizzanak a vacsorázni készülő szentjánosbogarak.

Nem az hogy nem szeretlek. – mondom és olyat kordul a gyomrom hogy megijedek és a kezemet illedelmesen a hasam elé teszem minthogyha ásitánék.

Csak dugni voltam jó neked. – mondja a Doubletta és fekete szellő támad és a város szélén egy hullócsillagot felháborodva viasszor az égre.

Te én olyan éhes vagyok együnk már valamit. – mondom kicsit idegesen és addig nyeldesek az ádámcsutkámmal míg egyszerezre almaillatú lesz a lehelletem.

Nem fogsz te soha életedben senkit se szeretni. – mondja a Doubletta és megnyekken alattam a kerti szék mert ez a mondat a haldokló elevenembe vág.

De igenis fogok te buta tyúk! – kiabálom és Szent Johannáról kezdek papolni akit a moziban láttunk mert hogy az úgy tudott nézni pedig már összeégették a lángok.

Sütliba. – suttogja a Doubletta és rám néz: összefut a szememben a nyál.

MIBEN AZONOS, MIBEN MÁSZ?

A gyermek- és ifjúsági irodalom esztétikájáról, éppen húsz évvel ezelőtt, vita folyt (újabb vita) a Jelenkor hasábjain. Gondolatmenetem kezdő lépéseként hadd idézzem az egykori vitaindító cikk első bekezdését: „Induljunk ki egy olyan alapmegállapításból – mondja ez a két évtizedes eszme-futtatás –, amely már az előző viták alatt a Jelenkor ankettján nagyjából tisztázódott, s ezért újból kérdésessé tenni talán fölösleges is. Ez a megállapítás mindnyájunk számára döntő. E szerint nincs külön ifjúsági irodalom és felnőtt irodalom, nincsenek egyik vagy másik számára külön-külön esztétikai törvények, hanem csak egységes irodalom van, amelynek az ifjúság számára irt része természetesen tekintetbe veszi a mindenkori ifjúság korosztályi sajátosságait.”

Ez az idézett bekezdés közös véleményre hivatkozva harcol a gyerek- és ifjúsági irodalom statusquójáért, annak elismertetéséért, hogy jó gyerek-könyvet írni éppúgy művészet, mint jó könyvet a felnőttek számára, s hogy az esztétika törvényei itt is, ott is azonosak. Ezt, hogy tudniillik „egy vérből valók vagyunk”, egy későbbi cikkemben ilyenképpen fogalmaztam meg: „Nem lehet úgy képzelné a dolgot, hogy az írásos kultúra kezdetétől fogva létezik egy csodásan ágazó, leveledző fa: ez az irodalom; majd a tizenkilencedik században nőtt mellette egy kicsi, egy fiókafa. A nagyot, a csodásan magasra nőttet körülállják, bámulva élvezik az okos felnőttek; a picit pedig az oktondi gyerekek rajzzák körül. Egy fa van; annak külön-külön ágai, levelei, Elvontabban egy esztétika van.”

Igaz, igaz, de mindezekben a megállapításokban van valami sommás, valami a védekezésből támadásba lépő. Egy axiómaként elfogadott feltételezésből indul ki, abból ugyanis, hogy egy esztétika van, az irodalomnak minden irodalmi műre érvényes alakulása-fejlődése, és elhanyagolja annak vizsgálatát, hogy melyek azok a mindenkor tekintetbe veendő korosztályi sajátosságok, melyek az ifjúsági irodalomnak mintegy a mozgásterét szabják meg. S nem fejt fel azt sem, hogy e korlátok megtartásából mi következik.

Azok, akik a húsz esztendővel ezelőtti vitában részt vettek, fájdalom, csaknem mind halottak már, de szavuk ma is érvényesen mutat rá arra, hogy az esztétika egységén alapuló gondolkozásmódot bizony nagyon alaposan ki kell egészíteni az ifjúságról, a különböző korosztályokról való gondolkozásmóddal. Azzal, hogy esztétikailag mit jelent az olvasókhöz való alkalmazkodás. Kolta Ferenc például egyenesen azt mondja, hogy „az ifjúsági regényirodalom általában szükségszerűen az úgynevezett szórakoztató irodalom különféle változatai közé tartozik.” Ezzel természetesen nem azt mondja, hogy írjunk hát sablonos besztszellereket, klisészerű érzelmekkel és jellemekkel – ez ellen élesen tiltakozik –, hanem azt mondja, hogy a mai gyorsan érő ifjúságnak hozzunk létre korszerűbb ifjúsági regényt, közeledve a felnőttek irodalmának korszerű tendenciáihoz. Gondolatát még pontosítja is: „Nem arra gondolok, hogy kezdjünk el lélekelemző- vagy tudatregényt írni az ifjúságnak, hanem teremtsük meg az átmenetet az ifjúsági regény és a felnőttek regénye között.” Hárs László – hadd tisztelegjek az eltávozottak előtt azzal, hogy hasznos gondolataikat idézem –, kibontja, pontosítja Kolta Ferenc gondolatát: „Más a *szórakoztató* irodalom és a *szórakoztató irodalom* – mondja. – Ez nem játék a hangsúlyokkal, hanem alapvető minőségi különbség. Az egyik szórakoztatás irodalmi formában, a másik irodalom szórakoztató formában. Hiba lenne az előbbi létjogosultságát tagadni akár felnőtt, akár ifjúsági vonatkozásban, de még nagyobb hiba lenne az ifjúsági regényeket megfosztani szórakoztató jellegüktől azért a fikcióért, hogy akkor irodalmibbak lesznek.” Gondolatait a továbbiakban még mélyebben, sőt kis történeti visszatekintéssel megtagogatva fej-

ti ki. Kénytelen vagyok hosszabban idézni, de figyelni rá nagyon is érdemes: az ifjúsági irodalomnak „ha útja párhuzamos is az irodalom egészével, fejlődésének üteme semmi esetre sem azonos vele, és nem is kell azonosnak lennie. Mert a gyermek- és ifjúsági irodalomnak fejlődését nem csupán a társadalom általános mozgástörvényei, valamint az irodalom fejlődésének belső törvényei befolyásolják és határozzák meg, hanem egyebek is. Ezek az egyebek: a didaktika és pedagógia, amely két tündér ott állt annak idején az újszülött bölcsője mellett. A mindössze százötven éve született gyermek- és ifjúsági szépirodalom előzményei ugyanis nem a népmesék és a népi mondókák, mint hinni lehetne, hanem a tankönyvek, káték, hármastükrök, Orbis pictusok, tehát a didaktikus, a pedagógizáló munkák. S a két tündérhez újabban még egy harmadik is csatlakozott: a gyermeklélektan.”

Mondanom sem kell, ezek közismert dolgok. De amit Hárs László a továbbiakban hozzáfűz, az már a lényegre érintő új gondolat: „A pedagógia, a didaktika és a pszichológia fegyvertársként lép fel, de valójában arra törekednek, hogy átvegyék a parancsnokságot a gyermek- és ifjúsági irodalomban. Az igazi gyermek- és ifjúsági írók pedig ki- és fel akarnak szabadulni befolyásuk alól, ezért állandóan emancipációs küzdelmet vívnak velük, miközben az egyik fél sikerrel alkalmazza és hasznosítja a másik fél eredményeit, s a másik az egyikét. Ez a küzdelem, amely sohasem dől el véglegesen, mert az irodalom is, a három tündér is, állandóan fejlődik, tökéletesíti módszereit és eszközeit – nagymértékben befolyásolja a gyermek- és ifjúsági irodalom haladásának irányát és ütemét. S a gyermek- és ifjúsági irodalom története azt bizonyítja, hogy mindig akkor éri el a legkorszerűbb eredményeit, akkor aratja a legszebb művészi győzelmeit, és akkor alkotja nemcsak irodalmi, hanem pedagógiai és pszichológiai szempontból is legértékesebb műveit, amikor diadalra viszi ezt az emancipációs harcot. Természetesen nem úgy, hogy elveti vagy egyszerűen semmibe veszi a három tudományág eredményeit, hanem úgy, hogy azokat felhasználva elébük vág, nem tanulja, hanem tanítja őket. Műveikkel.”

Hárs László az egyetemes esztétika jegyében még példát is hoz erre a tanításra a felnőtt irodalomból. A *Bűn és bűnhődés*-t említi, mely egyebek között azért is remekmű, mert szeniális írója Freud, Adler és Jung előtt volt lélekelemző, mélypszichológus és minden egyéb.

Koczogh Ákos – hogy a harmadik közülünk nemrégiben eltávozott vitapartner előtt is tisztelegjek – már egyenesen azt a közeget, azt a mozgásteret igyekszik feltárni, amelyben és amelynek érdekében a gyermek- és ifjúsági irodalom létrejön. Azt járja körül, hogy korunkban a technikai és társadalmi változások következtében mennyiben más ez a mozgástér; a változással, új helyzetekkel, új viszonylatokkal milyen új feladatok járnak. Ő is, mint a vitázók eddig még nem idézett eszmemenetükben, megkísérli a gyermek- és ifjú olvasókat jellemezni, esztétikai fogékonyságukat kitapintani. Ezekben az eddig még általam nem idézett eszmemenetekben szinte egymásnak adva a szót cáfolódik meg a régebbi pszichológusoknak minden olyan tétel, mely az olvasók esztétikai fogékonyságát a 16–17. évtől datálja, és e korhatárig az irodalmi érdeklődést csupán tartalmi jellegűnek tekinti. (Például Charlotte Bühler a *Das Seelenleben des Jugendlichen* című könyvében; és lényegében ugyanígy foglal állást a Hárs László idézte Martin Keilhacker, aki leszögezi, hogy a gyermekek és a fiatalok a posztpubertásig bezárólag minden egyebet a fordulatossá cselekmény közvetítésével vesznek tudomásul; a műalkotásban rejlő esztétikumot, a jellemábrázolást, a társadalomrajzot, a stílfordulatokat stb.) Ezzel az állásponttal szemben Kolta Ferenc Günther Clauss és Hans Hiebsch *Gyermekpszichológia* című, magyarul 1965-ben megjelent híres művének megállapításait idézi. „A prepubertásban következik be a szemléletes (konkrét) gondolkodásból a nem annyira szemléletes (absztrakt) gondolkodásba való átmenet. Neurofiziológiai szempontból a frontokortikális kéregszakaszok beérése ennek az előrehaladásnak az alapja, amely lehetővé teszi az absztrakt gondolkodás hirtelen teljesítménynövekedését.” S levonja ebből a tudományos megállapításból azt a következtetést, amit különben az ő irodalmi tapasztalata bőven igazol: „Azt hiszem, hibás úton járunk tehát, ha úgy véljük, a mai

10–14 éves fiatalok a valóságosabb, elmélyültebb, művészebb és modernebb alkotások befogadására alkalmatlanok.”

Igen, de ha egy irodalomnak ilyen mértékig kell foglalkoznia befogadó közegének sajátos tulajdonságaival, azzal, hogy ez a közeg a felnőtt társadalommal szemben, vagy annak elit olvasójával szemben, mit fogad be és mit nem; és ha az alkotások létrejöttékor az úgynevezett írói önkifejezésnek, mely minden mű létrejöttének alfája és omegája, ezekkel a tulajdonságokkal okvetlenül számolnia kell, úgy is mint az önkifejezés kontrolljával, akkor ez az irodalom lényegében alkalmazott irodalom. Bármennyire érvényesül benne az általános esztétika, bármilyen magas fokot tud is esztétikailag elérni. Ezt az álláspontot sokan vallják: nem lebecsülő szándékkal, csupán a valóságra mintegy rátapintva.

Vizsgáljuk meg ebből a szempontból a gyerekirodalomnak talán legmagasabb produkcióját; a gyerekköltészetet. Az áttörést ezen a téren, a kisgyerekek esztétikai nevelésének forradalmasító, országos hatását, jól tudjuk, Weöres Sándor gyerekversei érték el. Ma Weöres gyerekversei a *Ha a világ rigó lenne* című egybegyűjtött és válogatott kötetből terjednek tovább, de több mint három évtizeddel ezelőtt, a kezdetek idején, külön kis kötetekben jelentek meg. (*Bóbita, Zimzizim*). Létrejöttét tekintve, alkalmazott irodalom ez? A gyerekolvasókra tekintettel íródott? Nem, semmiképpen sem. Elévülhetetlen, országos jelentőségű kulturális érdeme T. Aszódi Évának, akinek kora ifjúságától kezdve programja volt a magyar költészetnek a gyerekek számára is élvezhető kincseit a gyerekekhez eljuttatni, hogy a zseniális weöresi életműből kiválogatta, egybegyűjtötte ezeket a „gyerekköltségeket”, és Kormos István segítségével megküzdött kiadásukért. Megküzdött, erőltet a szó. Ma már a fiatalabb generációnak sejtelve sincs arról az „írótipróról” időszakról (a Népszabadság 1987. október 3-i számából veszem át a kifejezést), mely sok-sok író mellett, de talán a legelső között Weöres Sándor költői művét minősítette kiadhatatlannak, helyezte anatómia alá. Az első Weöres-kötet nehéz harci tett volt, csak később derült ki, mint az igazi csaták után, hogy győzelem, jövőt meghatározó kulturális diadal. De ennek részletezése, bár megérne egy misét, nem témánk. Tény, ami tény, Weöres versei, bár az új gyerekköltészetnek utat nyitottak, nem gyerekeknek készültek. Egy nagy költő, gyereklelkét is magában őrző zseni írta őket a maga szórakoztatására, játékos kielésére, nyelvi találékonysága próbájára, életműve színeinek természetes létrehozására. Annyira gondolva az olvasóval, mint amennyire egy költő, aki többnyire nem célból ír, hanem okból – hogy egy másik költő megállapítását idézzem – gondol vele.

No de a többiek, akik Weöres mellett vagy Weöres után az új gyerekköltészetet gazdagították-kiteljesítették – hogy csak néhányat emeljek ki közülük – Zelk Zoltán, Kormos István, Tamkó Sirtó Károly, Nemes Nagy Ágnes – vajon mit írt? Bizony, alkalmazott költészetet. A gyerek befogadási lehetőségeit már figyelembe vevőt, nem annyira okból, inkább célból írva. Hadd ne részletezzem, csak jelezzem: Zelk a proletár gyerekkorát aknázza ki, annak fojtott érzelmekkel telített élményvilágában remélve azonosságokat a nagydarab, hatalmas felnőttek között tébláboló mai gyerekköltészetével. Kormos és Tamkó Sirtó, leegyszerűsítve, tréfás kedvűből írt, játékos analógiákra való készségét – hadd mondjunk a gyerekekről a felnőttekkel szemben pozitívumokat is – tekintetbe véve. És most egy nagy ugrással, kitűnő gyerekköltészetéről. Ő is alkalmazta és alkalmazkodik. Tipikus szerepjátszás, amit csinál: transzponálja magát, belebújik a kamaszlelkiségbe, annak a kereső, szélsőséges állapotát szólaltatja meg. No de – mondhatja valaki – van ennek is magyar és felnőtt költészeti előképe. Ott van Kosztolányi kötete, *A szegény kisgyermek panaszai*. Az

vajon nem alkalmazott költészet? Nem. Mert Kosztolányi a gyermeki világba azért bújik bele, hogy érzékeny felnőtt-magát kifejezze. Ágai abból a célból idézi fel magában a kamaszt, hogy a kamasz gondolkozást, a kamasz-valóságot megszólaltassa. Az eljárás fordított. Célja elsősorban nem a szuverén önkifejezés – minden lírai mű punctum saliente –, célja az olvasó.

S ha már a versen kezdtem ezt a vázlatos körütekintést, nem hallgathatok el valamit az esztétikai élményképződés mechanizmusáról sem: egy tapasztalati tény, ami a vers esztétikai hatásmechanizmusának kibontakozásakor elhanyagolhatatlan, de ami a prózai művek felfogásánál, élvezeténél is jelentkezik. Ez pedig az, hogy az olvasó esztétikai élményének kialakulása a gyerekkorban közvetlenül nem kitapintható. Nem szétválazható, nem elemezhető. Abban igazuk van a pszichológusoknak, hogy ez csak az absztrakt gondolkodás erőteljes kifejlődése után lehetséges. De hogy ez előtt nincs, nem lehetséges esztétikai élmény – mint ahogyan ezt jó néhány régebbi pszichológus expressis verbis állítja –, az a tudomány egyszerű tévedése. A mi tapasztalatunk éppen ellenkező. Az ugyanis, hogy a kisgyerekekben sajátos pszichológiai állapota következtében éppen nagyobb a vers iránti fogékonyság, mint a felnőtteknél; az analógiás megfelelések felfedezésére, a szabad asszociációs kapcsolásra, a szürreális látásmód elfogadására – egyszóval a modern költői eszközök egy nagy tartományra – nagyobb a megértő készsége. Hogy a felnőtt, túlracionalizált versbefogadást éppen azáltal lehet és lehetett modernebbé tenni, hogy gyerekkorban gyerekként természetesen elsajátították az újabbat, a tágasabb élményt kínáló. A versbeszéd ugyanis racionalitáson innen és túl – szuggesztív, szuggereálja az élményt. Közismert dolgok ezek, s tán fölösleges is szót vesztegetnem arra, hogy az esztétikai vers-elsajátítás kevésbé észművelet, kevésbé „megértés” dolga, mint gondoljuk. Hányszor, de hányszor fordul elő, hogy egy-egy betéve tudott vers sosem utána gondolt sora egyszerre csak felfénylik előttünk, és csodálkozva fedezzük fel magunkban, nocsak, hát ezt mondja itt a költő, eddig sejtelmünk sem volt róla. Hogy ez gyerekkorban mennyire így van, hadd hozakodjam elő, tudom, csaknem tolatkodásnak számít, egy példával a saját gyerekkoromból. Ugye, mindnyájan ismerjük Ady-nak *A grófi szérűn* című versét? Emlékeztetőül, ég a gróf szérűje, és a parasztok nézik az idegen tulajdon pusztulását. „Siratják a semmit, a másét, – mondja Ady – A gróf tán épp agarász – / Érzik titkon, hogy az övék / E bús élet s a kalász.” Ezt a verstémát egy a köztudatból teljességgel kiesett költő, Emőd Tamás is megírta, azzal a különbséggel, hogy a vers hőse Pap Ézsaiás orosz fogoly, és az orosz gabonaföld ég. A vers, mely vagy tíz éves koromban a kezembe került, és azóta is fejből tudom, így zárul: „Pap Ézsaiásnak semmije se pusztult – hogy jobbra balra dőlt a sok kalász – A két szeméből mégis könny szivárgott, – vajon mért sírt a vén Pap Ézsaiás?” Igen, de én ezt a verset évekiig így szavaltam magamban: „semmije se kuszult”. Mi hatott mégis annyira rám? Rejtély. S ugyanígy jártam – hogy most már nagy költészetről beszélek –, egy kicsit érettebb fejjel Babitscsal, a *Theosophikus énekek* Szimbólumok című stanzáival. Ott se tudtam, hogy mit jelent pontosan az a hatszra is megisméltelt „Nunquam revertar”, vagy az a bizonyos „Szálljon a lelkem sárgra lobogóval”. Nem többet, annyit szeretnék mindezekből kihozni, hogy az esztétikai elsajátítás összetettebb dolog, nem úgy függvénye az észnek, a gyermek érésével növekvő absztrakciós képességnek, mint ahogyan azt egyes pszichológusok feltételezték.

A vers műfajában bizonyosan nem. No de a próza? Az mégis racionális, a közlést az értelem útján apránként felfogásra kínáló műfaj. De vajon így van-e? Nem dolgozik-e itt is titokban az írói szuggesztívó? Ha más is a szuggeráló ereje. Gondoljunk csak nem a mai, hanem a gyerekkori Iókai-élményünkre. Ma abból a célból, hogy a gimnazista ifjúság Jókait megértse, bő lapalji jegyzetekkel adjuk ki. *A Fekete gyémántok*-at például nemrégiben, ha jól emlékszem, nyolcvan oldal (több, mint négy ívnyi) lap aljára tördelendő jegyzettel küldtük nyomdába, lefordítva az összes latin idézetet, idegen vagy szokatlan kifejezést. De vajon mi idősebbek, akik tanultunk még latint, és valamivel otthonosabban mozogtunk az Osztrák–Magyar Monarchia nyelvhasználatában, értettük-e gyerekkorunkban úgy Jókait, ahogy a jegyzeteket

gondosan böngészve érteni lehet ma? Dehogyan értettük. Bőven maradtak benne szá- munkra is homályos foltok, fel nem fogott célzások, az ábrázolás meg nem értett fi- nomságai. Valami más varázslat, épp úgy, mint a versnél, vagy nagyon hasonló mó- don, mégis odabilincselte érdeklődésünket a szöveghez. Gyanitom, hogy Jókai re- génybeli építkezése, amit a régi esztéták leegyszerűsítve meseszövének szoktak ne- vezni.

Építkezést mondtam, de mondhattam volna regényszerkesztésmódot is, vagyis a regény létrehozásának egyik legfontosabb hatástényezőjét, mely nem a mondatról mondatra való, szó szerinti közléssel, hanem a nagyobb egységek variálásával, a be- kezdések, leírások, jelenetvezések váltogatásával, egymásra utaló párhuzamaikkal, ki nem bontott megfeleléseikkel, vagy éppen ellentéteikkel hozza létre azt a jelentése- ket tartalmazó külön világot, amit létre akar hozni. Az igazi írónak olvasókra ható vonzereje, a stílris hatékonyaságon túl, itt rejlik, ebben rejlik. Az olvasó, még magas absztrakciós fokon is, nemigen tudja ezt magában másképp szétszálazni, mint hogy a regény érdekes vagy nem érdekes számára. Sokkal összetettebb esztétikai hatás ez annál, mint hogy az átlagolvasótól szétboncolását, tudatos logikai distinkciókba való átfordítását elvárhassuk. És még mi kritikusok is egykönnyen hajba kaphatunk egymással az ilyen szétboncolások közben.

Jó, tehát amennyiben igaz az, hogy a gyerek- és ifjúsági regény függ a gyerek- és ifjúsági olvasó sokat emlegetett absztraháló képességétől, és hogy ez a függés ha- tárokat szab számunkra, annyiban igaz az is, hogy ez a függés nem abszolutizálható. És korántsem csupán a korosztályonként változó intellektuális fejlettség függvénye. Persze, dehogyan tagadom, hogy az olvasók tapasztalatkinccse, tudásanyaga, absztrak- ciós képessége befolyásol bennünket. Nehéz feladat volna például az ifjúságnak esszé- regényt írni. De ahogyan mi ezeket a gyermek- és ifjúsági korosztályokat a művelt- ség és az absztraháló képesség szempontjából rétegekre bontjuk és ebből magunkra nézve következtetéseket vonunk le, ugyanígy vagy hasonlóképpen rétegekre bontha- tók a felnőtt olvasók is. A felnőtt irodalom, amelynek nincs közvetlen pedagógiai vagy didaktikai célja – bár, hogy olykor nincs-e, az nagyon is kétséges –, meg is teszi ezt a felosztást, és a neki meg nem felelő rétegtől eltekint, arra hatást gyako- rolni nem kíván. Mi ezt nem tehetjük meg és nem tesszük meg. Fogalmazás közben az újbegyünkben él az alkalmazkodás a korosztályi átlagokhoz. Szemléletességre törekszünk, kerüljük az intellektuális, elvont kifejezéseket, s nyelvhasználatunkat is, amennyire lehetséges és szükséges, a beszélt nyelvhez idomítjuk. Ez a gyerekiroda- lom természetesen sajátossága, amelyet ha az író jól valósít meg, észre sem veszi a felnőtt olvasó. Valamint azt se nagyon veszi észre, hogy korosztályonként más és más ennek a szépprózának a közlési sebessége. Ezt olyan ösztönösen valósítja meg a gyerekiró, hogy rendszerint maga sem tud róla.

Korunk a mérések kora. Mégsem szoktunk sokat beszélni a próza vagy a gon- dolkozó irodalom, a tanulmány, az esszé, a publicisztika közlési sebességéről. Pedig vannak ez ügyben letagadhatatlan, éles észleleteink. Például a klasszikus 19. századi regény a modern olvasók jó része számára lassú, vontatott. És nemcsak a cselek- ménye, hanem az író egész reflexiós apparátusa. Meg merném kockáztatni azt az állítást, hogy a jó olvasó szempontjából van egy-egy, korszakonként ideális közlési sebesség. S ugyanígy van az ifjúságot tekintve, korosztályokként is. Ehhez való ösz- tönös alkalmazkodásunk a felnőtt irodalomtól elválasztó, nagyrészt természetes más- ság; olyan másság azonban, amely 14–15 éves kortól kezdve már aligha fenntartható, aligha szükséges. (Csak közbevetve: az, hogy az általános műveltséget szolgáló köte- lező és ajánlott olvasmányok a mai gimnazistákban nem váltanak ki kellő esztétikai élményt, nemcsak az ábrázolt társadalmi közeg idegenségének az eredménye, hanem annak is, hogy a közlési sebesség korunkban megváltozott. Általában nem biztos az, hogy akár már az általános iskolában is olyan könyveket olvastatunk, amelyek esz- tétikailag ma is hatékonyak, s amelyek jól szolgálják az olvasás, az irodalom meg- szerettetését.)

Befejezésül hadd soroljak fel néhány karakterjegyet, amely a közös esztétika égisze alatt az ifjúsági irodalmat mégis megkülönbözteti. Ami miatt más. Tematikus

szempontból az első és legfontosabb különbség: a gyermek- és ifjúsági regénynek főhőse maga a gyerek. Ez még a történelmi regényekben is csaknem áthághatatlan szabály, ha kivételként erősíteni látszik is a szabályt az *Egri csillagok*. De hát az vajon gyerekkönyvnek készült-e? S ha már gyerek a főhőse, akár egyetértésben, akár konfliktusban a fölébe hatalmasodó felnőtt világgal, természetes, hogy ő vigye előre a cselekményt. Mindez, és továbblépve sok minden olyan jelenség, amely a mindenkori ifjúság műveltségét, tapasztalatkincsét, felfogóképességét befolyásolja, megszabja a mi mozgáskörünket is. Alkalmazott művészetünknek mintegy keretet, anyagot ad.

Ehhez azonban még valamit hozzátennék, valami lényeges különbséget a művészi igazságosztás sajátosságáról. Az ifjúsági regény csak nagyon ritkán, nagyon kivételes esetben lehet tragikus, a negatív végkicsengésű történet katartikus hatásával nemigen élhet. A mi hőseink nem lehetnek Antigonék. A katartikus olvasói szembe fordulást, hogy a világ rossz, változtatásra érett, hagyjuk inkább – és nemcsak didaktikai okokból – az élet terheiből a gyerekeknél többet elviselő felnőttekre. Viselnek a gyerekek így is eleget.

Ami a regény felépítését, technikáját illeti, egy bizonyos szélsőségesen kísérleti jellegű technikától, a ma jelentkező antiirodalmi módszerektől való tartózkodáson túl – a gyerekirodalom nem kísérleti irodalom – nem látok további lényeges különbségeket. Legfeljebb élesebben kell rajzolni, a lelki fordulópontokat nyomatékolni – úgy ahogyan a korosztály érettsége, felkészültsége megköveteli. Egy kicsit szilárdabban kell építkezni, ha lehet, kevesebb panellel, több nemes anyaggal, a tartó szerkezetek erőteljesebb kidomborításával. De hát ezt mindenki tudja, gyakorolja.

Petrolay Margit, elméleti munkánk egyik megalapozója, főként az általam nem érintett meseirodalom területén, majd Fioláné Komáromi Gabriella *A hetvenes évek ifjúsági regényei* című úttörő munkájában a fentieket nálam igazán jobban foglalja össze. Komáromi Gabriellát idézem is: „Az ifjúsági regény megkülönböztető jegyeit valóban csak az adja, hogy címzettje: a kamasz, akinek életkorából fakadó érdeklődése, érzelmi világa, tudása, tapasztalatkincse, világképe módosító jeleket rak a regénnyel szembeni alapvető olvasói igények elé. Ezeket a módosító jeleket ugyanolyan komolyan kell vennünk, mint a zenében. Mi felnőttek elsősorban a regénytől várjuk, hogy a jelent ábrázolja, ennek révén nekünk beszéljen, rólunk szóljon; ábrázolja, hogy élünk, cselekszünk, gondolkodunk, milyen a tárgyi, emberi környezetünk. A kamasz gyerek mindezt magára vonatkoztatva várja; tehát a regény róla szóljon, hozzá beszéljen, és tartsa tiszteletben különféle gyereki igényeit, különösképpen a kalandosság iránt. Az ifjúsági regény legjobb darabjai azok, amelyek a gyermeki tudat szűrőjén át tudják láttatni a világot. A teljes világot – a gyerekek szemmagasságából.”

Befejezésül hadd idézzem ide egy képzőművészeti élményemet a közelmúltból. Az óbudai, gyönyörűen kiképzett Vasarely-múzeumban járva jutott eszembe az a képtelen gondolat – bizonyára megrónak érte a képzőművészeti kritikusok –, hogy Vasarely művészete nem más, mint a legmagasabb esztétikai igényeknek megfelelő alkalmazott művészet. Lehet, hogy eretnek asszociáció, de olyan, mint az ifjúsági irodalom, mint az ifjúsági irodalom legjava. És ha az ifjúsági irodalom mint roppant olvasottságú, jövőt építő művészet kap majd társadalmunktól akkora megbecsülést, mint ez a nagyhatású művész a maga alkalmazott művészetével, akkor ennek az irodalomnak a létrehozói igazán elégedettek lehetnek. De vajon kap-e, fog-e kapni? Legalább az a legeslegjava, amelyen a felnövekvő nemzedékek esztétikai fogékony-sága, ízlése, lelki kultúrája megalapozódik?

A Fadd-Domboriban 1987. október 7–8-án a gyermek- és ifjúsági irodalom elméleti kérdéseiről rendezett tizedik szekszárdi kerekasztal-beszélgetés bevezető előadása.

Kisváros

*szaladnak kis mindennapok
háztetők áznak
s mikor már a legalkonyabb az alkony
a terhes asszony átsétál a parkon*

*szavak kopognak
szelek miséznek
boltok zárnak
a nagynénik tea mellett üldögélnek
s múlhatatlan szerelemről ábrándoznak
a balga szeretők*

van még valami

*a postáskisasszony
disszidálni akart egyszer
de nem tudta senki sem
a stemplik mindig
helyükre kerültek rendesen*

Csak rakosgatunk

*szólhatunk régi, ám emlékezetes költözéseinkről vagy
költözéseinkről általában, olyasmiről, hogyan szereztünk
papírzsákokot, s egyéb apróságokról, melyek a változó
körülmények közt váratlanul fontossá lehetnek, hogy mondjuk,
mit sikerült összetörnünk, szerencsés esetben így szabadulva
(ki nem mondottan is) unt tárgyainktól, egyben a döntés
felelősségétől, arról, hogy a cipekedések szünetében
elégedetten olthatjuk szomjunkat (hogy finom legyek),
mert sikerült már minálunk a zavartalan dobozossör-ellátást
is megoldani, szólhatunk a rögtönzött fekhelyek varázsáról,
a mindig virradatba nyúló beszélgetéseinkről, arról, hogy
váratlanul 37 évesek lettünk, nem gondoltunk arra, hogy mindez
ennyire hamar fog megtörténni velünk, s zavarunkban csak
rakosgatunk, mintha csak ismét költözni készülnénk*

Többes szám, egyes szám

Kántor Lajos: „Agresszív” kérdések Egyed Péter emlékirata elé

Írásban rögzített (rögzítendő) beszélgetésünkre készülve, tanulmány-, elbeszélés- és versköteteid mellett régebbi Korunk-évfolyamokat lapoztam fel – s megdöbentem: hat-nyolc év alatt mekkorát változott errefelé a világ. Mintha egy távolodó, sőt már egészen távoli bolygót figyelnék, távcsövön, úgy bontakoznak ki az egykori helyzetek, viták, figurák, kérdések. Pedig magam is jelen voltam ott, ahol Te voltál (ha nem tévedek, akkor épp temesvári, történelmet tanító ifjú tanárként) az egyik főszereplő. „A szóértés előfeltételeiről” volt szó az öregek (?) és a fiatalok egy 42 m²-es szerkesztőségi helyiséget betöltő, 1979-es kerekasztalán, rangos részvétellel; Domokos Géza és Szász János Bukarestből jött el a Korunk-vitára, a szerkesztőség részéről Gáll Ernő főszerkesztő (mint vitavezető házigazda), Aradi József, Rácz Győző és a folklorista Könczei Ádám szólalt fel; a sáncon belüliek (?), a régi nyelvet beszélők külső csapatában Balogh Edgár, Tóth Sándor, Szöcs István rúgta a labdát (összjátékukról, persze – mint a nevek mutatják –, nem lehetett szó), a fiatalok tizenegyét elsősorban Te képviselted, Molnár Gusztávval, no meg Balla Zsófiával, Palotás Dezsővel, Csibi Károllyal, Juhász Andrással; Cs. Gyimesi Éva a meta-nyelv jogainak védelmezőjeként ugyancsak mellettetek állt. Én, szokásomtól eltérően, hallgattam. Most visszagondolva e régmúlt pillanatra, azt hiszem, ebben a hallgatásban egy furcsa kettősség fejeződött ki: messzemenően egyetértettem a (leg-élesebben Domokos Géza felszólalásában megtalálható) helyzetelemzéssel, a fiatalítás szükségességével, a nemzetiségi intézmények megújításának programjával és a már bizonyító szakaszba érkezett ifjú tehetségek (nem csupán irodalmárok!) rátermettségével – „szóértésünk” azonban, úgy éreztem, nem tökéletes (veletek sem). Ez persze annál inkább indokolta volna a vitát, beszállásomat a többirányú polémiaiba, ám az a „metanyelv”, amelyen Ti, épp a legjobbak közületek, kommunikáltak a világgal, engem kissé irritált. Korábban – még 1973-ban – vitába keveredtem az ún. esszéíró nemzedék, az ifjú Bretter-tanítványok némelyikével (adná a marxista vagy nem-marxista úristen, hogy ez az „esszéíró nemzedék” csoportelnevezés versenyben maradhasson ama irodalomtörténetivel, a pár évtizeddel előbbivel!); kifogásoltam az irodalomkritikai türelmetlenség megteoretizálását (Tamás Gáspár Miklósnál) és sajtóbeli gyakorlását (Molnár Gusztáv és Ágoston Vilmos esetében). Beállni azonban a „hőbörgők” kioktatóinak táborába semmi kedvem nem volt.

Annyi év eltelte, annyi történés után valóságos izgalommal olvasom újra a *Korunk* 1980. 1–2. számában közölt szövegeket, köztük a tiédet. Innen idézem: „Véleményem szerint nem törvényszerű, hogy a nemzedékek közötti folyamatosság mindenkor, tehát ebben az esetben is fennálljon, hiszen a magyar kultúra számtalan diszkontinuos nemzedékváltást is ismer. Viszont ha a jelenség magyarázatát keressük, akkor ennek a diszkontinuitásnak az alapja valószínűleg az lehet, hogy mivel minden értelmiségi nemzedék vagy összességében, vagy egyedeiben valamilyen társadalmilag működő célrendszert testesít meg, ez a nemzedék vagy nem ismerte, vagy elutasította, vagy nem akarta megismerni az előtte járó nemzedék célrendszerét. Véleményem szerint inkább nem ismerte.”

Téged régebben sem lehetett megvádolni azzal, hogy elzárkózol az előző nemzedék(ek) célrendszerének megismerésétől. Immár a nyolcvanas évek nagyobbik részének – ne minősítsük most, milyen – tapasztalataival is felvértezve, megfogal-

maznád itt e „társadalmilag működő”, egymásra következő és valamennyiben (valamiben) azért találkozó (?) célrendszereket? Kós Károlyék, Balogh Edgárék, Gáll Ernőék, Domokos Gézáék, Bretter Györgyék vagy az ún. első Forrás-nemzedék célrendszeréhez képest milyenek képzelteitek, tudtátok a tiéteket?

(És ha nem akard, hogy a kérdések megszakítsák válaszszövegedet, folytatom az „agresszív” tudakozódást, felkínálva magam az ellentámadásnak.)

Te ugyan „hivatalosan” nem soroltattál be az „esszéíró nemzedékbe”, nem szerepeltél a Bretter György által beajánlott *Szövegek és körülmények* című, a Kritérionnál 1974-ben megjelentetett antológiában (Ágoston Vilmos, Huszár Vilmos, Molnár Gusztáv, Szilágyi N. Sándor és Tamás Gáspár Miklós együttes jelentkezésekor még csak húszéves voltál) – de a pár éves „késés”, illetve költő és prózairó voltod ellenére aligha vonható kétségbe hozzájuk (is) tartozásod. Bretter valamennyietek számára példát, azt mondatnám, gondolkodási modellt jelentett. A Molnár Gusztáv szerkesztette *Itt és mást* című, posztumusz Bretter-kötet, a válogatott írások bevezetésére téged kértek fel; itt írod, a nyilván elődnek tekintett kiváló esszéírót, nemzedékedet és önmagadat, a közös helyzetet és közös célrendszert jellemezve: „... mint romániai magyarság, melynek különösképpen létfeltétele a humanizmus és demokrácia (továbbá nyelvének, kultúrájának és történelmi tudatának minőségi alakítása), predesztináltak vagyunk létfeltételeink színvonalas és eredeti vizsgálataira, megragadására; sajátos érdekeink ezen a területen különösképpen elősegítik az egyetemes értékű elmélet kialakítását.” Ugyanez a gondolat megtalálható *A kitekintés elemei* című tanulmányodban (amelynek rövidebb változatát szintén az említett, 1980-as Korunk-szám hozta, majd a teljes szöveg *A szenvedés kritikája* című kötetedben jelent meg); némiképpen vitázva Bretterrel, bizonyos fenntartásaival, a fiatalok nevében jelentetted ki: „... éppen a partikuláris létezés és az egyetemeségtudat kiolthatatlan pszichológiai-személyiségi konfliktusai szolgáltatták az ehhez (ti. a teoretikus teljesítményhez – K. L.) szükséges belső hajtóerőt.” Kérlek, fejtsd ki bővebben e két Egyed-idézetet. És ugyanide tartozó kérésem, pontosabban kérdésem: változtak-e azóta a teória esélyei? Mi a magyarázata annak, hogy az egyik legrátermettebb, legfelkészültebb ifjú teoretikusunk, Egyed Péter az utóbbi időben sürűbben jelentkezik verssel vagy szépprózával, mint esszével, tanulmányal?

És most ismét *A szenvedés kritikájából* idézek, abból a részből, ahol a nyelvről mint a közvetítés természetes eszközéről beszélsz, a nyelvekben rejtőzködő ideológiáról („ennek tényét minálunk elsősorban Bretter György nyomatékositotta”) és a nyelv retorikus funkciójáról. „A retorika ugyanis az az általános alakzat, amely az életet és a művészetet az igazságban egyesíti, mégpedig a meggyőzés erejével. A retorikához kapcsolódik a pátoz és a szenvedély, mindazok a jellemzők, amelyek a teremtett művészi nyelvben felidéznek a beszélt nyelv természetességét; amint Jannisz Ritszosz célzott rá, meghívják a találkozóra. Ha a befogadó nem érzi ezt a meghívást, akkor a műalkotással sem tud mit kezdeni.” Teljesen egyetértek veled és Ritszoszsal ebben a kérdésben – olyannyira, hogy vitatkozhatnékom támad ismét. Sokszor éreztem ugyanis, hogy noha meghívtatok a találkozóra (Ti, az esszéíró nemzedék, és Te személyesen, akit én a hozzám közel álló emberek közt tartok számon), a meghívás mintha mégsem nekem szólna. A filozófiai tanulmányok, esszék nehezen megközelíthető voltát még elfogadom lanyhuló észjárásomat támadó kihívásként, a versek bonyolult asszociativitását éppenséggel „beveszem”, az elbeszélés rejtélyként-begubózását azonban már élesebb kritikával nézem. Persze, bizonyára vannak nálam jóval fiatalabb receptív olvasóid (akik az *Előzés hajtűkanyarban* történeteivel – „változó idővel és kamerákkal” – hamarabb megbarátkoztak), s az esszéíró nemzedék teoretikus fejtegetései sem elsősorban engem céloztak, mégis meg merem kockáztatni a kérdést: vajon nem feleditek-e el időnként Ritszosz intelmét? Nem érzitek-e olykor – ha még szabad, ha még van kiért a többes számot használni – a természetesség hiányát?

Több éven át (1974–1978) Szöcs Gézával együtt szerkesztetted a kolozsvári három nyelvű (román, magyar, német) diáklap, az *Echinoux* magyar oldalait. A tizéves évfordulón lezajlott beszélgetésben (*Echinoux-alakzatok* cím alatt ez is a mind-

egyre szóba kerülő ifjúsági, azaz „nemzedékváltás, párbeszéd” címkéjű Korunk-számban jelent meg, Rostás Zoltán lejegyzésében, Keszthelyi András bevezetőjével), a régi szerkesztők közül ugyancsak Te fogalmaztad meg a folytonosság és szakítás szempontjait: „Az itt jelzett szerkezeti és gyakorlati kívülállás – mert mostanáig csak kívülállásról beszéltünk – számunkra *nemcsak* kívülállásként fogalmazódott meg, hanem mint a függetlenedés lehetősége is. Tehát jóval nagyobbak voltak az izlésbeli, érdeklődésbeli, a kulturális értékelésbeli különbségek az előző nemzedékekhez képest, illetve a kulturális státusértékekhez képest, semhogy mi már közvetlenül ezekhez kapcsolódhattunk volna. Ezt a függetlenséget valahogy ki kellett használni, és akkor mi az írárok szemléletéből elvontunk valamiféle elveket, amelyeket aztán egy ilyen »nyelvművesszerű« magatartással lehetett szimbolikus egy-egybe vonni. De számunkra meghatározó volt a tabuk rendszere is, illetve az ebben bekövetkezett változások.” Nos, számomra sem kétséges, hogy az *Echinox* szerkesztőinek, legújabb szerzőinek számottevő szerepe volt egy szükségszerű szemléletváltás előkészítésében – legalábbis a látókörtágításban, a szűken értelmezett népszolgálati irodalom ellensúlyozásában, illetve minőségi ösztönzésében. Az elsőkönyvesek sorozatában, a Forráson ez meg is érződött. De – nálunk már így van! – a berepülő pilótáknak egy idő után a személyszállító gépeket kell kormányozniuk, lehetőleg minél nagyobb biztonsággal. Mi erről a véleményed mint Kritérium- (és már nem *Echinox*-) szerkesztőnek? Mi a véleménye erről Egyed Ákos történész (az 1848–1849-es Háromszék monográfiája) fiának? Annak az Egyed Péternek, aki „melleleg” a *Petőfi Freidorton* című, nagyon is konkrét, többsikúán történelmi, emlékezetes verset írta... (Nem véletlenül emlitem éppen ezt a versedet: a *Korunk* költészetű számában jelent meg először, a „Lírai párbeszéd – 1979” című összeállításban, amely Csiki Lászlóval kezdődött, és többek közt Vásárhelyi Géza, Lászlóffy Csaba, Markó Béla, Szöcs Géza, Adonyi Nagy Mária, Körössi P. József, Palotás Dezső, Cselényi Béla, Bíró Ferenc, Beke Mihály András verseit tartalmazta).

Berepülő pilótákat emlegettem... Berepülők és elrepülők... A „nyelvműves” gyakorlatnál maradvány: vajon ilyen könnyen felcserélhetők az igekötők? Kérdéseim legelején kifejeztem döbbenetemet: csupán azt a bizonyos, 1980. januári-februári *Korunk*-számot lapozva, újraolvasva (és hozzávéve a közben felmerült neveket, így az évtizede még többé-kevésbé vagy egészen fiatal lírikusokét is), szinte hihetetlennek tűnik, mekkorát változott hat-nyolc év alatt erre felé a világ. A problémafelvetés őszinteségében, bátorság és lehetőség dolgában – de „káder-állományunk” tekintetében is. Kérdésem tehát (mely nyilván nemcsak neked szól): hová lett az esszéíró nemzedék? Hová lett az *Echinox*-nemzedék? Mit csinál a szétszóródott, szétfejlődött csapat?

És most már a legutolsó kérdésem felé közeledve: a *Bábel tornyán* címet viselő *Echinox*-antológiában (1983) van egy izgalmas novellád, a *Sakk*. Ebből emelem ki a következő párbeszéd-részletet: „... te tudod, hogy kell lennie egy *utolsó* játéknak, a végsőnek, s ami akkor dönt, az nem lesz más, mint a tét, mégpedig olyan tét kell, érted, hogy az összes benned még létező potenciált mozgósítsa. Mint vadász a vadat, úgy kell felszínre kergesse lappangó erőforrásaidat a tét.” Én azt hiszem, ma *van* ilyen tét. Valamennyiünk számára. A játék komolyra fordult – nem gondolod?

Egyed Péter: emlékirat

A világ változása. – Vajon akkora-e, amekkorának gondoljuk, kedves Kántor Lajos, ha kérdéseinkkel még mindig a tíz évvel ezelőtti problémákhoz, ügyekhez kell visszanyúlnunk?! De legyen meg a te akaratod, ha a tényfeltárás, tisztázás, pontosítás akár a legcsekélyebb mértékben is hozzájárulhat a ma valamelyes megközelítéséhez. Ha meghatározom az időt, amelyben kérdéseid kibontakoznak, azt mondanám, hogy sajátos belső ellentmondás jellemzi, amelyet én úgy élek át, mint napjaim emlékező félmúltjának és egy történelmi-kulturális régmúltjának az ellentmon-

dását. Nem ez az egy ellentmondás bukkan majd fel a továbbiakban, de ez nyilvánvalóan boldogtalanságot okoz. Egy szerves kulturális ma, egy azt magába foglaló történelmi jelenidő lehetőségének elvesztéséről van szó, s ha személyes *praesens* épségének fenntartása lenne a legfőbb gondom, kérdéseid palackjából nem is kelene kihúznom a dugót.

Az eltelt tíz év alatt – és nem ebből kell kiindulni, de nem árt erre emlékeztetni – a világ és benne a szóban forgó nemzedék kulturális-politikai fellépésének tere tágult. Ha figyelmesen átnézzük az általad megidézett 1979-es Korunk-kerekasztal résztvevőinek számát, lehetetlen fel nem figyelni arra, hogy a fiatalok – az akkoriak – többsége nincs már Romániában. (Van, akiről tudok a rádió, közös ismerősök, néha egy-egy írásuk útján-módján, az egész áttekintésének a lehetőségét azonban rég elvesztettem, amint a filozófia mondja, elvont realitássá vált számomra egy konkrét baráti-nemzedéki-társasági, mindenképpen eleven jelenlét.)

Kissé megdöbbenő számomra, hogy állandóan teoretikusnak nevezel, és nem filozófiai és szemiotikai jellegű tanulmányok írójának. Ezt azért akarom így pontosítani, hogy éppen a szemiotika szemszögéből hangsúlyozhassam, hogy – túl a fenti ellentmondásokon – ami a leginkább fel-, meg- és visszaidézhetetlen, az a stílus. Egy bizonyos fajta társalgás, közös gondolatok, a vita, a csevegés, a bűnök, az elnézések és a kimutatkozások logikája és stílusa, amelynek alapja nyilván egy közelítően közös *kulturális* értékrendszer (nem életviteli-etikai és ideológiai-politikai). Ezt a stílust lehetetlen felidézni, ez éppolyan halott, mint ama nemzedék immár több nagy ígéretnek indult képviselője. E stílus nyomai viszont megtalálhatóak az esszéíró nemzedék könyveiben és sajtóinterjúiban, és eme stílus közös elemeit igyekeztem összefoglalni *A kitekintés elemei* című tanulmányban. (De 1975-től folyamatosan nyomon kísértem az idézett szerzők irodalmi tevékenységét, s kénytelen vagyok erre egy megközelítő összefoglalásban majd felhívni a figyelmet.¹) Még egy szót erről: a stílus így hát kész, lezárt, befejezett fogalom, kategorikus erőfeszítést igényelne visszavetítése, majd meg a további analízis: kibontani belőle az emberképet, a világ helyzetét és a félelmeket, az illúziókat és az írás pozícióját. Szerencsére a tudományos preferenciákat és értékeket, ideológiai-teoretikus választásokat meghatározni könnyebb – ezek, bőséges hivatkozások formájában, megvannak az idézett szerzők műveiben. A kornak, az ún. hetvenes évek hangulatának a felidézésére pedig ott vannak a versek, novellák . . .

En tehát csak kényszerből voltam teoretikus, annyiban, amennyiben egy csoport konszenzuális értékeit és persze érdekeit emeltem ki, a sajátomként, meglehetősen háttérbe szorítva és elhallgatva emez utóbbiakat, már csak azért is, mert rossz véleményem van az ideológikus megnyilatkozásokról. Beszélünk, hivatkozunk, nyilatkozunk, érvelünk – és akkor tíz év múlva megdöbbenve állunk saját elképésztőnek tűnő véleményünk előtt, ha egyáltalán el merjük olvasni.

Abban a vitában, amelyre célzol, már a helyszínen megdöbbenőnek tartottam egy tudományos kifejezés összekeveredését – egy (legyünk legalább utólag szabatosak) saját markerekkel és lokuciók jellemzőkkel rendelkező csoportnyelvi rendszerrel (*todormenta-nyelv*, mondtam volt). Aki pedig ezt nem akarta bevenni, a közérthetlenség anatómájával élt – mindig a hatalmi pozícióban levő szerkesztő előjoga a közérthetlenség címkéjének felragasztása –, aki a romániai magyar kultúrát meg akarta tisztítani a jelzett szerzők műveitől, az meg akarta tisztítani Max Webertől és Wilhelm Reichtől, Platóntól és Nicos Poulantzastól. De legfőképpen egy kötelező érvényű, normatív következetességtől, kategorikusságtól, filozofikusságtól, amely azt jelentené, hogy véleményeink egyik napról a másikra is kötelezőek legyenek, ne lehessen mindig bármit mondani, és hogyha a valamire azt mondjuk, hogy cselekvő vagy népi, az attól ne váljon azonnalmód elfogadottá és jóvá is. Az akkori „hőbörgők” közül nem egy olvasta – a *Korunkon*, *Utunkon* és egynémely magyarországi lapokon kívül – a *New Left Review*, a *Telos*, *Neues Forum*, *Tel Quel*, *La Pensée* stb. című publikációkat is. Találunk nem egy rosszul sikerült, elhibázott írást is – a teoretikus mondat lehetőségei azonban a leginkább kapcsolódnak a befogadáshoz, egy teoretikus értékekkel és tényekkel telített nyilvánossághoz. En-

nek pedig van egy sajátos magyarázata is: a befogadók, az a lehetséges nyilvánosság – és nemcsak itt volt ez így – telítve volt egy kiürült, dogmatikus marxizmus emlékeivel és kellekeivel. A reform-marxizmus lett volna hivatva a megújításra, a gondolkodás közegének a felfrissítésére. Legjelentősebb képviselőinek hol tragikus, hol bizarr sorsa és életpályája számomra nem az elmélet csődjét jelenti, ellenkezőleg, a mindenkori teória és az európai politikai történelem összefüggéseinek zárt és eléggé ismeretlen, feltáratlan rendszerét. Gondoljunk Althusser, Garaudy és mások sorsára... Láthatjuk tehát, hogy a „kicsiben is megvolt a nagy”, az érdeklődés, az értékválasztás – folytak a beszélgetések és a viták, elsősorban baráti társaságokban. Ahol is kézenfekvő volt a ríposzt lehetősége.

Miért rejtenénk el, hogy voltak begyepesedett, műveletlen szerkesztők – menynyi múlt rajtuk! –, hogy voltak langyosak, kényelmesek. Zárkózzunk el attól a biológiai ténytől, hogy a nemzedékek között, bármilyen szublimált formában, ellentmondás volt, az eltérő érdekek ellentmondása, harc? Hiába beszélük ugyanazt az anyanyelvet egy gondolkodás és egy kultúra perifériáján. Abban ma már nem nagyon lehet ellentmondás, hogy a magyar klasszika legjelentősebb alkotói, Petőfi, Arany, Madách – talán még Erdélyi János is –, de erről az értelmezés, a *hogyan* mindig is a más, az eltérés lehetőségét adja majd, mert lesz, akinek a fején másként nő a haj.

Előre kellett mindezt bocsátanom, hogy a konkrétumokra visszatérhessek, illetve mindarra, ami mára maradt (el nem tagadhatván, kajánul, magam előtt, hogy nem voltam rossz jós – sajnos). A nemzetiségi intézmények megújításának programjával, a fiatalítással én ma is egyetértek, legfiatalabbként (születtem 1954-ben). Azt is jól tudjuk mindannyian, hogy ez egy politikai akarat feltételrendszerében és függvényében érvényesül. A kulturális intézményeknek pedig mindenkoron egyik alapvető feladata a kultúrában képviselt célrendszerek feltárása, közvetítése – mint kiadói szerkesztő tudom a legjobban, látom át leginkább a különböző levelesládák, archívumok, művelődéstörténeti emlékek megjelentetésének fontosságát. De ez a műveltség mindennapi kenyere, nem vitakérdés. Annak idején én privilegizált helyzetben voltam, mert a nagyszüleim és a szüleim könyvtára elég gazdag volt ahhoz, hogy hozzávetőleges képet szerezzek az erdélyi közelmúlt képviselőiről, intézményeiről, lapjairól – esetenként a nyilvánosságban meg nem jelenő „belső” tényekről, viszonylatokról. Az egyik nagyapám igazgató-tanító volt, a másik lelkipásztor-esperes, apám pedig az erdélyi múlttal foglalkozó, jelenleg is aktív történész. Úgy-hogy, ha valamire nagyon kíváncsi voltam, megtudhattam.

Az egyes „célrendszerek” önmagukban is változnak: az etikai állásfoglalásában nagyon magas csúcsot képviselő, társadalompolitikus Kós Károly nem azonos – nem lehet azonos – a szépiróval, hogy csak egy példát említek, és a történelmi időnek a célrendszereket inkább értékrendszerekké változtató mivoltára utaljak. De ennek a kérdésnek, kedves Lajos, te vagy a kutatója és az ismerője, és irodalomtörténeti monográfiák írójaként nálam sokkal jobban ismered a *Pásztortűz* meg az *Erdélyi Helikon*, a *Korunk* vonatkozó anyagát.

Visszatérve a kultúra filozofikus telítettségére, ezt anélkül, hogy valaha megbeszéltük volna, közös törekvésnek éreztük Bretter Györggyel, mégpedig konkrétan: ő egy filozófiai szótár terve köré csoportosíthatta a szakma legjobb képviselőit; rám, az akkor másodéves filozófia-történelem szakos hallgatóra a jellel-szemiotikával kapcsolatos címszavak megírását bízta (1976). Ezek el is készültek, meg is vitattuk őket, ma is birtokomban vannak – a szótár viszont – ismét sajnos – nem. Sokat beszélgettünk továbbá az erdélyi gondolkodás, filozofálás múltjáról, hogy valamilyen nagy példányszámú, de tömör válogatás formájában (öt kötet, ezer oldal) e szövegekből egy jó, korszerű apparátussal ellátott, használható kiadványt kellene kidolgozni, kiadni. (A hangsúly a bemutatás, a válogatás egységességén volt) Nos, én 1980 októberében ezzel a tervvel jelentkeztem munkára Domokos Gézánál, a Kritérium Könyvkiadó igazgatójánál. Nagy örömmel fogadta, nyomban koccinlottunk is egy-egy poharat a vállalkozás sikerére – a medve bőrére. Ez nyilván nemzedéki, közös művelődési célnak sem lett volna utolsó, és akkoriban a megvalósítás szemé-

lyi feltételei is biztosítottaknak tünnek – nem utolsósorban az esszéíró nemzedék fellépésével és hatásával kapcsolatosan. Meg kell említenem, hogy akkoriban működött Kolozsváron a Diotima-kör, amelynél elevebb és nívósabb vitákat azóta sem produkált más rendezvény.

Nehezen tudok úrrá lenni szomorúságomon, amelyet némileg amiatt érzek, hogy a *ti* helyett immár csak egy magányos emberként nyilatkozhatom.

Okok? Magyarázatok! Amikor a *Szövegek és körülmények* 1974-ben megjelent, én éppen hogy megkezdtem tanulmányaimat, tehát a jelenséget csak távolról és jól-éső irigységgel figyeltem. Azonban 1974 decemberében Szócs Gézával átvettük az *Echinox* magyar oldalainak a szerkesztését, és ettől kezdve sűrűsödtek az események. A legfontosabb az akkori egyetemi élet, a diákság életének és gondolkodásának a mélyebb megismerése volt, hiszen mi szombatonként szabályos fogadóórákat tartotunk, utána pedig szerkesztőségi megbeszéléseket az *Echinox* Egyetem utcai épületében. [Még előbb felkérésre írtam a 74-es nyári számban *Látható-e a látás (apró vázlat egy nemzedéki gondolkodástipológiához)* címmel–alcímmel egy közleményt, amelyben általában igyekeztem jellemezni a nemzedéki gondolkodás formáját. A legszemélyesebb ebben egy Arisztophanész-idézet volt – „Vádvárosban a Vízóra forrás mellett él egy / ravasz nyelvűműves nemzedék . . .” s ettől kezdve számítottak engem teoretikusnak és esszéírónak.] Természetes, hogy igen hamar barátságba keveredtem az „esszéíró nemzedék” képviselőivel, a barátság nemsokára munkatársi kapcsolattá lett, hiszen Tamás Gáspár Miklós, az *Utunk* fiatal szerkesztője szabályos levélben kért fel a rovatával való együttműködésre, a posztumusz Bretter György-kötet előszavának megírására pedig Molnár Gusztáv javasolt. (Vele és Szilágyi Sándorral, a kiváló, korszerű szemléletű nyelvész szakíróval később kollégák is lettünk a Kriterionnál.) Bretter Györgynél ők is, én is megfordultam, de amint jeleztem már, más időben és más „tárgykörben”. Azt sem mondhatnám, hogy Bretter számomra példa és gondolkodási modell volt: egyrészt, mert a reform-marxizmus és praxis-ideológia érdekelt ugyan engem, de nem volt szívügyem, ő pedig nagyon hamar rájött erre. Másrészt – és ez még azoknál a szakkérdéseknél is fontosabb volt, amelyekről beszélgettünk – valóban elképesztő és pedagógikus érzéke volt ahhoz, hogy észrevegye: az ember mindennapi életében és tevékenységében, gondolataiban és érzéseiben *mi a filozófiai* kérdés, és ezt közzélni is tudta vele, továbbmenően, műveltsége és könyvtára odáig terjedt, hogy a problémához kapcsolódó mondatokat – nyilván nem receptként – meg is tudta mutatni. Ironia és gunyorosság, figyelem és tárgy-szerűség, a felvilágosítók kihívó kérdezőségi módja mögött meg kell látni a legfontosabbat: az élet- és emberszeretet fölényét, ami helyenként pompásan párosult a kicsinyes nyüglődésekkel szembeni utálattal.

Az *Itt és mást* bevezetőjének megírása számomra azzal a szomorú kötelemmel és foglalatossággal esett egybe – nem az időben –, hogy a család megbízásából a hagyatékot kellett rendszereznem és címkézni, egy olyan kibontakozás avatatlan szemtanújává kellett lennem, amely egyfajta furcsa, szakadár leninizmustól vezetett – amint Molnár Gusztáv megfogalmazta – az egyértelmű, ideológia melletti döntésig. E megállapításban szerkesztőtársam velem polemizált, én azonban nem a bretteri cselekvéseméletet igyekeztem akkoriban kibontani, hanem egy gondolatrendszer alakulásának szinoptikus összefüggéseit. És ma is úgy gondolom, hogy amit a mondat alanyának, állítmányának, valamint tárgyának a kategorikus, a teoretikus, ideologikus és filozófiai nyelvezet megkülönböztetésének, a célzatosságnak, irányzatosságnak és tapasztalatiságnak összefüggéseiről felvázolt, az *van* e korszak gondolkodásának a szintjén, amelyben a nyelvfilozófiáé, a szavak célzatos elhelyezésének kritikájáé a főszerep – legalábbis a számítógépesített tömegkommunikáció ellenőrizhetetlen, tehát politikailag nagyszerűen manipulálható lehetőségeinek szempontjából.

Gondolom, az eddiegekben tovább árnyaltam a Bretter-előszóból származó Egyed-idézetet. (Az is elég furcsa, hogy te idézel, én meg egy olyan személyes nyelven kényszerülök beszélni, amit nem szeretek. Mondanivalómat a filozófiai tanulmány és esszé, a költészet és a próza nyelvén akarom továbbra is kifejezni.) Két megjegyzés kívánczik ide, két említetlenül hagyott dolog: Adorno tanulmánya Az

eredetiség zsargonjáról, a másik pedig a betekintés az erdélyi magyar nyelvű gondolkodás karteziánus, kantianus, hegelianus–marxista, valamint kierkegaardianus hagyományába.²

„Az utóbbi időben”-kifejezéseted tehát hat évre értelmeztem – s gondolom, ezzel a leltárral kissé meg is cáfoltalak, annál is inkább, mivel te tudod a legjobban, hogy a tanulmányírói tevékenység is befejezhetetlen, – amennyi elkészült, az legalább ugyanannyit rajzol ki a jövőben. A jövő számára pedig ebben a tekintetben azt jelenti, hogy John Stuart Mill és Montesquieu után immár áttelepszünk a másik kontinensre, a szó szellemi értelmében, persze, és Thomas Jefferson, valamint Tom Paine eszméivel foglalkozunk egy kissé a Nagy Francia Forradalom kétszázadik évfordulójának és a modern politológiának a szemszögéből. A társadalmi szimbolizmusokkal kapcsolatos töprengéseimet és olvasataimat két tanulmánnyal szeretném lezárni: az egyik az egyéni nyelv antológiájának egy Wittgenstein utáni vázlatát, a másik könyvterjedelmű, és le kíván számolni a szimbólumokkal kapcsolatos modern ikonológiái és lélektani félreértésekkel (de az alapötletet nem áruolom el).

Az első Bretter-idézetet így – remélem – közvetve tovább konkretizáltam, ami az én eddigi lehetséges hozzájárulásomat illeti a kulturális tudat tárához és az önismerethez, az identitáshoz térben-időben. Ismét hangsúlyozni kívánom, hogy ránk fokozottabban érvényes a kitekintés és az egyetemes mércék művelődési parancsa, csak így tudjuk valahogyan kiküszöbölni a töredezettségből, a helyiértéküségéből származó tudat óhatatlan, bénító szomorúságát. Akármilyenek is a feltételek, a XXI. századi identitás-tudat hatalmas erőpróbája ez (ezt talán a második idézet további árnyalásaként is felfoghatod). Művelődési vonatkozásokat érintve, ide kell gondolnunk a társadalmi és politikai feltételrendszert is. Ennyit erről.

Ami a verseket illeti, sajnos, meg kell cáfoljalak. 1982 óta én nem vagyok jelen a líra tekintetében, ami számomra két dolgot jelent: az egyik próbálkozásom egy ősrégi formával, a *koannal*, egy keleti tanító rövidformával, amely éppoly igényes, mint a *haiku*, gondolatilag még terheesebb (egy darabot sem mutattam eddig senkinek). A másik út egy dalforma, amelynek az izére a *Búcsúkoncert* legutolsó darabjaiban jöttem rá, komponálásában nem nélkülözhető egy hangszer. Ez elég nehéz út, de részben a magam, részben szerkesztői tapasztalataim példáján jöttem rá, hogy a mai költészet tömegének szabadversként eladott, valójában igénytelen pillanatélmény-versbeszéde járhatatlan út. Nemes Nagy Ágnes jelzi egyik kitérő poétikai tanulmányában, hogy a mai líra már csak ritmikái elemeiben (és a magyar lírában még elvárt jambizálásban) különbözik a prózától. De ha a nyelvterület verstermését ebből a szempontból olvassuk kötelező következetességgel, akkor észre kell vennünk, hogy – a vizuális költészet sajátos változatát kivéve – amit olvasunk, az nagyon nagy hányadában verssorokba tördelt és nem is túlzottan érdekes – próza.

Az *Előzés hajtűkanyarban* óta (1984) írtam három hosszú elbeszélést és egy regényt, amely „pirosban áll”, csak a bokráta hiányzik az épület tetejéről és a megjelenés.

Bár egyszer írásba adtam neked, hogy több kritikát nem – az eltelt időben is ebben-ebből a műfajból írtam a legtöbbet, mondjuk úgy, hogy ez volt a mindennapi kenyér.

Sláger. „Az aki közért-, és akit közért-nem / és akit igen, és akit ezért (?) nem . . .” Ennek az igen komoly feladványnak vágjunk neki úgy, hogy a közérthetőség messzemenően szerkesztői-ideológiai-(hatalmi) kategóriáját az általad javasolt természetességgel helyettesítjük, belebonyolódván

1. *egy rövid esztétikai kitekintésbe*. Roman Ingarden kategóriarendszerében – rövid kivonata az 1972-es Esztétikai Kislexikon *esztétikai minőségek* címszavában – a „természetesség” összefoglaló, de nem kategória érvényű fogalom. „Változatai: a természetes, egyszerű, patetikus idealizált mellett a mesterkelt, kényszeredett és affektált.” Nyilvánvaló, hogy ezek mindegyike lehet pozitív vagy negatív előjelű a mű eszközeinek és funkcióinak, valamint a célzott közönségnek a viszonylatában. Ha figyelembe vesszük a befogadásesztétika szempontjait, feltétlenül meg kell jegyezni, hogy milyen izlés- és műveltségkörnyezetben érvényesülnek. Idézem tovább az

egyszerűség címszó első részét: „művészeti minőség; az olyan műalkotás jellemzője, amelynek kifejezőeszközei közérthetőek, motívumai életközeliak, ábrázolásmódja „természetelvű” (Nb. a klasszikus – „nagyesztétikák” kizárólag az utóbbit tekintik kategorikus értékűnek, pontosan a benne megragadható viszony formalizálhatósága okán!), kompozíciója könnyen áttekinthető, mondanivalója egyértelmű, világos. Ellentéte a *bonyolultság*. A művészeti közgondolkodás fejlődése során az egyszerűség programszerű követelménye általában a demokratikus törekvések jegyében fogant; főként a 19. sz.-i forradalmi demokráta művészetelmélet képviselte lendületes pátoszsza: „az egyszerűség az első és mindenek fölött szabály – írta pl. *Úti leveleiben* Petőfi –, akiben egyszerűség nincs, abban semmi sincs». A 20. sz.-ban azonban ez a program a népies ideológiák révén problematikusabb eszmékkal fonódott össze, sőt, a német fasizmus formaideálja is az egyszerűség jegyében fogant műveket állította előtérbe.” A magyar irodalmi demokráta művészetelmélet rendszerében is viszonylagos értékűek ezek a fogalmak, hiszen mit is kezdhetnénk velük az egyik legteherbíróbb és legelegánsabb próza-mondat-típusunk, a Pázmány Péteré elemzésében... *ha* nem dolgozzuk ki a *modus operandi* természetességfogalmát?! (Bretter György tanulmánytervei között szerepelt egy Pázmányról szóló is!) Nemcsak a természetes-egyszerű, hanem a bonyolult is lehet áttekinthető, az előbbi pedig homályos és áttekinthetetlen – csak éppen meg kell találni a szövegszerkesztés logikáját, valamint etikáját: a szándékolt, becstelen homállyal – amint Palotás Dezső zárta egyik novelláját – nem tárgyalunk.

Jellemző momentumként hadd említsem meg, hogy – amiként Lukács György Babitscal – itt minálunk Balla Zsófia vitázott egy ízlést megtestesítő közzeggel Cseleényi Béla költészetének elfogadtatásáért. És nem ez volt az egyetlen vita, amelyben ízlés-alakzatok és normák (valamint normatív elképzelések) nyertek polgárjogot, és a hasonlók – kinek hála? – végül is hozzájárultak ahhoz, hogy az írói tehetség hozzájusson a térhez, a könyvhöz.

Természet című esszéjében Ralph Waldo Emerson célzott arra, hogy „az agrárius érdekek az államban legyőzhetetlenek, éppen (...) félelmetes segédforrásaik révén (...) Azt mondják, az elektromagnetizmus magból fejbe szökteti salátádat, mialatt csirkéd ott sül a roston. Ez modern céljaink és törekvéseink jelképe, annak a jelképe, mint sűrítjük és siettetjük a dolgokat. De ezzel mit sem nyerünk. A Természetben nem lehet túljárni. Az emberi élet csupán hetven saláta-életig tart, akár gyorsan, akár lassan növekednek. Ámde mindezek a hiányok, lehetetlenségek csakúgy a javunkra válhatnak, mint az ösztönzések. A diadal mindig a miénk.”

2. *egy szociológiai futamba*. Meg vagyok győződve arról, hogy nem volt még a szó történelmi értelmében vett életképes alkotó nemzedék, amely meg ne teremtette volna a maga javait befogadó közönségét. Legfőképpen az irodalmárok hajlandók mind a mai napig azt hinni, hogy műben megtestesülő esztétikai-etikai érték előbb-utóbb utat tör/talál magának, – a képzőművészek sokkal pontosabban, világosabban, áttekinthetőbben látják Ady Endre Mammonjának szerepét a művészeti alkotásban. Vannak irodalmárok, akik soha meg nem feledkeznek a mecénatúra fontosságáról. Íróként-szerkesztőként én is számos író-olvasó találkozón vettem részt, ezekben a hol formális, hol eleven intézményekben. (Az 1982-es esztendőben megőriztem a vonatjegyeket is, abban az évben szám szerint 21 meghívásom volt.) De máig sem hiszem, hogy ezek a közönséggel való találkozás fórumai – a bemutatkozás-ismerkedés, elfogadás-visszautasítás, vita és disputa lehetőségei voltak az írók számára. Viselkedésminták és gesztusok találkozásainak színterei, kulturális csereasztal, *com-media dell arte*. Nem egy néptanácselnök és nagyvállalati párttitkár tartotta utólag (is) kötelező érvényűnek feladatát, felelősségét könyvek megrendelésével, irodalmi műhelyek-körök létesítésével-fenntartásával kapcsolatban – nem a hatalomból, hanem a hallgatóság soraiból.

3. *egy személyes-olvasati kérdésbe*, ha akarod, műhelyproblémába. Hadd kezdjem személyes vonatkozással: mind a mai napig nem vagyok szuverén alkotó, abban a tekintetben, hogy az általam igazán fontosnak szánt vagy vélt írásaimat nem adtam ki a kezemből mások kritikája nélkül, lettek legyen családtagok, nemzedéki- és íróbarátok, kritikusok, szerkesztők. (Ha neveiket felsorolnám, csuda névsort kapnál!)

Tehát kézirataimon, hol odairva, hol odamondva, ott van egy ellenérzés, avagy egy *imprimatur*, talán írásom belső intézményeként. Emellé pedig oda kellene illeszteni azt a rengeteg telefonszámlában kifejeződő kérdést, amellyel zár- és puskaműveseket zaklattam, történészeket és könyvtárosokat kérdeztem, kutya-ló-tenyésztőket/bírókat faggattam szakmai nyelvezetről, fogásokról, képeletről. Vannak tanúim arra, hogy majdnem levett a ló, majdnem agyonköveztek pásztorok, egyik unokabátyám véleménye-félelme alapján bakmedvék csapásán is haladtam, jóhiszeműen.

Most mégis azt szeretném neked elmesélni, kedves Lajos, hogy – ismét azt kell mondanom, a történelem egy nagyon szerencsés embere lévén – a hetvenes évek közepén még két nagyszülőm olvasta az írásaimat. Anyai nagyapám egy kiművelt, retorikus és zárt izlés szemüvegével. apai nagyanyám egy évtizedes magányosság kíváncsiságával és képzettársítás-frissességével. Úgyhogy eleven alkalmam volt lemérni az elvárást és a hatást, a szövegre rámenő tiltást és a mesét, a kapcsolást; valami három nemzedék tapasztalati, családi távlatból is. Az *Előzés hajtűkanyarban* első részét ők mondják, ők viselkednek benne – én csak írom.

De ez más krónikásokkal is előfordult már.

Ennek függvényében igyekszem megérteni megjegyzésedet is, amely elbeszélői *technémet* illeti: ez a világ, amelyet én megismertem és megértettem, hihetetlenül szűkszavú és zárt világ, letisztult jelentésű, szabályos mimikával és gesztusrendszerrel. A zárt közösségek hatása alanyaiban is megmutatkozik, amennyiben értelmezni, töprengni, gondolkodni hagyja őket, egyszóval tanulni. Ez a tanulás azonban, mondanom sem kell, törvényt testesít meg, annak minden kegyetlenségével; az ilyenfajta közösség csak azokat a tagjait segíti meg, azokkal szolidarizál, akik megértik és elsjátítják a tanulás tudományát. A többi könyörtelenül kihull az időből. Ezeket a törvényszerűségeket a székely társadalom történetére vonatkozó eredeti levéltári forrásanyag tanulmányozásával is igyekeztem elmélyíteni, széki iratok mellett faluközösségi jegyzőkönyvek ákombákomainak olvasásával, parochiális anyakönyvek és családkönyvek szociológiai feltárás-kísérletével. Nyilvánvalóbbá vált így a küzdelem és a harc, a nyereségek és a veszteségek, a jognak és a törvénytelenységnek, az ősiségnek és a mindennapoknak az értelme. Hangsúlyozom a mindennapokat, azoknak az elevenségét és fordulatosságát, és nem csupán a folklór ismerte vidámság felől, – egy elszántott barázda mögött egy mégoly kisközösségben is felsorakoztak a bizánci értelemben vett kékek-zöldek, a pártok, a jogorvoslás és a törvénytétel képes volt mozgósítani egy vidéket – és ami a legfontosabb, nem kaszák és kapák, dárdák és puskák, hanem az ész „fegyvereivel”, az érvelés logikája és fegyelme mellett. „Az eleven jog fája” – József Attila pontos kifejezésével a mindennapokban testesíti meg a karteziánus erényeket. A kollektív emlékezet emez írásos tényeivel való találkozásom két nyomát képviseli a ti akkori *Korunkotokban* napvilágot látott közlemény: *Intézmények, erkölcsök és személyes szabadság a székely társadalomban* (1978/11.), „*A communitas egy test*” (*A kettős parancs modellje*). (Ezeket akkori, nagy mozgósító és szellemi erőt képviselő szerkesztőtök, Aradi (Schreiner) József „hegedülte ki” egy hosszabb tanulmányból.)

Látható tehát, láthatod, hogy sokféle „találkozás” lehetséges a térben-időben: én sem csupán a nemzedékemmel találkoztam, hanem másféle szinapszisok mentén is haladtam – és még csak meg sem említettem kontaktusomat egy igazi nagyvárossal, Temesvárral.

Ami az általad újfent szavá tett, Ritszosz leírta összejevetelt illeti – talán úgy siklottunk el egymás mellett az akkori időben, amint az a *sci-fikben* megírva található, ellentétes irányban – a Möbius-szalagon. És miért ne lett volna így?! Folyamodjak Gustave Lanson szakállas, ámde jól bevált érvéhez, a diplomáciai archívumok megnyitási periódus-szabályához, hogy ti. irodalomtörténetet írni csak ötven év múlva értelmes? Ez a mi időbeosztásunkban 2020-at jelent...

Ezzel kapcsolatban hadd meséljek el egy történetet.

A Kriterion Könyvkiadó fájdalmasan korán meghalt főszerkesztőjének, Botár (szül. Fülöp) Emmának temetésén voltunk Déván. A *Bakkhoszhoz* címzett étteremben megtartott toron egy sofőrrel és helybeli öregemberekkel ültem egy asztalnál. Tár-

salogni igyekeztünk, fogyasztottunk, midőn ezek a román bácsik megköszöri tük torkukat, és felhőrpintették boraikat. „Hogy miért távoznak ily korán?” – kérdésemre sokatmondó mosollyal néztek össze: „Mi vagyunk a kétezresek klubja!” „Van egy fogadás!” – tették hozzá. Mely idő, mely távlatok!

Montázszerűen hadd iktassam ide nyomtatásban soha napvilágot nem látott és annak idején Szilágyi Júlia kolléganő és legkedvesebb kritikusa által alaposan elutasított szövegemet. Elhangzott a kolozsvári rádió szép stúdiótermében, az Igaz Szó Ötödik Évszak-mellékletének szerzőit bemutató csoportos-nemzedéki stúdióműsorában (1981. február 18-én):

Tisztelt egybegyűltek, kedves barátaink,

az Igaz Szó kezdeményezésének, a kolozsvári rádióstúdió baráti gesztusának s persze a színészeknek, irodalmároknak, képzőművészeknek a jóvótaból ma este olyan fiatal alkotókkal találkozunk, akik az ezredfordulón a romániai és a romániai magyar művészet közép-nemzedékét alkotandják – legalábbis egyesek közülük bizonyosan. Olyiknak már ma neve és cége van: rövid idő alatt Majó Zoltán régizene együttese olyan erdélyi ritmusokkal, hangzásokkal, művekkel és hangszerekkel ismertette meg a közönséget, amelynél nagyobb kincset múltunkból és hagyományunkból aligha kaphatott volna vissza a századvég parázslóan nyugodt idegrendszerrel rendelkező itteni embere. A kiállító fiatal képzőművészek jellemzésére nem tudok jobbat mondani annál, mint hogy például Mózes-Finta Edit, Damó István, Nagy Géza, Csehi Péter, Pusztai Péter, Szilágyi Zoltán, Antik Sándor és társaik képei és kompozíciói már ma látásunk és formáink ismert és lehetséges alakzatait jelentik. Az irodalmárokról nem beszélek, hiszen megszólalnak ők maguk, vagy ismert fiatal színészeink hangján üzennek.

Üzennek – de miből, mit avagy inkább hogyan? Németh László egyik terminusával kifejezve: az „itt található anyagból” üzennek, ezért tekinthetők a ma itt élő közösség művészeinek. Kultúránkban például sokáig a talu volt az emberi élet és erkölcs mintája. Mózes Attila, aki évekig élt Székelyhidason, Egyidejűségek című regényében megmutatta, hogy mi lett a talu a történelemben. De illúziós epikájának következtetései szemléletformáló erejűek, pontosan azért, mert az elvásott szimbólumok helyére odaállítják a borzongás jégkunyhoit. Balla Zsófia lírájában olyan canto alakult ki, amelynek minden elemét a szabadság mai és evilági lüktetése formálja – magas irodalmi mércével. A nemzedék másik lírikusa, Markó Béla, a lélek bomlásának, szembesülésének és épülési lehetőségeinek térképét rajzolja, Szöcs Géza pedig a régmúlt és a közelmúlt magyar történelmét sorolja – többek között – a személyiség élhető rendjére és kérdéseibe, barokkos indulattal és kivételes irodalmi gesztusokkal. Vagy Bogdán László, aki az itteni kisváros helyét keresi az emberekben és a gondolkodásban, mindenesetre Sepsiszentgyörgyön, s Palotás Dezső, aki Gyulakután írja két éve a lehetséges régiójában, tehát minden alul és fölül zajló (s emiatt nyilván fantasztikus) történeteit. De kiegészül a csoportkép, például Cselényi Bélával, akinek verseiből nyelvünk és szemléletünk romlásának és zavarának groteszk látomása bontakozik ki. S nyilván, az ígéretekkel, akik közül itt ma elsősorban Kovács András Ferencet hallhatják.

Zárójelben megjegyezném, hogy az üzenet gerincét persze a változhatatlan jelképek alkotják, például a szabad megmaradásé, avagy a megmaradás szabadságáé, csak éppen formájuk és jelentésük változó, tehát esztétikai jellegük is. De mindez benne van a csoportkép itteni tagjainak üzenetében.

Persze még mások is ott állnak a csoportképen, évek óta s az években megújulva vagy ezekhez öregedve, az észrevételben szinte időtlenül, majdnem századvégi pózban és testtartásban.

Krónikása voltam ennek a csoportképnek a hetvenes évek elejétől, nem szerénytelenül. Sokan azt mondták és mondják, hogy ekképpen az esztétika és kritika túlzott bizalmát előlegeztem a csoportkép szereplőinek, pedig hát nem elhamarkodottságról van szó, azt hiszem, hanem csak bizalomról. S bizony, az évek forrásában, Kelet-Európában, a csoportkép mögé felsorakoznak a könyvek, s a csoportképről leolvas-

ható egyfajta gyarapodás is, sok mindenben, beteljesülésekben, szenvedésben – s ami a legfontosabb, szemléleti változásban és esztétikai hozadékban. Erőben és kitarásban is persze, hiszen – harmincon túlig – még senki sem hiányzik a képről. A hiányzás röppályáját máshol írják, más tollakkal.

Félek a lehetséges hiányzás kalandregényétől, s persze szeretnénk, ha az a békeidő, amelyik a századelőn az egyik legnagyobb horderejű magyar kulturális megújítást lehetővé tette – s amelyről oly gyönyörűn ír Karinthy –, szárnyai alá venné ezt a társaságot. Amely – s ezt tartom legfontosabb feladatának – a romániai magyarság megváltozott s egyre inkább város lakó társadalmának kulturális erővonalait keresi, sajátos eszközeivel a társadalom jövőjét kutatja a gazdaság, politika és társadalom változó feltételei és különleges parancsokat jelentő körülményei között. Ebben a társadalomban persze, a régi történelmi és idősebb jelenkori nemzedékekkel együtt, vagy éppen nekik ellentmondva, de mindenképpen a társadalmi szabadság és az élvezetes megtartó kultúra ideálját követve, társadalmát és közösségét figyelve, erőnyeit szeretve és hibáinak kiküszöböléséről le nem mondva.

Mindennek a hitelességét egyetlenegy dolog biztosítja – az, hogy mennyire élvezik önök mindazt, amit ma este itt látnak és hallanak. Akár szemléletük és ízlésük ellenére.

Mert ha az, amit látnak és hallanak, élvezetes, akkor egytől egyig igazi irodalom, zene előadóművészet és képzőművészet is – s továbbra is vallom, hogy mindebbe sorsunk követhető és rejtett (egy) része is bele van rejtve. Azé a sorsé, amelyet most a színpadról, holnap talán máshonnan akarunk. Vajon derülátás ez? – nem, a látás kötelessége.

Mindezt például azért, hogy húsz év múlva, a harmadik évezredben s ebben a városban s még többben is rajta legyünk a nagy csoportképen, hahotázzanak bár a gyerekek és unokák. Ezek a szövegek, látványok és hangok azért a nagyszerű hahotáért vannak, a sublótokban elmagányosodott és a lövészárokból előkerült, idegen és értelmetlen csoportképek ellen – s persze, hogy ismét legyenek érvényes kamerák.

Akkor hát – következzenek A SZERZŐK.³

Képzeltbeli csoportképünkről már ma hiányzik az induló fiatal írók egynegyede, és nagyon nagy merészség lenne jóslatba bocsátkozni afelől, hogy hányan maradnak majd az ezredfordulós fotográfián.

Minden nemzedéknek joga az, hogy úgy és annyit alakítson a művelődésen, ahogyan és amennyit tud, ezen túlmenően az általa jóhiszeműen felismert szükségletek és érdekek irányába. Hangsúlyoznunk kell ezt akkor is, ha a választásokban, a tevékenységben egy későbbi, történelmi nézőpontból hamis út, hamis alternatíva mutatkozik meg, bontakozik ki. A nemzedékek közötti ellentétek és konfliktusok forrása a legtöbb esetben abból származik, hogy az egymást követő generációk kisajátítják a helyes út meghatározásának előjogát, s ez azért veszélyes, mert így zavar keletkezik a művelődés önkorrekción mechanizmusában. A történelmi igazság érvényesülésének útja nem a másik fél, a másik szempont elhallgatásának a formájában történik – ideális esetben, ellenkezőleg, a művelődés demokratizmusa, valódi közösségi jellege megkívánná a szempontok, érdekek, elképzelések sokaságát, szimultaneitását. Miért ne vallanók be férfiasan, hogy nem volt ez így?! Hogy nálunk is létezett a lebunkózás, ideológiai megrágalmazás, a pályáról való kitalítás követelése, ami a művelődési körülményeink között felért a hatósági erőszakkal. Nézd csak meg, hogy a szóban forgó esszéíró nemzedék hány írását közölte a *Korunk* – mégiscsak ez lett volna a teoretikus írások leghivatottabb fóruma! – az említett periódusban? Akit pedig következetesen és évek hosszú során át mellőznek, az előbb-utóbb veszi a kálapját és távozik, ki búcsúval, ki anélkül. Ezért kell annyira hangsúlyozni, hogy a tolerancia és a demokratizmus a mi kultúránknak, megmaradásunknak létfeltétele. Persze, nem az állértékek, a minőség hiányának a türeséről beszélünk, nem a negatív sokoldalúságról és összevisszaságról... hanem a következetességében normatív, eszközeiben és módszereiben színvonalas, tudományos kritika által megvalósított értékpluralizmusról. Hogy minálunk ez utóbbi megvalósulásának esélyei oly

gyatrák, az nem utolsósorban irodalomkritikánk krónikus gyengélkedésének a következménye. Erről nagyon sok fórumon, számtalanszor elmondtuk a véleményünket, és maradt minden a régiben.

A szociológia nagyon pontosan tudja, hogy egy nemzeti/nemzetiségi irodalom egysége nagyon is viszonylagos valami, rétegekulturális értékek és elvárások, réteg-izlések és olvasatok egymás mellett létező és egymást kiegészítő alakzatainak a formájában él és működik. Magyarán szólva, mindenkinek joga van a preferált művéhez, könyvéhez, a művelődés irányítói ezt tehát figyelembe kell hogy vegyék, az adminisztratív szempontú befolyásolás mindig valamely réteg preferenciáinak az elnyomását, kirekesztését jelenti. Látszatra milyen egyszerű, és elfogadhatni milyen nehéz. Ebben nekem is megvannak a tapasztalataim, viszonylag kedvező helyzetben, mert ha vére menő és heves viták, elutasítás és a tárgyra való visszatérés után is, Domokos Gézá, aki alapjában véve demokratikus érzelmű ember, meg lehetett győzni. A Kriterion tehát azzá a művelődési fórummá válhatott, ahol a hatások, eszmék, újdonságok begyűrűzhettek, elképzelések, csoportok, értékírányzatok végül is teret kaphattak. Ezekben a vitákban én nagyon sokat tanultam közvetlen elődömtől, Csiki Lászlótól, akinek emberi-írói irányítúje kifogástalanul működött – nem csupán az én számomra. Végül is kialakult az elvtársaknak az a nagyobb csoportja, amely nem igényli a dialógust, nem kér a párbeszédből, és ha érveket hall, ugyanúgy mosolyog és legyint, mint tizenöt évvel ezelőtt. Az ezredfordulón is ugyanúgy fog-nak legyinteni és mosolyogni, függetlenül attól, hogy a nevek és a művek megváltak, egyáltalán, a tárgy megszűnt, avagy egy másik lépett a helyébe. Mennyi keserűség származott ezekből a gesztusokból, mennyi céltalanul elfecsérelt energia, kárba ment erőfeszítés, és ami még súlyosabb, eleve meg sem született elképzelés. Mennyi megkeseredett, befelé fordult, elidegenedett, megszűnt alkotó.

Ma már én sem hiszem, hogy bizonyos velünk született izlésbeli különbségeket, világnézeti preferenciákat át lehet hidalni és össze kell békíteni. Az ellentétek szalonképes, klubszerű formában is létezhetnek együtt, ugyebár a mi példánk bizonyítja ezt leginkább, kedves Lajos?! A kérdéseidben elbújtatott atyai agresszivitásra sem válaszolok fiúi tiszteletlenséggel... azokat az etikai-irodalmi célkitűzéseket, amelyeket képviselsz, a végrehajtásukban megmutatkozó szívósságot nagyra értékelem, s ezáltal sokkal fontosabbnak tartom ma egy generációs különbségnél.

Az értágításról. Egy művelődés alapvető értékrendszerében rövid idő alatt alapvető változtatást elérni nagyon nehéz, de főlegesen is, ha az lényegében jól van beállítva – ámde ahogyan a jó óra is megkopik és késni kezd, az előbbit is siettetni kell néha, és erre jók a türelmetlen generációk. Azt, hogy Ginsberg és Ferlinghetti a világra jött, azt valamiképpen illett tudomásul venni minálunk is – utánozni; a szó epigonális értelmében követni nyilván nem. Szilágyi Domokos és nem egy költőtársa vette észre azután azt, hogy a hagyományos költői nyelvezetet és a róla való kritikai-filozófiai gondolkodást is oly módon újították meg századunk bizonyos költői (itt most T. S. Eliot nevét emelném ki), hogy ezt a változást elkerülni immár alapvető hiba. (De még ez sem igazán új törekvés és a magyar irodalomban erre vonatkozóan is megvannak a kötelező példák.) A mi körülményeink között azonban, ahol előtérbe került a hagyománynak egy leszűkített értelmezése, mindig és minden alkalommal figyelmeztetni kell az értékek asszimilációjának a fontosságára, a beszűkülés, az elsávósodás közvetlen veszélyére. Hogy példánknál maradjunk, azok a fiatalok, akikkel én felnőttem, T. S. Eliot munkásságában felfedezték a költői és kulturális tárgyszerűségnek és ezzel kapcsolatosan a személyességnek a forradalmian új, a művelődés egészére kisugárzó értelmezését, a költő olyasfajta bensőséges kapcsolatát az anyanyelvvél és kultúrájának értékeivel, amelynek megnyilvánulási formája maga az objektivitás. Ez egy olyan teória, amelynek a fényében éppen a mi körülményeink között válik döbbenetesen furcsává a bendőnyire puffasztott személyesség, az anyanyelvi kultúra hiányosságai ellenére az utóbbira történő kiürült, kérkedő hivatkozás és a vele való hivalkodás. Hasonló példák sokaságával tudnék szolgálni, de még fontosabb annak a gondolatnak a hangsúlyozása, legitimitásának elismerése, hogy ha egy irodalomnak megvan az egyénisége és a karaktere, akkor képes a hatások

szerves befogadására, még akkor is, ha ez nem közvetlen nyomokban, nem azonnal jelentkezik. A „népszolgálat” az irodalom funkciói közül szerintem csak az egyik, és az is bizonyos fajta irodalomé – egyébként az irodalom az anyanyelvvvel, az anyanyelvi művelődéssel, a történelmi, sajátos értékek rendszerével, vagy na akarod, éljünk a szép romantikus fordulattal, egy közösség erkölcsi géniuszával, valamint még annyi mindennel áll néha ismert és ellenőrizhető, néha felderíthetetlenül mély kapcsolatban.

Echinox-szerkesztőként és a már egyszer érintett kényszerű teoretikusi helyzetben próbáltam meg a nemzedék általam legtehetségesebbnek vélt alkotóinak egyedi írásaiból, majd könyveiből valamiféle szimbolikus egységeket – közösnek vélt eszméket, esetleg elveket – nemcsak elvonnai (ez a folyamat induktív összetevőket is tartalmaz), hanem helytel-közszel teremteni is, mert az egység, ha jól sikerül, elfedheti a részletek kidolgozatlanságát, töredezettségét is. Kritikai írásaim többségének szerkesztője, Marosi Péter, majd utána a nálam fiatalabb kritikusok is többször mondták nekem, hogy kritikai írásom éppen olyan ideologikus, mint másoké, csak éppen jobban rejtem. Az értékkepzetek és fogalmak rendszere csakugyan rejtett ezekben a megnyilatkozásokban, és ennek többféle magyarázata van, az egyik az előbbi, teoretikusi viszony. A másik az, hogy temesvári működésemet kivéve, tehát több mint tíz éve szerkesztőként, belülről ismerem irodalmunk értékrendszerét, s az értékekről vallott véleményem, nézeteim sokkal inkább a szerkesztői munkában fejeződnek ki. Másrészt itt egy izlést, egy szemléletet kellett kifejezteni (és impliciten elfogadtatni), tehát szükségszerűen esett nagyobb hangsúly az analízisre, az újdonság kiemelésére – jóllehet nagyon is tudatában vagyok az újdonság és az esztétikai értékek viszonylagos, helyzetszerű összefüggésének, az új családok, néhol délibábos jellegének. Véleményem azonban alapvetően nem változott a bemutatott/bírált szerzők és művek tekintetében, ma is azt tartom, hogy ha egyszer majd érthetetlenül porosodnak dohos raktárakban, az idézett írásoknak katalizátor-értágító szerepük – ezt Kriterion-szerkesztőként ma már lemérhetem – megvolt.

Ami pedig a személyszállító gépeket illeti, az enyém – a „Forrás”-sorozat szerkesztőjeként – egyelőre mezőgazdasági biplán, a tulajdonképpeni szerkesztői, szervezői feladatokat, az ezzel kapcsolatos elképzeléseket messze meghaladja – időben, elfoglaltságban – az ismeretterjesztés, bizonyos poétikai és műveltségelemek átadása, óvodai, iskolai és egyetemi szinten. Van ezenkívül gyomirtás és permetezés, némi kertészeti munka, úgymint vadhajítások nyesegetése, vágás és ami a legszebb benne, palánták gondozása. (De ezzel is így van valószínűleg minden elsőkönyves sorozatot gondozó szerkesztő.) Az ezzel kapcsolatos gondokról a 100. Forrás-kötet megjelenése alkalmából az *Utunk* szerkesztőségében szervezett vitán te is részt vettél. Az örömdetes az, hogy ha nem is generációs jelleggel, de az utóbbi években is jelentkeztek nagyon tehetséges alkotók, napvilágot láttak maradandó első-könyvek, de ebben – nyilván – nem az enyém az érdem.

Az utóbbi években szerkesztettem nem egy olyan próza- és verskötetet is, amelyre kritikusként rá sem tettem volna a kezemet, olyan szintű volt a bennük megtestesülő anyanyelvi-irodalmi mérce. Ezek tehát szerkesztői elképzeléseim ellen és a kritikusai minimax függvényen kívül futottak.

Erről – meg vagyok győződve – ha megkérdeztem volna, Apámnak is hasonló véleménye lett volna, mivel szakmai kérdésekben inkább a dialógus és az utóbbi időben a tanácsadás talaján állunk. Mindkét oldalról megnyilvánul az a törekvés, hogy minimális szinten tartsuk a generációs idegességet, nem utolsósorban amiatt, hogy ízlésítéleteinknek és ebbéli meggyőződéseinknek van egy kétségtelenül közös tartománya, sőt arról is volt egy elképzelésünk, hogy Háromszék múltjának bizonyos elemeit közös szemüveg alá vesszük. Az elképzelés ott pihen egy távoli és nem általunk kialakított zátonyon.

Amint említettem, 1978–1980 között Temesváron tanítottam Románia történelmét, valamint egyetemes történelmet, román nyelven, a freidorfi iskolában, tulajdonképpen egy hatalmas, közlekedési profilú liceumban. Egy alkalommal egyik tanítványom megkérdezte, hogy nem tudom-e véletlenül, ki az a Petőfi (sic!), akinek az

iskola előtti kis parkban levő szobránál ők naponta cigarettáznak. Az 1848/1849-es európai forradalmakról szóló leckékben ezután az illető Petőfi-szobrot is felléptettem. Nem tudom, azóta nem sülyedt-e vissza cigarettázó gyerekek közötti csendes, szemlélődő magányába?!

A nemzedéki kérdésre még egyszer és remélem, már nem sokáig visszatérve (mivel benne voltam), eleget írtam róla, – én leginkább az értágítás megítélésében vagyok illetékes, nem a szemléletformálásban, és főleg nem az esetleges szemléletváltozásban játszott szerepében. Erről azonban már születtek összefoglaló tanulmányok: az egyik a Csapody Miklóse (*Alföld*, 1987. 12.), kiváló munka, amely szűkszerűen egy más, nagyobb összefüggésrendszer felől lát és értékel. Az Echinox történetéről Martos Gábor írt értékelő, monografikus tanulmányt (*Mozgó Világ* 1987.). Ennek minősítésére csak annyit, hogy a kolozsvári írói társaság jelenlegi párttitkára, az *Echinox* egyik alapító tagja fordította le román nyelvre, olvastatta el a többi alapítókkal, elismervén az írás tény- és tárgyszerűségét, objektivitását, korrektségét. (Én, mint egy periódus ismerője, alig néhány apró pontatlanságot találtam benne.) Tudomásom van egy jelenleg Kolozsváron készülő államvizsga-dolgozatról. A kérdéskör tehát meglepően hamar helyére kerül, legalábbis az irodalmi köztudatban.

Robert Zimmermann (alias Bob Dylan). A nyelvműves gyakorlatnál maradván: mindig az kapja a kérdést, akinek fel lehet tenni. De az igekötőket én soha nem akartam felcserélni, és nem is én cseréltem fel, és még egy *nemmel*, de kérdésed alapformáját el nem utasítva: a nemzedékem és egyes tagjai iránt érzett-érezhető felelősségemet, etikai viszonyomat nem én korlátoztam. Persze, az erkölcsi felelősség retroaktív: ennek én mostanság inkább a súlyát érzem, néha meg- és leterhelnek velem, és nemcsak te, kedves Lajos, nemcsak ilyen könnyed kérdezgetés formájában. Szerepemet és egykori kapcsolataimat a bíró előtt vállalom, ártani nem ártottunk senkinek, használni akartunk, nem elhasználtatni. Mindenki alkalmas időben meg fogja választolni, hogy hová lett, mit csinált – mint tehetséges alkotó ember, aki valamikor Erdélyből indult. Ebben sem áll egyedül a nemzedék (a csapat kifejezést azért kerüljük, taktika és balösszekötő nem volt), az utat mások is megjárták már: Tamási Áron is, Cs. Szabó László is – arra. Kérdésedre tehát idézzük a kiváló énekes-költő híres dalának sorait: „The Answer my friend, is blowin in the Wind / The Answer is blowin in the Wind.”

Sakknovella és tét. A sakkjátékban nincsenek káros szenvedélyek, élet és halál, csak játék, a szabályok ismereti/átlátási képessége, elképzelések és azok fölénye. Mármint a filozófiájához tartozik, hogy az egymással szemben ülő játékosok más-más idővel, de ami ennél még fontosabb, más-más időkből játszanak. Szabályszerűség van abban is, hogy az asztal mellett ülő játékosok a magas törvény védelme alatt vannak. A játék mindig komoly, s tét egy másik idő, még akkor is, ha az egykori partnerek és drukkerék-ellendrukkerék közül ezt senki nem éri meg.

JEGYZETEK

1. *Szövegek és szövegírók* (Az esszéiről nemzedékről) *Echinox*, 1975. 4–5.; *A világgóság erkélye és látványai* (Szöcs Géza: Te mentél át a vizen? 1975) *Korunk*, 1975. 11.; *Filozotémáktól a kritika elméletéig*. (Tamás Gáspár Miklós: A teória esélyei 1975.) *Echinox*, 1977. 1.; *A szemmaglyák megvilágítják a tájat*. (Szöcs Géza: Kilátótorony és környéke 1977.) *Ifjúnunkás*, 1977. nov. 6.; *Humánontológia, avagy hogyan lehetségesek az értékek* (Molnár Gusztáv: Az elmélet küszöbén 1976.) A

Hét. 1977. jún. 24.; *Humanista tegyvertár* (Ágoston Vilmos: Humanizmus ettől-eddig? 1977.) *Ifjúnunkás*. 1978. 1.; *A magában bízó filozófia* (Descartes: A módszerről *Bev.*, magy. Tamás Gáspár Miklós 1977.) *Ifjúnunkás*, 1978. III. 5.; *Gondolkodom: szabadság, ismeretalap és kritika* (Ugyanarról) *Korunk*, 1978. VI. 6.; *Csönd, csoda, sejtetés* (Adonyi Nagy Mária: Emlék, jelen időben 1978.) *Ifjúnunkás*, 1979. jan. 7.; *A nyelvész küzdelme a szó életéért* (Szilágyi N. Sándor: Világunk, a nyelv 1978.) A Hét,

1979. márc. 30.; *Az életformák kritikája* (Bogdán László: Helyszíneresések forgatáshoz 1978.) Igaz Szó, 1979. 8.; *24 és 0 h között* (Mózes Attila: Átmenetek 1978) Igaz Szó, 1979. 10.; *Költészet a szabadságról* (Balla Zsófia: Második személy 1980) Utunk, 1980. máj. 16.; „... Az 1970-es években, Kolozsvárt: egy medveszerű költő...”, *avagy a napló, mely műre kényszerít* (Szöcs Géza: Párbaj, avagy a huszonharmadik hóhullás 1979) Utunk, 1980. máj. 25.; *Markó Béla: A tárgyak és a formák* (Elemző tanulmány) Igaz Szó, 1981. 5.; *A leltár mint távlat* (Bogdán László: Cimeremben két hattyú 1980) Ifjúmunkás, 1981. dec. 6.; *Jelek, álmok, átmenetek* (Markó Béla: Az örök halasztás) Utunk, 1982. nov. 26.; *Kiket támad meg a lassú vírus? – A káros bábokat.* (Ágoston Vilmos: Lassú vírus 1981) Utunk, 1982. febr. 12.; *A Fabula rasa és eszközei.* (Cselényi Béla II. verseskötete 1981) A Hét, 1983. jan. 14.; Mózes Attila: *Fejezetek nehéz emberek életéből.* (Elemző tanulmány) Igaz Szó; Balla Zsófia: *Igeidők értelme* (Elemző tanulmány) Kézirat.

2. Az idézetek további árnyalása helyett a megjelent esszé- és tanulmánycímek: a kultúra, valamint a nemzedékek szervező-folyamatossága, valamint szakadással változata kérdéskörének két rövid tanulmányt szenteltem: *A kultúra nemzedékek folytonossága (is)* (A Hét, 1981. jan. 30.) (Most már világos, hogy az a nemzedék, amelyikbe én tartoztam a romániai magyar kultúrában – szociológiailag, fizikailag is –, a szakadást jelenti.) *Hagyományok ereje és teremtése* (A Hét, 1981. III. 13.) (Megkísérleltem kifejezni abbeli meggyőződésemet, hogy a fogalom ideológikus, múltra alkalmazott és kizárólagos használata mennyire pusztítja az eleven művelődést.) 1987: *Alkibiádész, a műfaját kereső* (Utunk. nov. 27.); *A sztratégosz nem engedelmességet Arisztotelésznek* (megjelenés előtt); *Építő és romboló törvények* (Montesquieu: A törvények szelleméről, Kriterion, Buk.); *Montesquieu, a népek barátja* (Utunk. 1987. júl. 3.); *Régi erdélyi filozófusok jeleméleti feltógásáról* (Apáczai és Pápai-Páriz Ferenc) Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények. 1986/2.; 1986: *Grimmek meséi* (Utunk. dec. 5.); 1985: *Görög sisakosok* (Utunk. nov. 8.); *József Attila logikája* (Korunk, 4.); *A költő újabb arcai* (Méliusz József verseiről)

(Utunk. máj. 3.); *A tanított gondolat* (Bretter) (Utunk. 1985. jan. 11.); *A szél és a hűség regényei* (Három kínai klasszikus szimbolikájáról) (Utunk. júl. 7.); *A reklám és a jelmondat a mindennapi élet jelrendszerében* (NYIRK. 2. – A tanulmány első része: *A jelszó és a mindennapi élet értékstruktúrája*: A Hét. 1980. II. 8/15.); 1984: *Előszó – Románia legfontosabb demográfiai és mobilitási mutatói – a Változó Valóság. Városkutatás c. kötethez* (Kriterion); *Jelvilágok a változó időben* (A Hét évkönyve); *Íráskép-típusok és grafikai szerkesztés a versben* (Irodalomtudományi és Stilisztikai Tanulmányok. Kriterion); 1983: *A bizonyosság határai. Móricz Zsigmond regényformájának kérdéseiről* (NYIRK. 1983. 2.); *Tekintély vagy törekenység?* (Karl Jaspers) (Utunk. III. 18.); *A történelem felderítése* (Heinrich Böll: Csoportkép hölgygel) (Kriterion); *A szabadság tanulmánya és követése* (John Stuart Mill: A szabadságról) (Kriterion); 1982: *Szenvedélyek enciklopédiája* (Goethe); *A regény stikája* (Utunk. júl. 16.); *Az ésszerűség illúziói* (John Locke); *Az ontológiai nyelvmodell (A nyelvi közvetítés társadalmi dialektikája)* (Facla, Temesvár, 1982); *Vesztés és túlélés Méliusz József művében* (M. J.: Város a ködben Kriterion); 1981: *Jeleméleti kérdések Lukács György filozófiájában* (Magyar Filozófiai Szemle 8–9.); *A felszabadult tudat magányossága* (Hegel) (Utunk. nov. 7.); *Kantiánus meditációk* (Utunk. okt. 23.) – 1988-ban jelenik meg *A műtől a történelemig* (Lukács György útja 1919-ig) című tanulmányom (NYIRK), és talán mások is.

3. *Echinox-alakzatok. Egy diáklap tíz éve a tárgyakban, a terekben és az emlékezetben.* Bev. Keszthelyi András. Lejegyezte Rostás Zoltán. Korunk, 1980. 1–2.; *Koturnus nélkül, tükrökkel* (A Kimaradt Szó – versantológia – kapcsán, 1979.) Igaz Szó, 1980. aug.; *Értelem és érdem* (A „fiatal” költészetéről) Ifjúmunkás, 1980. okt. 12.; *Mellékelt örökifjak a hetvenes évekből* (Ugyanarról) Igaz Szó, 1981. 5.; *A prózairás erkölcsi mivoltáról* (Bogdán László, Csiki László, Mátyás B. Ferenc és Mózes Attila előszövegei alapján készült tanulmány) Igaz Szó, 1981. VIII.; *Az aiszthészis mint kötelesség* (A fiatal romániai magyar lírikusok formanyelve) Ötödik Évszak, 1981. (Az Igaz Szó kiadásában).

SZÍNHÁZI LEVÉL GYULÁRÓL

Csurka István: Megmaradni

Kezdem a végén: én is tapsoltam, amikor a Harisnyás Márton koporsója fölött elnémított pap alakja belevesztett a végérvényes, komor szinpadai sötétségbe, és véget ért az előadás. Előbb csak bágyadtan ütöttem össze a tenyeremet, majd belejövök kissé, amúgy komótosan, aztán egyre ütemesebben. Szépen, kitartóan, elvből. Nem voltam egyedül a Gyulai Várszínház nézőterén, köröttem a legtöbben így tettek. Ennek ellenére nem tombolt elsőprő tapsorkán. Tudniillik az, amit láttunk, nem rendített meg bennünket. Inkább zavarba hozott. Egyeseket – rosszabbul tájékozottakat – talán informált is. Sőt, a tájékozottabbakat is informálta valamiről. Nem annyira az erdélyi magyarság sorsáról, inkább a cenzurális és az öncenzurális határok bizonyos módosulásáról. Azt hiszem, épp ez volt a zavarba ejtő benne: hogy lényegét tekintve egészen másfajta híradás jutott el hozzánk, nézőkhöz ebből a színházi estéből, mint amit vártunk. De végül is én ennek a másnak tapsoltam, elvből, azaz nem érzelmi alapon. És közben azon járt az eszem, milyen nehéz lesz erről az ambivalenciáról írásban számot adnom.

Másfél évtizeddel ezelőtti személyes emlékek jöttek föl bennem, amelyek látzólag messze elkanyarodnak Csurka István *Megmaradni* című új drámájának bemutatójától. Valójában mégis segíthetnek megvilágítani a jelenség lényegét.

1973-ban jutottam el először Moszkvába egy színházi tanácskozás kapcsán és néhány hét leforgása alatt Avignonba is, ami voltaképp az első nyugati utam volt és az első nyugat-európai színházi fesztivál élményét tartogatta számomra. Moszkvában egy hétig minden estémet a Tagankán, Ljubimov színházában töltöttem, s lenyűgöző élményekben volt részem. Ha jól emlékszem, akkori legfrissebb produkciójuk volt *A szabadságszobor bőre alatt* című előadás, amely afféle ál-dokumentumdrámaként az amerikai fiatalok tiltakozásáról szólt a vietnami háború ellen – az egy-két évvel korábban Amerikában járt Jevtusenko versei alapján. A színpadot elől lezáró vasfüggöny egész előadás alatt leeresztve állt, s csupán szűk sávnyi játékkeret hagyott a színészeknek, akik az amerikai reklámokkal teleragasztott bádoggalon dörömböltek, miközben Jevtusenkot szavaltak. A nézőtér első sorába nem adtak el jegyet, oda rendőröknek öltözött statiszták vonultak be, s gumibotjukat markolva a hőzöngő ifjakra meredtek. Legalábbis látszólag, mert mint kiderült, más volt az igazi feladatuk. A nézőtér, mint a világ minden színházi nézőtere, időnként hangosan reagált: nevetés, morajlás, taps jött a zsöllyékből. Ilyenkor a rendőrök felálltak, leintették az előadást, és sorfalszerűen a nézők felé fordultak, addig nézve komoran és fenyegetően a publikumot, amíg a legutolsó embernek is arcára fagyott a mosoly. Aztán ment minden a maga rendjén, hogy a következő hangos reakciót ugyanígy elnémit-sák. E rendőri intermezzók, noha a statiszták uniformisa amerikai volt, már egyértelműen az akkori Moszkváról szóltak, sőt kicsit mindig az aznap estéről. Tudjuk, jegesedő időszak volt az (nálunk például akkortájt állították le a gazdasági reformot és akkor kezdődtek a független március 15-i megmozdulások), Ljubimov szinpadai effektusában mégsem az volt a lényeges, hogy ott és akkor leleplezte – mai kifejezéssel élve – „a pangás éveit”, hanem hogy ezzel az áttétellel valami nagyon mélyet és általános érvényűt tudott mondani egy politikai hatalmi mechanizmus működéséről. Olyasmit, amit az előadás művészi igazságának nevezhetnék.

Nem akarom ezzel azt állítani, hogy a politikai véleménynyilvánítás korlátozása „jót tesz” a művészetnek, hisz ez legfeljebb addig érvényes, amíg a művek eljutnak

a közönséghez, márpedig a cenzurális gondolkodás lényegéből fakad, hogy önszántából nem szab gátat magának. Maga Csurka a megmondhatója, hogy legjobb drámái (*Deficit. Ki lesz a bálánya?*) hány évig porosodtak az asztalfiókban, s tudjuk azt is, hogy Ljubimov is előadásainak sorozatos betiltása miatt hagyta el végül a nyolcvanas évek elején a Szovjetuniót. Mégis '73 nyarán Avignonban valami ilyesféle bölcsesség járt az eszemben, hisz a hivatalos fesztivál csupa üres teatralitás volt, míg az áttekinthetetlenül burjánzó off-fesztivál a hatástalannak bizonyuló „meghökkenetés” megannyi változatát kínálta – a meztelen színháztól a radikális politikai szó-párbajokig. Egyik éjjel aztán, úgy két óra körül, az avignoni főtéren az utcai „fesztiválélet” elcsendesültével emlékezetes jelenetben volt részem. Egy csavargó, akinek valamiért nem tetszett a késő éjszakai elcsendesülés, lehúzta a cipőjét, és elkezdte verni a téren reklámcélból álló üres hordót. Senki sem figyelt fel rá. Csak a rendőrök, akik éjjel-nappal URH-s kocsikkal készenlétben álltak a mellékutcákban. Két rendőr odalépett és figyelmeztette a rendzavarót. Vita támadt köztük, s egyre népesebb csődület gyűlt köréjük. Az összeverődött tömegből egyszerre egy kéz lendült a magasba, csettintett, majd a kezek egész erdeje – és felcsendült az Internacionálé. Rendőri erősítés érkezett, de csupán azért, hogy az iménti járőrt visszaközörszóra szólítsa fel. És az Internacionálé diadalmasan zengett az avignoni éjszakában. Nyilván 1968 Párizsának halvány visszfénye volt ez, de rám, aki ama forró napok krónikáját csupán cenzúrázott híradásokból ismertem, az elementaritás erejével hatott, s nem is annyira az akkori Franciaország lappangó társadalmi feszültségein tünődtem el, hanem e spontán „utcaszínház” katartikus, egységesítő erején. Ez volt a lényeg számomra, ez volt az, amit az egész fesztivál művészi igazságának neveztem magamban.

Csábító eljárás a gondolattal, mi lett volna Ljubimov előadásából, ha avignoni körülmények között születik, és a rendező nyíltan kimondhatja, ami a szívet nyomja – és mi lett volna az avignoni „utcaszínházból”, ha az akkori Moszkvában történik meg. (Ma persze bármikor elképzelhető hasonló eset a moszkvai Puskin téren vagy akár Pesten, az Írók boltja előtt is.) A lényeg, hogy a színház nemcsak színház, hanem közösségi együttlét, látens demonstráció is. És ez utóbbi körülmény szervesen hozzátartozik a színház poétikájához, még ha időnként bizonyos okokból le is szeretnénk tagadni. Már Arisztotelész is a szánalom és a félelem felidézéséről és az ettől való megszabadulásról beszélt a katarzis kapcsán; abban viszont, hogy mikor milyen színpadi hatás (vagy akár az élet valamely teatralis effektusa) kelt bennünk szánalmat és félelmet, nyilvánvalóan szerepet játszik az a társadalmi környezet is, amelyben ez a színház létrejön. A legsokkolóbb a tabuk feszegetése, noha a mi mai politikai tabuinknak tagadhatatlan hátránya a régi görögök mitikus tabuival szemben, hogy egyik percről a másikra elvülhetnek. Amikor Sütő András színművei még áttételesen, virágnyelven az erdélyi magyarság tragikus sorsára hívták fel a figyelmet, a képletes beszéd is tabusértő szókimondásként hatott, s ettől forrósodott fel oly nagyon az *Advent a Hargitán* nézőterének levegője. Csurka írói attitűdjében is fontos szerepet játszanak a politikai tabuk, de itt, most elsősorban publicisztikus sikon: érezhető, hogy az író igyekezett mindent nyíltan kimondani, ami tegnap még tilos volt (vagy a legjobb esetben célozni lehetett rá), gondolom azért, hogy a félelem és a szánalom érzését felkeltse bennünk, csak hogy nem sikerült jól „bemérnie” a politikai tabuk működésének mechanizmusát. Nevezetesen azt, hogy abban a pillanatban, ahogy áthághatók, többé már nem is léteznek. Fölnyíltak bizonyos szelepek, elhangzottak a nyilvánosság előtt bizonyos kijelentések, s ettől, miközben a Csurka-darabot nézem, már nem a Taganka Színházban érzem magam (anno 1973), hanem Avignonban, ahol hűvös fejjel figyelem a legmeghökkenőbb, legborzalmasabb dolgokat is. Más lenne a helyzet, ha mondjuk, feltűnnének a rendőrök és kicsit meggumibotoznák a nézőket, mint '78-ban a kaposvári *Allami áruház* pesti vendégjátéka előtt. Akkor mindjárt működésbe lépne az avignoni hordó-effektus. Dehát ezt a hatósági segédletet Csurka most nem kapta meg.

Félreértés ne essék: a fenti sorokból kiérezhető szelid irónia nem a *Megmaradni* témájának, hanem a színpadi hatásmechanizmusnak szól. Éppen ellenkezőleg, nagyonis fájdalmasnak érzem, hogy miközben Erdélyben Európa legnagyobb lélek-

számú nemzetiségi kisebbségének szisztematikus felszámolása folyik, továbbá a „buldózerforradalommal” immár az európai kultúra pótolhatatlan értékeinek közösleges megsemmisítése is, akkor ez a szörnyű tragédia – minden nyilvánvaló írói jóakarat, sőt elszánt segíteni akarás ellenére – szinte mosolyognivalóan gyenge hatásokkal jelenik meg a Gyulai Várszínházban, s e gyenge hatásokból következően érzelmileg még akkor sem tudunk azonosulni a színpadi történnel, ha akarunk; noha természetesen akarunk, azaz a józan eszünkkel jól tudjuk, hogy ilyen és ehhez hasonló tragédiák történnek itt, tőlünk alig párszáz kilométerre, és a józan eszünkkel átéljük a tehetetlenség, a keserűség vagy akár az önvád gyötrő állapotait is, de mindezt nem a színházi előadás hatása alatt, hanem inkább egyéni belátásunk következtében. Mitől ilyen hatástalan ez a dráma, mitől marad ilyen „elvi”, ilyen józan a nézői tudat? Hisz papírforma szerint valóban az ellenkezőjének kellene bekövetkeznie.

Harisnyás Márton, aki múzeumigazgató egy közelebről meg nem határozott, erdélyi magyar lakosságú kisvárosban, az erdélyi magyar kultúra „régí vagású”, „önfejű” öregje, aki hallani se akar a szülőföld elhagyásáról. Olyannyira nem, hogy még lánya és veje távozását is megakadályozza: előbb ugyan vállalkozik rá, hogy budapesti értelmiségi ismerőse, Balázsfy közbenjárását kéri, ám az utolsó pillanatban – fellobbanó indulatainak hatása alatt – összetépi az átnyújtandó és pótolhatatlan okmányokat. Az öreg Harisnyást eleinte nem zaklatják, inkább csak a családjai, ám hamarosan szembe kell néznie a veszedelemmel, érzi, hogy az ő nyaka körül is szorul a hurok. Itt kerül a dráma előtérbe Csernátoni doktor, a sebész főorvos, akit szakmai nélkülözhetetlensége miatt még ekkor is bizonyos védettség övez, amikor a múzeumigazgatóra már rájár a rúd. De Csernátoni, akinek egy rendkívül ellen-szenves magyar nagysága a felesége és egy rokonszenves, nyílt szívű román asz-szonyka a szeretője, később ugyanúgy sorra kerül, mint az a román műtősnő-szerető is, aki egyébként maga sodorja bajba magát, mert a férfit figyelmezteti az ellene induló hajszára. Végül Harisnyást rafinált módon megmérgezik, s ekkor váratlan fordulatlan különös, melodramatikus krimibe fordul a dráma: a hátramaradottak – a Harisnyás család tagjai, Csernátoni, a Pestről érkező Balázsfy, továbbá két zenész, akiknek harmadik társa öngyilkos lett, mert „köpött” – elhatározzák, hogy leleplezik a szivrohannak álcázott gyilkosságot. A naiv fordulatokban bővelkedő nyomozás végén ráveszik a Harisnyást temető papot, hogy mondja ki a sír fölött az igazságot, ám a pap hangját elnémítják a felzúgó bulldózerek.

A bemutatott követő szakmai vitán többek közt felszólalt egy erdélyi menekült hölgy, aki azt állította, hogy Csurka „igaz történetet” írt meg, a szereplőket úgy-mond ő maga is ismerte, s a darabban még a nevük is alig van megváltoztatva. Így történt-e vagy sem, az író a megmondhatója; a kérdés nem is lenne érdekes, ha igazi dráma született volna. De sajnos, igazi dráma helyett legfeljebb igaz történetet kapunk, és ez – bármilyen fájdalmas így kimondani az immár több kötetben, tévé-és rádióriportokban dokumentált erdélyi tragédiasorozat után – a színpadon kevés. Jól megfigyelhető a cselekmény kibontásában, hogy Csurka nem a múzeum-igazgató drámáját akarta megírni, hanem az egész magyar kisebbségét, s alighanem épp ez a deduktív módszer dolgozott leginkább a dráma igazsága ellen. Ezért tartom a magam részéről is valószínűnek, hogy az író egy hallott történetet ültetett át színpadra, amely egyébként úgy, ahogy a valóságban megesett, valóban „kész dráma” lehetett. Csakhogy nem színpadi dráma. Ennek ugyanis az íróban kellett volna meg-érnie és megszületnie. Az előadás során, úgyszólván minden fordulat motiválásakor kísértetiesen visszatér egy furcsa benyomás a nézőben, amit én ott így valahogy fogalmaztam meg magamban: „Jó, jó, ez nyilván így igaz, így történt, de itt a színpadon mégis úgy hat ez a motívum, mint a valóságból átemelt, idegen test.” Az a baj, hogy szinte minden motívum, minden replika ilyen idegen test, ilyen „átemelt elem”. Lehet, hogy így volt, sőt valószínű is, színpadi igazsága mégis kétes. Vegyük például a drámába épített krimi: a biciklis altiszt naiv és árulkodó, már-már erő-szakos „kicszelezését”, aki minden nap termoszban viszi a teát igazgatójának, és aki minden gyanakvása ellenére, hogy a teát megmérgezték, odaadja a termoszt imádott főnökének... stb. stb. Gyerekes rémtörténet. Amivel nem azt mondom, hogy nem

hallottunk számos hasonlóan „gyerekes” és épp infantilizmusában hátborzongató rémtörténetet, amelyek igen hasonlóan ehhez és valóban megtörténtek. De a hasonlítás kevés a drámai igazsághoz. Ott belső evidenciára van szükség.

Mire gondolok? Csurka drámaírói oeuvre-jében legjobb emlékezetem szerint egyetlen olyan darabot ismerek, amely a *Megmaradni*hoz hasonló deduktív technikával íródott, a *Versenynapot*: abban a lóversenytér számára szent és átkozott világot akarta megmutatni, s ugyanilyen kínosan feszengtünk a nézőtérén a valóságból készen „átemelt”, drámailag mégis hiteltelen figurák és esetek láttán. Mert egyébként a Csurka-dramaturgia mindig is az indukcióra épült, az egyesből, az „én”-ből indult ki, s leginkább talán épp azokban a darabjaiban, amelyeket „nemzedéki drámaként” szokás emlegetni. Sőt, épp e Csurka-darabok bizonyos önironikus szemléletet is magukban rejteneek, s ez az önironia adja meg igazi zamatukat, minthogy az író briliáns módon képes egyszerre több szereplőbe is beleírni önmagát (vagy legalább rész-önmagát), hogy aztán ezt a beleírt „én”-t fricskázza meg a legélesebben. Nos, a *Megmaradni*ből tökéletesen hiányzik az önironia, de mindennemű ironia is, ami már önmagában árulkodó jel; de legfőképpen hiányzik a beleírt „én”, amihez legalább három szereplő is kínálná magát (Harisnyás, Csernátóni, Balázsffy), ha az író nem érezné előbbre valónak az ügyet hőseinek drámai sorsánál. Persze az is lehet, hogy épp a tragikus események közelsége miatt az író megengedhetetlennek érzi az ironizálást, ami más darabjaiban természetesnek tűnt. Lehet, úgy érzi, ahogy Hősök téri beszédében, a június 27-i tüntetésen kifejtette: a történelmi pillanat különös kötelezettséget jelent. De ez megintcsak olyan szempont, amire drámakritikus nem lehet tekintettel. Vagy ha mégis tekintettel van, mint ahogy én is tekintettel vagyok, eleve azzal, hogy szóba hozom, már megszűnik drámakritikus lenni.

Ez is hozzátartozik ehhez a minden félresikerültsége ellenére is igen tanulságos és bizonyos értelemben biztató kezdetnek is tekinthető gyulai színházi estéhez: hogy a színház mintegy erkölcsi nyomást gyakorol a kritikusra, lépjen túl a maga szűken vett szakmai szempontjain. Mert háboroghatok a mű dramaturgiai gyengéin, mint ahogy meg is tettem, továbbá háboroghatnék a tolmácsolás gyengéin is, amit már nem teszek meg (hisz zárójelben is elmondható, hogy se a rendező, se a színészek nem voltak képesek hatásosra változtatni a hatástalant), de ha egyszer a Gyulai Várszínház és Sík Ferenc vállalták ezt a Csurka-bemutatót a darab összes kiérleletlenségével és megoldatlanságával együtt, akkor nemcsak hogy számítaniok kell arra, hogy előadásukat politikai tettként is értékeli vagy bírálja a kritika, hanem igényt is tarthatnak erre. Mondjuk tehát ki: amennyiben az író az erdélyi magyarságért akart művével szót emelni, úgy sokat markolt és keveset fogott: a gyenge hatásfokú drámából csak igen halk jajszó hallatszik. De van ennek a gyulai bemutatónak más politikai aspektusa is, ami a fentebb már érintett politikai tabuk és a szókimondás összefüggéseit érinti. Az az igazság, hogy Csurka darabjában csak úgy hemzsegnek az olyan mondatok, amelyek tegnap még nem hangozhattak volna el színpadról, s ma is sokak fülét sértik. Szándékosan mondom, hogy hemzsegnek, tudniillik a szavak, kifejezések, indulatok, replikák drámai kohézió híján önálló életre kelnek, s névleges összefüggésükből kiszakadva keringenek a levegőben, kinek-kinek másképp ütve meg a fülét és kiben-kiben másképp keltve zavart. Van, aki csak azt érzi, hogy valamiféle politikai illetlenség kéretlen tanúja lett, van aki nacionalizmust kiált. Így azt mindenképp szükségesnek érzem leszögezni: nem az ilyen gyenge hatásfokkal működő drámák korbácsolják fel a nacionalista indulatokat. Az érzelmek manipulálására igazán azok képesek, akik nagyonis értik a (színházi) tömeglélektan fogásait. Csurka egészen másfelé igyekszik, de éppen azért, mert drámájával nem képes orientálni a nézői tudatot, zavart kelt a fejekben. Elszabadít a láncokról bizonyos kisördögöket. Hogy ezek a kisördögök kinek mit sügnak, nem tudhatom. Annak viszont örülök, hogy nem akartak hatóságilag megkímélni ettől a zavartól, noha azt nem bántam volna, ha az író, a színház, a rendező művészileg-drámailag magasabbra emeli a mércét önmaga előtt. És végül is ebbeli örömben tapsoltam az előadás végén, elvből, de vegyes érzelmekkel.

A TÖREDÉKEK TELJESSÉGE

Szávai Géza: *A megfigyelő*

Meglepő, felkavaró könyv, ám nem könnyű olvasmány Szávai Géza regénye. A Bukarestben élő szerzőt nálunk alig ismerik – pedig ez a regény már nyolcadik kötete; igaz, ezek között vannak irodalomtörténeti munkák és ifjúsági, illetve gyermekeknek szóló könyvek is. Legutóbbi regénye, a *Séta gramofonzenére* azonban már mindenképpen több figyelmet érdemelt volna: virtuóz prózatechnikai eljárásai, elbeszélsmódjának eredetisége, a szuverén epikai világteremtés már *A megfigyelő* mérész újszerűségét előlegezi.

„Történet – töredékekben” – ezt az alcímet adta Szávai Géza új művének – melyet olvasva nem lehet nem beszélni arról a kellőképpen még meg nem határozott, csak körülírt jelenségről, melyet posztmodernként emlegetnek. Ez a regény, úgy tűnik, szinte példatárul szolgál a posztmodern irodalmi jelenséghez – melynek sajátosságai elsősorban hiányokban és negatívumokban fogalmazhatók meg. Szinte hivalkodva idézi, már fejezetcímeiben is (Arrière-garde folyóirat, Utóvéd, A befejezetlen jelenség) a posztmodern jelenség fogalmkörébe tartozó címszavakat. „Hódolat Borgesnek” – akár ezt az alcímet is kaphatta volna *A megfigyelő*. Az irodalom végtelen, hatalmas és megszakíthatatlan folyamat; egyfajta létmód, nem szakma és nem „művészet”. Egy és oszthatatlan – a művek nem kerek egész, lezárt és végleges tárgyak, melyek egy-egy alkotó kizárólagos tulajdonaiként léteznek. „A költészetet mindenki írja – nem egyvalaki” – vallja Borges. Ezt az irodalomeszményt tárgyiasítva és reprezentálva írja tovább Szávai Géza Borges egyik novellahőisének, az ír Herbert Quain-nek az életművét – szerényen „fordító”-ként aposztrofálva magát.

A művet alkotó szövegek – noha a borgeszi, végtelen univerzum egyik bolygójaként mutatják magukat – mégsem tekinthetők egyszerű rekonstrukciónak, egy fikatív alkotó életműve újraalkotásának, sem szerepjátéknak vagy írói helyzetgyakorlatnak. Mivelhogy ennek a fajta irodalomnak a létmódjához tartozik a kételkedés (Borges műve: a kételkedés irodalma – írta róla egyik méltatója), Szávait épp a hűség viszi arra, hogy kilépjön ebből az univerzumból; miközben szinte leltári teljességre törekedve vonultatja föl a borgeszi motívumokat, miközben példászerűen illusztrálja és reprezentálja Borges irodalomfelfogását és világképét – kételkedni kezd önmagában. A mű – egy ponton – így önmaga cáfolatává válik; a kételkedésben való kételkedés pedig egyfajta bizonyosságot eredményez.

Bizonyosságot, mozdíthatatlan viszonyítási pontot kínál egy szövegrész is az olvasónak: *A befejezetlen jelenség (Herbert Quain élete és művei)* című, előszó-funkciójú írás, melyben Szávai Géza önéletrajzi hitelességgel szituálja az elbeszélői nézőpontot – ugyanakkor kijelöli a fikció mozgásterét is. Itt vet számot a hagyományos epikai ábrázolás módszereivel – kifejezve mélységes elégedetlenségét, hiszen „Néhány, elég könnyen eltanulható fogással, hagyományosan terjengős »ábrázoló technikával« (párbeszéd, tájleírások, jellemfestések ésatöbbi) túl sokan próbáltak regényeket írni”. Az *Utóvéd*, melyet – a „fordító” szerint, Herbert Quain egész életén át írt, „lényegében át- és átrendezett, az elbeszélésekkel és regényekkel párhuzamosan írt jegyzethalmaz. Már-már egyszemélyes, nem az olvasóra, hanem a szerzőre méretezett könyv.” Valóban – az *Utóvéd*, mely már címében is hadat üzen a hagyományos irodalomeszménynek, töredékek – gondolat-csírák, ötletek, regényvázlatok, önéletrajzi töredékek laza halmaza, mely első, felületes pillantásra minden koncepciót és megszerkesztettséget nélkülöz. Mint ilyen, demonstrálja a történetmondás

lehetetlenségét is – a történetek végigmondhatóságát, a parttalanul és végtelenül hömpölygő valóság-folyamból való kiszakíthatóságát kérdőjelezi meg. „Egy történeten gondolkoztam, mely lényegében több történet volt, s ezért lehetetlennek látszott leírni... És mégis meg akarom írni ezeket a történeteket”. – mondja az *Utóvéd* elbeszélője, Herbert Quain. A *megfigyelő*, nem elmond és nem is illusztrál valamit a történetekről szóló történeteivel, hanem saját létmódjával, szerkezetével mutatja meg ezt az abszurditást. Történetek nem mondhatók el, hiszen, mint az *Utóvédből* megtudjuk, a nyelv, a történetmondás alapvető eszköze eleve nem alkalmas erre; a dolgok ezerféle változatban, szinte végtelen variációkban léteznek, hogyan jelölhetné tehát e végtelen sokféleséget ugyanazon szó? A szavaknak fednie, takarnia kellene a valóságot – ám ez a valóság csak az azt közvetlenül érzékelő tudat számára fogalmazható meg szavak segítségével... A szöveg egyértelműségének, végtelenségének lehetőségét még mélyebben ássa alá az a fiktív körülmény, hogy a mű: *fordítás*, mely – s erről a „fordító”, Szávai Géza jegyzetei tanúskodnak rendkívül meggyőző hitelességgel – már természeténél fogva sem képes visszaadni pontosan az angol eredetit. Egyfajta variánsa, változata tehát egy képzeletbeli szövegnek, azon Borges-i felfogás szerint, mely a szöveg, az irodalom létét eleve változatokban képzelettel: mely szerint „nincs két azonos könyv”.

A *megfigyelő* tehát egy – fiktív – mű számtalan megvalósulási lehetőségének egyetlen, véletlen megvalósulásaként, a bizonytalanság és kételkedés, az önnön létét állandóan megkérdőjelező tagadás senkiföldjén lebegve létezik. Ez a létmód jellemzi nemcsak az egészet, hanem a részeket is; az egyes, címmel ellátott fejezeteket és a kisebb szövegegységeket is, melyekben az Egész, mint széttört tükörcserepekben, sokszorozódva mutatja meg önmagát. A változat-lét legnyilvánvalóbb példája *Az Aleph* – című írás – mely Borges hasonló című elbeszélésének variánsa.

Akárcsak Borgesnél, Herbert Quainnál, illetve „fordítójánál” is az *idő* filozófiai kérdése kap kulcsszerepet. Az idő irreverzibilitását, s ezzel a dolgok megtörténtségét, befejezettségét és megváltoztathatatlanóságát próbálja meg kijátszani az irodalom eszközeivel, szemfényvesztő módon Szávai Géza is; s csak lassan, a szöveg sokadik olvasása után sejlik fel az olvasó előtt, hogy nem pusztán szemkápráztató bűvészmutatványnak voltunk tanúi. Pontosabban: olyan bűvészmutatványnak, amelyben minden igazi – a cilinder és a papírvirágok éppúgy, mint a kettőbe fűrészelt nő. Igazi, holott a mutatványos épp azt a látszatot akarja kelteni, hogy semmi sem az.

A *Megfigyelőben* kétféle időfolyamat feszül egymásnak. Az *Utóvéd* a látványosan virtuóz, körkörös, önmagába visszatérő szerkezetet demonstrálja – virtuóz, és már-már gyanúsán látványos módon. Az utószó-szerű befejezés fogalmilag is regisztrálja a körkörös szerkezetet – mely egyrészt a könyv-tárgy tulajdonságaiban testesül meg – hiszen Herbert Quain különböző nagyságú lapokra írt feljegyzéseit egyetlen acélgyűrű fogja össze; így „Az *Utóvéd* bármennyig gazdagítható és szűkíthető lett; tetszőlegesen megválasztható a kezdete; címloldal nincs; több és *többirányú* olvasata lehetséges”. Az olvasó belép ebbe a szigorúan és mégis lazán szerkesztett világba, bármerre mozoghat benne, mint egy totális labirintusban, ha van ilyen. Amint látható: van! A labirintus: Borges egyik kedvenc metaforája, nagy szerephez jut az *Utóvédben* is – mint az időben mérhető és lepergő emberi élet térbeli kivetítése, melyben a véletlen és az eleve elrendelt kétféle, kétirányú erővonalai érvényesülnek. Herbert Quain elképzelése a „valószínűségi labirintus”-ról, melynek kijáratánál golyó általi halál vagy akadálytalan kilépés várja az érkezőt, éppúgy az egész emberi létet megjelenítő szimbólum, mint a bevezető és befejező (egymásba forduló, vagyis körkörösen folytatható) kép: „Két kis törpe kockajátékot játszik: pettyes hátú, dögölt katicabogarakkal. Egyszer csak a feldobott katicák életre kelnek és elrepülnek. Mit tehet a két kis törpe?” – A lecsapó véletlen sorsszerűségét mintegy késleltetve felröppenő katicabogarak metaforája éppúgy elmélet, elvont matematika, a valószínűségszámítással üzőtt játék, mint a tíz tizedelést túlélő légiós példája, s a már idézett „valószínűségi labirintus” esete. Herbert Quain, akárcsak mestere és barátja, Borges, játszik a szavakkal, játszik az idővel, játszik a sorssal: nem hisz a kauzalitásban és a történelemben. A világ – akárcsak a mű – a véletlenek abszolút bizonytalan-

ságában lebeg. A kötet egészében – tehát ha az *Utóvéd*ből rekonstruálható élettörténetet kiegészítjük a melléte sorakozó írásokból kikövekeztethető idő-mozzanatokkal – mégis egy nagyon is konkrét, történelmileg determinált sors-vonal rajzolódik elő; ellentmondva az *Utóvéd* és az *Arrière-garde* idő-fogalmának. Herbert Quain élete, ha hézagosan is, rekonstruálható. „Írországban született. Édesapja szelíd, de mégis izgága nyelvtanár, aki végighurcolja a századelő Európáján a családot. Herbert Quain kamaszkora cseh és lengyel városokban telik. (...) Az első világháború kitörése után a frontok mögött hosszas és kalandos utazás után Franciaországba jutnak, onnan haza a szigetországba. (...) A háború után, kamaszkori nosztalgiáknak engedve, visszatér Lengyelországba, munkát vállal, közben – viszonylagos visszavonultságban – szakadatlanul ír. A második világháború előtti vészes hangulatban ismét menekülésszerűen tér vissza Írországba. (...) Ezerkilencszáznegyvenegyben, negyvenkét éves korában halt meg.” – foglalja össze a „fordító” H. Qu. életrajzát. Az *Utóvéd* és az *Arrière-garde folyóirat* élet-mozzanatai a gyermekkor és 1936 közötti időszakban helyezhetők el; a rákövetkező három írás – *Az Aleph*, a *Megtigyelő* és *A Gólem* – már a harmincas évek végét idézik, a fasizmustól fenyegetett Közép-Európát, a félelem és kiszolgáltatottság, az emberi szenvedés és halál állapotait – olyan képeket és életmozzanatokot, melyek ólomsúlyukkal lebéklyózzák a véletlenek és a relatív időviszonyok játékos lebegését. „Súlyosodik a levegő, összelapít” – írja *A megtigyelő* elbeszélője – akiben a Közép-Európából menekülni kényszerülő Herbert Quainre ismerhetünk. A matematikai véletlenek és a játékos, anyagtalan paradoxonok, az össze-vissza forgatható idő most hirtelen vészesen és súlyosan anyagszerűvé válik. „Csodálkoztam, hogy annak idején nem vettem idejében észre az iszonyatós, hatalmas nehézkedést. Amit most még egy pillantásban is érzékelttem. Mintha tömör kőben nyílnának-csukódnának a szemek. Félttem. Mennem kellett még idejében”.

Az utolsó írás, *A Gólem* (ez is ismert Borges-metaphora, s egy Borges-novella parafrázisa) azt mutatja meg, mi lehetett – mi volt – a maradás, a menekülés visszautasításának az eredménye; Jaromir Hladik cseh író (Borges hőse) sorsában. Jaromir Hladikot a németek bevonulásának napján letartóztatja a Gestapo – megkínözzák és megölik. Az író „A kivégzőosztagra vicсорította megmaradt fogait, és mint kutya a feléje vetett ételmaradékot, úgy próbálta elkapni, s kiköpni a feléje záporozó golyókat.” A végsőkéig kiszolgáltatott, nem-emberi létre kárhozottat ember harca a végzetel kilátástalan, a záporozó golyók ezúttal könyörtelenül célba találnak, nem repülnek el, mint a katicabogarak, s a megmenekülésnek nincs semmiféle matematikai valószínűsége – mint Tadeusz labirintusában. A kutyához hasonlítható, emberi lényegét elvesztő ember képe pedig már nem pusztá lehetőség, amellyel eljátszik az elbeszélő, mint ahogyan azt az *Utóvéd*ben tette – nyelv és valóság viszonyára rávilágító metaforaként idézve meg az emberi kiszolgáltatottság állapotát. A valóság mégiscsak erősebb, mint a szavak – sugallják a visszatérő motívumok ilyen változásai és összefüggései; a fizikai erőszakkal szemben tehetetlen az anyag és a szellem; az idő pedig visszafordíthatatlan és megállíthatatlan, az okok okozatokat fiadzanak, a repülő golyók pedig halált. Az ember egyetlen dolgot szegezhet szembe mindezzel (amit nevezhetünk sorsnak vagy történelemnek egyaránt), ez pedig az emberi méltóság Éthosza, a morális tartás, melynek azonban a szavak is hordozói lehetnek.

És a legnagyobb különbség: Borgessel szemben Szávai Gézánál nem megy végbe a csoda – a játék, a szavakkal való játék talán legkáprázatosabb szüleménye. Jaromir Hladik itt nem írja meg – mint Borgesenél – a kivégzése előtti pillanatban (melyet évekként él meg) azt a nagyszerű drámát, mely élete fő műve, s melyet Isten különös kegyként engedélyez számára. Mint ahogyan *Az Aleph* hőse sem részese a világ végtelenségének és végtelen sokféleségének az *Aleph*ben összesűrűsödő, fantasztikus csodájából. A csoda visszavétetett. A szöveg, íme, visszafordult önmagába, de – mint már említettük – időközben önmaga cáfolatává vált.

Egy recenzió kínálta kereteken belül szinte lehetetlen kimeríteni – a pusztá ismertetés szintjén is – azt a gazdagságot, a metaforáknak, az összefüggő, egymásra

rímelő, egymást-magyarázó motivumoknak, képeknek azt a hálózatát, finoman ki-munkált rendszerét, amely Szávai Géza könyvéből felfejthető. Kísérletünk csak egyetlen vonulatát követte végig a kötetnek – s ezenközben számtalan más rejtve maradt, további elemzések feladatául. Befejezésül még egyszer hangsúlyoznunk kell, hogy *A megtigyelő* kiérlelt, izgalmas kísérlete a magyar prózának, olyan kísérlet, mely a már klasszikussá vált avantgárd hagyományhoz (elsősorban a szövegszerűen is felidézett, „az egyetlen metafora felé” törekvő Szentkuthy Miklóshoz) éppúgy kapcsolódik, mint Esterházy és nemzedéke törekvéseihez. Számot vet azzal, hogy az emberi kultúra és társadalom a mindenen-túli, a „poszt” állapotába jutott. Ezt az állapotot fejezi ki Herbert Quain alakja, a törekékek írójaé, a nyugati kultúra és civilizáció, a latinogörög műveltség, a humánus menekülő utóvédjé. A humánusé, mely döntő vereséget szenvedett az első világháborúban, s maradék hadállásait is fel kellett adnia a másodikban. Szávai Géza Borgessel, Herbert Quainnel és önmagával is vitázva, a meghasonlásig hadakozva, a kételkedés archimédeszi pontjáról méri fel ennek a humánusnak a lehetőségeit a XX. század Kelet-Európájában. Visszaveszi a csodát – igaz. Vagy mégsem? Ha folyamatosan olvassuk a könyvet, s nem a végén fejezzük be, hanem az elején – A befejezetlen jelenség a csodavárás lehetőségét és hitét kínálja. Higgyük tehát azt, az íróval, hogy egyszer feltűnik a napfényben fürdő küsmödi utca végén egy vitztől csatagos utasember – vagy éppen ellenkezőleg: a zuhogó esőben a száraz ruhájú –, s megkérdezi a gyerekként futballozó író: – Öcskös, melyik út vezet Szolokmába? – És ő elkíséri egészen az útelágazásig.

N A G Y I M R E

A MEGTALÁLT SZEREP

Jókai Anna: Az együttlét

„Ó, hisz ez csak fecsegés! Hab, mit a nagy vizek felszínén pancsol a szél” – írja levelében a regény egyik szereplő-elbeszélője, a bölcs humorú nagynéni, s nem kétséges, hogy ezúttal is az író nő játszik velünk, olvasóival: új könyvében ő maga közvetlenül alig szólal meg, ehelyett figuráinak nyelvi formát öltött tudatmetszeteiből, ha úgy tetszik, fecsegéseiből hozza létre művét, ám e létrehozás – melyről szólni szeretnénk – tudatos és következetes formai fegyelemtől tanúskodik, s arról, hogy valójában létezésünk *elemi* kérdéseiről esik szó. Mint ahogy a fent idézett mondat sem fodrozó habokról, hanem vizről és szélről beszél.

A regény két részből áll. Az első: *Az unokaöcs utazása a huszonnyolcas villamossal a köztetemőbe*, mely mintegy negyven perc történéseit foglalja össze, s ez nem kevés, hiszen az útítársak (társak?) egyidejű tudattartalmait és a főhős, Ameli (A) Ladár harminchárom évének emlékanyagát sűríti magába. A második: *A nagynéni levelei távolban élő unokaöccséhez*, s ez utóbbi az ábrázolt idő horizontját tágabbra nyitja, a levelek egy novembertől novemberig lepergő év keretei között születnek meg, ám végső soron egyetlen pillanatról vallanak, arról, melyet az emberélet útjának felén túl lel fel a lélek. Az előbbi a beszédmódok és a nézőpontok állandó csereberéje jellemzi, s a dialógusok, a belső monológok és az emlékidzés láncolata a nyelv és a stílus számtalan változatát csillantja fel: a szegényes városi köznyelv, a hivatalos zsargon, a romlott vidéki és a modoros kispolgári beszéd szövegtengereiben, rohanó kismemberek mondatfoszlányai és tinédzserek torz szómorzsálékai közt

egyre tisztuló áramként fogalmazódnak meg a hős gondolatai. A második részben az elbeszélői módszer nem változik, mindvégig ugyanazt a szertelennek tűnő, mégis hiteles, mert egyetlen lelkületből fakadó villódzást érzékeljük profán és szakrális közt, jóllehet a témák állandóan váltakoznak s a vélekedések sokszor meghökkenően ellenpontozzák egymást, hogy együtt váljanak igazsággá.

Valójában mindkét rész egy elképzelt dialógus egyik oldala. A regény szerkezetének ez a két íve szorosan összetartozik, s mint a keresztboltozat két átlója, egyetlen középpontban metszi egymást: ez Ladár, a főszereplő, aki az első részben megszólító, a másodikban pedig megszólított. Ott egy önmagát és méltó szerepét kereső (megtaláló?) személyiség jelenik meg előttünk, s ehhez intézi szavait itt a levélíró, miközben egy olyan lélek színéváltozásának leszünk szemtanúi, aki tájékozódási pontját végleg megtalálta. Ily módon az egész kompozíció a hős jellemének egységét feltételezi, csak erre épülhet. Formai szempontból így az a motívumhálózat játszik kulcsszerepet, amely fokozatosan kitágítja a köznapi szövegek jelentésvilágát, s összefogja a látópontok és beszédmodok sokféleségét. Az első részben a jézusi korba lépett Ladár a dublini üzletemberéhez hasonló utazást tesz egy nagyváros útvesztőiben, bár ő még az igazi kaland lehetőségétől is meg van fosztva, hiszen villamosra kellett ülnie, mint másik elődjének, Esti Kornélnak, s e jármű útirányát a sínek jelölik ki. De ahogy már a furfangos görög neve is jelezte, a mi utasunk is *outis*-ből, azaz senkiből és *Zeusz*-ből, tehát isteniből van ötvözve. Senki, hiszen se hivatása, se pozíciója, harminchárom évesen ablaktisztításból él, de mégis magában hord egy isteni szikrát, sőt az is lehet, hogy éppen azért, mert itt, e városban még nem vitte semmire. Az ő istenisége is senkiségének függvénye tehát, mint ahogy útja is – epicsi őseinek pokoljárását idézve – a köztemetőbe vezet, legjobb barátjának gyászszertartására, ahol rádöbben: neki erőt és időt ajándékozott a sorsa. A második részt, melyben az író remekül kiaknázza a Mikesből ismert „néne-képzetkör” ironikus lehetőségeit, miközben továbbszövi az első rész Kamilla-motívumát, mitológiai párhuzamok helyett inkább az évszakok váltakozására való utalások hálózát át, továbbá a szövegbe illesztett idézetek és parafrázisok Voltaire-től Thomas Mannig.

Ez a motívumrendszer azonban, s ez érvényes a szöveg mélyén rejlő Krisztus-jelképre is, az ábrázolt jellem egységének és súlyának csupán a lehetőségeit teremti meg, formai keretet ad, melyet kitölteni csak az eszmélkedő tudat sokrétű bemutatásával lehet. S éppen az e téren tapasztalható írói gazdagság e könyv legfőbb értéke! A villamoson utazók statikus tudatmetszetei úgy övezik Ladár belső világát, ahogy a vízpart a folyót. E benső tagolt és rétegzett, a fiziológiai jelenségek érzékelésétől az intellektuális tevékenységig terjed, s ugyanakkor dinamikus közeg, mely az emlékképek áramlásától a felismerésekig, majd a döntéshozatalig, a választásig fejlődik. A felismerés látszólag csupán egy közhely tudatosulása: a villamos utasai csak fizikailag és formálisan vannak együtt, valójában azonban áthatolhatatlan fal emelkedik az egyes személyek között, s nincs átjárás lélektől lélekig. „Külön létezőnk, összetéveszthetetlenül külön. Külön cellák, külön magányok.” De a rejtőzködő elbeszélő szerkesztő tevékenysége nemcsak az utazást avatta modellértékűvé, hanem, mint ahogy jeleztük már, a villamost is, amin az utasok – a mai Budapest jellegzetes figurái – a rájuk kövesült szerepmagatartással privát önzésüket álcázzák, tehát Ladár felismerésének érvényességi köre is kitágul. Másrészt a hős mindezt önnön senkiségként is értelmezi, miközben barátja, Argil temetésére utazik. Ez a különös „magyar néger” a fentebb említett isteni szikra közvetítője volt. Mint egy titokzatos, távoli világból érkezett Hermész, betegen is ügyködő-intézkedő, fajtájáért aggódó életét formálta üzeneté, s hagyta örökül barátjának. És Ladár emlékeit felidézve az egyedüllét és az együttlét mezsgyéjére ér, ahonnét már el lehet indulni a másik felé. A szánalom és szolidaritás tétova gesztusainak bemutatásával a szerző finoman jelzi hőse „kimozdulását”. Amikor a temetőben helyreigazítja a felborult szeméttartót, különös módon éppen a mozdulat profán, köznapi jellege tanúskodik arról, hogy rendelkezik már az isteniség esélyével: „Az életcél belül van, nem kívül.” Ezzel a jelellettel búcsúzunk tőle . . .

A nagynéni, e vonzó Kamilla-Athéné, aki néhány percre talán a huszonnyolcason is megmutatkozott Ladárnak („A találkozások talányosak, s a válások olykor időlegesek”), már a belülről vezérelt felnőtt embernek írja leveleit, jóllehet az üzenet végső értelmét ő fejté meg: létezésünk egyetlen viszonyítási pontja az előbb-utóbb mindenki számára feltáruló kapu, s az itt és most felismert korlátai között nem el-tölteni, hanem betölteni kell az időt. Hogy megint az odüsszeuszi titokhoz érke-zünk: isteniségünk nem senkiségünk figyelmen kívül hagyása, hanem megőrző meg-tagadása, nem elutasítása, hanem megszentelése. Ladár személyiségének ábrázolása erre az axiómára épül.

S ezen a ponton ki kell mondani, hogy Jókai Anna fegyelmezett, sőt klasszicizáló formaépítése hagyományos, vagy legalábbis annak vélt értékek megfogalmazásával jár együtt. De ahogyan prózája birtokolja a formaujtás vívmányait, értékvilágát is megedzette a kétely és a kritika próbája. Legfontosabb felismerése néhány konven-cionális érték időszerűségével kapcsolatos: „Béke, haza, közjó: még be nem teljesi-tett fogalmak. Palánta vagy: ahova ültettek, ott szabott az éter formádnak határt. Ne sóvárógd az elegáns idegenségeket. Nem véletlen a nyelvezet, amelyen tiltakozol. Nem véletlen a harc álcázott fajtája sem. Nem véletlen az oly csekély elégedettség. De gyökérrel gyökerezve továbbszaladni nem lehet . . . csak nőlni lehet, magasabbra.” Ez a búcsúzó Kamilla utolsó tanácsa.

Az autentikus lét morális kiküzdésének Ladár tudatában esztétikai vetülete is van, melyben jellemének legmélyebb rétege tárul fel. Bizonyára nem véletlen, hogy ezzel kapcsolatos eszmélkedése az Éles-sarok nevű megállóhoz (stációhoz!) fűződik. Itt döbbenünk rá arra, hogy az együttlét elérésének számára, a potenciális író szá-mára, külön tétje is van: a szubjektivitás korlátait kell áttörnie! „Nem kiárasztani, kiterjeszteni azt a fortyogó, sístergő, gomolygó valamit, ami én vagyok, állítólag, hanem legalább átmenetileg megszüntetni, mint a nagyműtétek alatt, amikor a szív-működést rákapcsolják az okosabb gépre; megszüntetni a szubjektumot, és hagy-ni, hogy a világ, a világ sokfélesége hasson, hogy ne én legyek a fontos egyszer a keserves bűdös életben végre, ne az én még oly jól álcázott nyüzsitésem . . .” Szavai-ban az is benne rejlik, hogy ez az önkorlátozás végső soron nem mond le az énről, csupán a kegyetlen önismeret terepeként értelmezi. Olyan dekreáció tehát, mely ezen a ponton nem választja szét az etikát és az esztétikumot, s így magában hor-dozza a teremtés lehetőségét. Ennek megvalósulása az a regény, melyet olvasunk.

Lehet, hogy ezzel feltárult előttünk az alapmetafora, az utazás újabb jelentése. A huszonnyolcas villamosnak van egy láthatatlan (?) utasa is: a szerző, aki önnön ihletének folyamataról vall, arról az útról, mely regényének megírásához vezetett. S az együttlét fényudvarában megjelenő sok lehetséges történet közül talán ez a leg- fontosabb: *Az együttlété.* (Szépirodalmi, 1987)

Köntös-Szabó Zoltán

SZURDOKBAN ÁRNYÉK

Az Erdélyből áttelepült Köntös-Szabó Zoltán első, teljesebb képet adó itthoni be-mutatkozása az *Eljön kegyelmed Szodomá-ba?* című, nyolc éve kiadott könyv volt. A kötet a hagyományos értelemben vett rea-lista kisprózától az úgynevezett riportno-

vellán át az allegorizáló szövegekig sokfé-le hangon szólt. Mintha a szerző egyazon mozdulattal igyekezett volna meghódítani a klasszikus mintákat s a kísérleti irodalom fortélyait, lefegyverző mesterségbeli felké-szültséggel művelve ezt is, azt is. Hogy e több irányra figyelő törekvésben mekkora hangsúly jutott a helyzeti, mekkora az al-kati adottságoknak, az végső soron az újabb művek ismeretében lesz majd eldönt-hető. Mindenesetre a szögesen más, s az eszmei-gondolati kérdések mellett poétikai problémákat is fölvető írások után a pálya

ma a letisztulás korszakát mutatja. Amíg ugyanis az *Eljön kegyelmed Szodomába?* egy *folyamatot* demonstrált (melyben az egyéniség és a forma keresték egymást), addig az újabb könyv, a *Szurdokban árnyék* egy *állapotot* tükröz – olyan prózaeszményt idéz, amit a szigorú valóságközelség és az erős fikció-jelleg szét nem választhatóan ural.

A *Szurdokban árnyék* majd mindegyik novellája egy-egy tömör, sztenogram-gyorsasággal fölvezetett helyzetképpel nyit. A megszólalás pillanatában az író látszólag szereplői életkörén kívül, a megfigyelő nézőpontjából tekint hőseire. Am a kezdő hangütést követően szinte azonnal (igaz, általában alig észrevehetően) meg is emeli a történetet. Nehogy félreértsük persze: Köntös–Szabónál sohasem az elmondható sztori, az elbeszélés tere spirituális. A hőseit környező történeti-szociális valóság éppen ezek felfokozott érzékenysége folytán válik líraian megemelt szimbólummá. És a hősök töprengéseinek, meditációinak ábrázolása közben teremődik meg az a (többnyire ironikus, szentimentális) közeg, melyben a legkézenfekvőbb, legtriviálisabb tapasztalat is misztikum-élménnyé lehet. A tudati és valóságos eseményeket az író par excellence természetességgel fogja össze; némelykor egyetlen bekezdésen belül oldva meg a különböző elemek váltakoztatását. S igazán meglepő, hogy közben szó sincs semmiféle sarkított, abszurd megnyilvánulásról – ellenkezőleg: ebben a mikrokozmoszban a normális(nak vélt) emberi viszonylatok mélyén lappang a legtöbb talány. A gyakorlatias észelvűség akkor áll fejre, amikor az ön- és valóságismeret híján élt életek egy-egy apróbb-nagyobb fordulat következtében kiköppennek szokott medrükből.

Egyetlen dolog kiiktathatatlanul közös Köntös–Szabó Zoltán kisember-hőseiben: kivételes áhítattal vágyakoznak az otthon után. Ami gondolatvilágukban a családon, a vérségi kötelékeken, a hagyományokon túl, tágabb, metaforikus jelentésben szinonimája minden személyiséget erősítő értéknek. Mégis, e tágan értelmezett otthon-metafora épphogynem csak fölsejlik a novellák láthatárán. Mert a szerzőt nem, vagy nem igazán az foglalkoztatja, hazaérnek-e hősei. Ők az útra kitett sors *elől*, az otthonért egymásra kárhoztatásuk perondjára húzódnak. Bár teremtett világuk sem élhető sokkal könyvebben, mint a kinti.

A végzet sejtelmét különben egy fáradhatatlanul alteráló zsarnokárny, suszter Nikoláj kántortanító vonja Köntös–Szabó figurái köré. Ahol felbukkan, zavart, félelmet ébreszt. Jellemző, ahogy *A lóherceg* asszonyszereplője a férj kérdésére („...jaj, mi lesz velünk, Anisora?”) felel: „Ne tőlem kérdezzed, Misu – válaszolta az asszony, és könnyek csokrozták sűrű szempilláit –, suszter Nikoláj kántortanítótól kérdezzed, hogy a kutyák egyék meg a máját.” A végzet merőben sajátos jelentéskörű fogalom Köntös–Szabó Zoltán írói szótárában. Beleértendő a gigászi Gonosztól az apró életproblémákat fakasztó rosszig sok minden; az, hogy épp melyik arcával van jelen, a novellákba foglalt sorsok válságsúlyaitól, a hősökre nehezedő szerepzavartól függ. E tekintetben erősen eltérő csödrterek nyomasztják a *Fehér hajók, égő vitorlák*, a *Faragott szív és szekerce* s a *Mit mondott Mort Melamed?* világát. A három kismóka mégis azonos övezetből hoz hírt; három kitörési kísérletről. Az író kitűnően érzékelteti, hogy a nagy lelkük után kapaszkodó figuráit miként török össze, vagy sekélyesítik el a *körülmények*.

Szélesebb sodrású a kötet címadó elbeszélése, a *Szurdokban árnyék*. A mű ropant nyelvi eleganciával olvasztja egybe a tényszerű közlést a telibetaláló metaforák sokaságával, nem riadva vissza a vaskosabb kiszólásoktól sem. A történet egyes szám első személyű mesélője a maga groteszk békaperspektívájából szemlélődve adja elő az eseményeket; Köntös–Szabó azt a látszatot kelti, mintha főszereplőjét a testiségen kívül más nem nagyon érdekelné. Holott a történetmondó szerelemvágyánál nyilván lényegesebb a fontoskodó szóáradat mögött kislábizálható üzenet: hiába a testélvező életöröm, amikor a lélek nemzéképtelen.

A mi időnk kérlelhetetlen ténye, hogy az embernek egyre nehezebb beletanulnia a sorsába. S ebben az értékemészti korban a jó bármilyen esélyéért kételyek drága árán kell fizetnünk. Az eszméket és az eszményeket megforgató gyanakvás nem kíméli a tanulságok szent forrásának vélt múltat sem. Ami – ha a hamleti „lenni vagy nem lenni” talányt meg akarjuk felelni – talán valamelyest szükségszerű is. *A lenni*, de kiváltképp a *mivé lehet lenni* dilemmája Köntös–Szabó Zoltán alakjai fölött is ott lebeg. Igaz, őket a történelem többnyire valamiféle mítikus balsors, fátum álcájában

kísérti. S a fátum szereposztása szerint nincs menekvés: a történelem előbb-utóbb egy szeszélyes szellem ölelésébe löki az embert. Úgy tűnik, Köntös-Szabó hagyja odadölni hőseit a szellem karjaiba. Nincsenek kinyilatkoztatott ellenvetései a ráció nevében; a hiedelem, a fantázia logikáját vezeti végig, így mutatva meg, milyen következményekre számíthatunk, ha törvénynek fogadjuk el, ami nem lehet törvény: a kiszolgáltatottságot (*Az üvegcella, Bárány kies pagonyban*).

A tematikához Köntös-Szabó Zoltán szuverén novellaformát teremt; de csak ott, ahol a mondandó kívánja, tehát szélsőségek nélkül szabva át a klasszikus rövidpróza örökségét. A hagyománykövetés egyik legmarkánsabb jele Köntös-Szabónál az elbeszélői alaphelyzet, mely alig-alig más, mint egy századeleji tárcanovellában; ámde nála jóval kevesebb múlik a konkrétumok realitás-fokán, mint ahogy a köznapiság kereteit kitágító rejtélyesség is csak eszköz számára. Köntös-Szabó nagy kérdése: kivihetők-e a társadalomba mindazon erkölcsi normák, melyek e kisvilág, a *Szurdokban árnyék* „jobbik felét” működtetik. A kérdést az író a vérre menő tét fontosságával kezeli; mindvégig érezni, hogy személyében is elengedhetetlen része e próza kalandjának. Ugyanakkor személyes közelláténeket, líraiságának van egy másik vetülete is, ez már stiláris, nyelvi megnyilvánulás. Köntös-Szabó legtakarékosabban fogalmazó íróink egyike. Csekély terjedelmű szövegei viszont bőséges életanyagot görgetnek. A primér élményekből kisarjadó történetek nélkülözik a csattanót, a példázatszerű lekerékítetttséget, ezen a ponton ismét elkanyarodva a klasszikus novellamodelltől.

Mondathasználatára egyszerre jellemző a körülíró, új rátalálásokat sejtető és a szikár, megnevező modor. Az asszociatív költői fogásokat is gazdagon alkalmazó, nagy stiláris apparátussal valószínűleg ugyaníly elszánt műhelymunkával kidolgozott szövegeket élvezet olvasni. Nem utolsósorban azért, mert a dikción szinte mindenütt átsüt a fogalmazás öröme – akkor is, ha poétikusan emelkedett, akkor is, ha célratorően tempós. Köntös-Szabó stílusa persze távolról sem társtalan mai epikánkban. A rokon módon megszólalók közül a prózairó Bisztray Ádám, Vári Attila és Szakonyi Károly okvetlenül a közelébe sorolható.

A poros, gyakran fojtogatóan kicsinyes köznapokból Köntös-Szabó Zoltán elemetáris mesélőkedvvel bővíti elő szenvedélyes, titkokat szaglászó alakjait. E figurák azért az alig megnevezhető *másért* kapaszkodnak, ami talán kiemelhetné őket partikularitásukból, átlegéletükből. Fura különöségeikben, vívódásaikban, olykori túlélezett gesztusaikban egyaránt a fölnövekedés vágya munkál. S ha történeteik művészi inkarnációja éppen e vágy esélyét is sugallja, hadd reméljük, nemcsak mese az. (*Magvető, 1986*)

KELEMEN LAJOS

Tamás Menyhért

BALBINA

Tudatosan, nagyvonalúan építő íróval van dolgunk Tamás Menyhért személyében, aki szándékaiban méltó örököse Tamási Áronnak. Regényciklusa: az *Esőrácsok*, a *Mérleges idő*, az *Előcsend* egy tragikus sorsú népcsoport (töredék?), a bukovinai székelyek „hazacsábításának”, letelepítésének, majd kiűzetésének (Bácskából) fájdalmas és megalázó (mert az elűzött svábok házaiba való) újra letelepítésének történetét mondja el. A szó szoros értelmében úgy, mint egy székely népballada. Tudjuk, a történelem, történelmünk, tele van irracionális elemekkel. Már az maga csoda, hogy ez a mádэфalvi veszedelem után kiszodródott néptöredék minden szorongatottsága, üldöztetése ellenére is meg tudta őrizni a nyelvét, szokásait, a másságát, az az emberségét és méltóságát ott a Szucsava és a Szeret partján. Nem véletlen, hogy a fölgerjedt (és gerjesztett) nacionalizmus minden áron „haza” akarta csábítani őket, a nemzet testmelegébe. Hogy volt ebben a felgerjedésben egy adag túlzás és felelőtlenség is? Kinek van joga ma ezt fölhánytorgatni, amikor bulldózerek fenyegetik a hegyek között évszázadokon át mégiscsak megbúvó, a történelem viharait így-úgy túlélő kis falvakat? Akárhogyan is nézzük,

ennek a sokat szenvedett népcsoportnak az éppen „visszahódított, Bácskába való letelepítése a cinizmussal határos felelőtlen-ség is volt. Ma már tudjuk, hogy miért. No, nemcsak azért, mert elvesztettük a második világháborút (is), s vele ismét ezeket a területeket. Úgy akart a korabeli politikai bölcsesség sérelmeket orvosolni, hogy ostobán sebeket osztott, szakított föl, amikor elűzte a (szerb) lakosságot. A szenvedő fél ismét a bukovinai székelység volt, mert most már onnan tényleg menekülnie kellett, a szó szoros értelmében az életét menteni. De hová, de hogyan? Erről szól a már említett három regény. Az igazságtalanságoknak, az irracionálisnak – de nyugodtan mondhatunk abszurditást is – ugyanis még ezzel nincs vége. Mert a háborút követően – igaz, az európai nagypolitika diktátumaként – mi is elköveztük azt, amit történelmünk során addig soha: a „kollektív bűnösség” ostoba elvére hivatkozva tízezreket üztünk el apáink földjéről. Mintha népünk nem szenvedett volna eleget – Kölcseyvel szólván, nem bűnhődte volna meg a múltját, s jövődjét –, a voluntarista politikai akarat elkövette azt, amit csak a legvadabb sovinizmus tesz: a faji diszkriminációt és üldözést. Az üzött bukovinai székelyek itt, ebben a zaklatott régióban (Tolna, Baranya, Zala falvaiban), ebben a fájdalomtól, szenvedéstől felkavart légkörben találtak – úgymond – „végleges” otthont a kis hazában. Bizony nem találtak se nyugalmat, se hazát, s ebbe a csalódásba csaknem beleroppantak. Azt kellett megérniük, hogy itt, azaz „ittthon” is idegennek, betolakodónak tekintette őket a szintén jogos sérelmekről vérző őslakosság, hogy székelységük gúny és megvetés forrása lett. Így következhetett be az az abszurd fordulat, hogy az, amit évszázadokon át megőriztek az ellenséges és idegen környezetben: a nyelv(járást), a szokásaikat, azt – minthogy „szégyelltek” – viharos gyorsasággal kezdték elhagyni, sőt letagadni. Már ti. az itt felnövő, az itt született nemzedék. Az első nemzedék: az apáké, már soha nem tudja kiheverni ezeket a sorscsapásokat, gyorsan el is mentek a túlvilágra. Erről szól Tamás Menyhért regénytrilógiája, de magát a történetet nem zárta, mert nem tudta lezárni ezzel a tragikus kicsengéssel. Valóban arról van szó, hogy a múltat be is kell vallani, s – lassan – békévé oldja az emlékezés. Balbina című regénye

lényegében a korszakot záró két év, 1955–57 története. Úgy, ahogyan azt ez a szép és okos székely leány, fiatalasszony megélte. Ezek az évek az egész országot, népet megviselték, de különösen azokat, akik (még) gyökértelennek érezték itt magukat. Balbina egyes szám első személyben mondja el – pontosabban az ő tudatáramának, belső monológjának a leírása adja – a történetet. Melyek a legfontosabb események? Csak címszavakban: a beszolgáltatás, a parasztok megalázása-kifosztása, a téveszek szervezése, a férfiak menekülése a faluból (esetünkben is bányába: Komlóra), atrocitások, igazságtalanságok, majd 1956 őszének vihara, a keserűségek, indulatok túlcsoordulása, majd a szörnyű véreszteség után a lassú konszolidáció. Balbinával ezenközben történül az, hogy elveszíti első szerelmét (erre csak utal, illetve visszaemlékezik), férjhez megy, a férje alkoholistá lesz, s házasságuk (mely gyermektelen) megromlik, 1956 őszén a férj kisodródik az országból. Súlyosbítja, illetve motiválja mindezt Balbina betegsége (tüdőbaj), amely csak lassan, nehezen gyógyul, mint ahogyan az országa is. Mégsem érezzük erőltetettnek, mindenáron idilli-optimista befejezésnek, hogy Balbina ismét találkozik egy férfival, s immár gyermeket vár. Új élet fogant, aki azóta ha megszületett, 30 évessé serdült. De ez már egy másik regény lesz, ha megírja Tamás Menyhért.

Feltétlenül szólni kell a regény stílusáról, nyelvezetéről, amit – jobb híján – székelynek neveznék. Nem csupán azt jelenti ez, hogy Tamás Menyhért él a Bukovinából hozott szavakkal, mert hiszen Tamási Áron Ábelje sem csupán a Hargitától székely. Balbina szép ember. Ezen azt értem, hogy nehéz sorsa ellenére is megőrzi azt a belső rendjét, tisztaságát, amely ennek a közösségnek a sajátossága és megtartó ereje. Ha kint ostoba és cudar a világ, akkor befelé építkezik, mint mondjuk Németh László hősei, s nem enged sem a nyomásnak, sem a csábításnak, amely a könnyebb ellenállás felé vonná. A regényt egy ültünkben (egyetlen éjszaka) el lehet és kell is olvasni. De Balbina, a regény világa sokáig velünk marad, mert bensőnké válik, személyiségünket tágitja, gazdagítja. Mint a korty víz, amely tiszta forrásból merített. (*Szépirodalmi*, 1987)

HORPÁCSI SÁNDOR

MIKOR CSÍKBÓL ELINDULTAM

Lehet-e még újat mondani Erdélyből, Bukovinából, Moldvából (és persze a Felvidékről) Magyarországra szakadt atyáinkfiáról Albert Gábor *Emelt fővel* című kitűnő szociográfiája után, amely ugyanebben a sorozatban, a *Magyarország felfedezése* kötetei közt jelent meg néhány esztendeje? Csupor Tibor könyve arról tanúskodik, hogy lehet. Mert kétségtelen, hogy a Dél-Dunántúl a maga többszörösen felforgatott, megbolygatott és kicserélt népességével évtizedek óta hálás-hálátlan témája a magyar írók egy csoportjának; a bukovinai széke-lyekről, a második világháború utáni kitelepitésekről s ezek utóhatásáról több regény, szociográfia és tanulmány született, mi több, egy felzaklató filmet is láthattunk a közelmúltban (Gyarmathy Livia: Együtt-élés), mégis, mint Csupor példája bizonyítja: alapos szociográfusi munkával még mindig újabb tényekkel, ismeretekkel és szempontokkal gazdagítható a korszak irodalma.

A szerző érdekes kiindulópontot választ: a Tolnában és Baranyában letelepült (letelepített) székelységet mint magyarul beszélő etnikai kisebbséget vizsgálja. Előbb csak távolról szemlélődve, értékeiben, szokásrendjének mai érvényességében kételkedve, majd – ahogy egyre jobban magához vonzza az anyag – mind nagyobb tisztelettel és empátiával.

A bukovinai székelyek mint hazai nemzeti kisebbség? Kétségkívül furcsa megközelítés. Csupor Tibor a bukovinaiak sajátos nyelvi és műveltségi képével, az ittenitől markánsan eltérő hagyományrendszerével, szokásvilágával, s a világháború után elszenvedett traumák eltérő viselkedésmódot teremtő hatásával indokolja „munkahipotézisét”.

A szerző kockázatot vállal, amikor egyedül a bukovinaiak csoportjára összpontosít. (Könyvének alcíme szerint a bukovinai székelyek élettörténetének megírására vállalkozik.) Hiszen a történettudomány számára e népcsoport két évszázados zaklatott históriája már régóta nem rejt titkokat. Csupor Tibor könyvét elolvasván mégis belátni kényszerülünk, hogy a szűk történelmi adatokon túl bizony nagyon is felszínese-

az ismereteink. Az évszámok, az „objektív tényanyag” halmazából gyakran a legfontosabb hiányzik – az ember, ki mindezt átélte.

Csupor részletesen, érzékletesen írja le a Székelyföldről való kimenekülés történetét; magának a székelységnek – amelyet egyes történészek az egyik legrégebb magyar népcsoportnak tartanak – középkori életét is fölvázolja. Enélkül hogyan is érthetnénk meg, miért tűnt ki másságával a székely Moldvában, Bukovinában, Bácskában, Tolna-Baranyában... A hagyományos székely szabadság tudata, a székely virtus és góg sodorja veszélybe, de tartja is meg kényszerű vándorlásai során. Jelképszerűen benne van a székely sors egy 1569-es epizódban:

Báthori István erdélyi fejedelem leveri riválisának, Békési Gáspárnak a közszéke-lyekre támaszkodó mozgalmát. A foglyok egy részét kivégezteti, a többieknek levágatja orrát-fülét. „Amint a bakó tette dolgát, elterjedt a hír: ha a véka megtelik, a maradék foglyokat kivégzik. Hatalmas tülekedés támadt, sírva könyörögtek a hóhérnak az emberek: – Mess már! Mess nekem is!”

Megmaradni, sebek árán is.

A jelkép, a képies beszéd gyakran megjelenik a riportokban. Csupor Tibor jól választja meg adatközlőit, általában kellő arányérzékkel beszélteti őket, s illeszti aztán közbe saját közlendőit. Többnyire sikerrel oldja meg azt a nem könnyű feladatot, hogy a köztudottan ékes beszédű székelyek monológjai után ne okozzon stílus-törést a szociográfus szükségszerűen kopogósabb szövege. Szerzőnk maga is törekszik az igényes fogalmazásra, csak elvéve találunk nála néhány modoros stilisztikai megoldást.

Művének igen nagy értéke, hogy gazdag háttéranyaggal látja el az olvasót, s ezt úgy rejti el a riportok közé, hogy mire megunnánk a falvak lélekszámáról, a telek-arányokról, a majorsági leltárakról idekörtölt számsorokat, máris új szereplőt mutat be, új sorsokat.

Ezzel együtt, nem könnyű olvasmány a *Mikor Csíkból elindultam*. Újra és újra neki kell ülni, forgatni-fontolgatni, választ keresni a feltoluló kérdésekre. Mert az *Idegen földél alatt – itthon*; az *Elakadt életutak*; a *Téeszék vonzásában*; az *Asszony-sorsok*; az *Azok a hajnali bányászbuzsok*, és más fejezetek sem csupán a székely bá-

natokról szólnak. Képet festenek egész Magyarország utóbbi fél évszázadának történetéről.

Oriási anyag gyűlhetett össze Csupor Tibor kezében. Más talán szigorúbban szelektált volna, beérvén kevesebb szereplő fölvonultatásával. A seregszemle ugyanis helyenként hosszúnak tűnik. Vagy csupán a sorsokkal való azonosulásba, a megannyi regénybe illő életpálya keserveibe fáradtunk bele? Dehát elfáradhat-e a pap a gyóntatószékben?

A szerző – tán azokra tekintettel, akik néprajzi érdeklődésből veszik kézbe könyvét – több fejezetet szentel a bukovinai székely életmód folklorisztikus leírásának. Kétségtelenül kissé eklektikussá válik ezáltal a mű, de Csupor választását kár lenne holmi elvont szépészeti szemszögből bírálni. Az így nyert információk hasznát elvitatni nem lehet.

A mai Andrásfalván, Istensegítsen és más bukovinai falvakban tett látogatásának krónikája rendkívül érdekes színtöltja a könyvnek, még akkor is, ha élményei megfogalmazására itt már kevesebb műgondot fordított, mint az előzőekben. Hasonlóképpen értékes információkat közöl az aldunai bukovinai székely csoportok hírmondóiról. Mert ha élnek Baranyában, Svédországban, New Yorkban és Kanadában bukovinai székelyek, miért ne élneek Belgrád közelében is?

Csupor Tibor könyve színvonalas, hasznos kiegészítése a hányattatott sorsú magyar népcsoportokról született eddigi munkáknak. Előzményeihez annyiban is hasonlítható, hogy tárgyán túlmutató tanulságokkal szolgál. (*Szépirodalmi*, 1987)

HAVASI JÁNOS

Raffay Ernő

ERDÉLY 1918–1919-BEN

Felzaklató olvasmány Raffay Ernő könyve, pedig – mint minden becsületes történész – nem a hangulatkeltő kommentárokat, hanem a tények higgadt közlését és sokoldalú elemzését részesíti előnyben. Előszörban persze témájánál fogva tarthat számot nagy érdeklődésre a könyv. Erdély

a történelmi Magyarország része volt, jogilag hol szorosabb, hol lazább szálakkal kötődött hozzá, de ezer év alatt az itt virágzó magyar művészet és kultúra, az itt élő történelmi személyiségek úgy beépültek irodalmunkba, zenénkbe, színházi kultúránkba, sőt köznapi hagyományainkba is, hogy 1918–19-es elvesztését a magyar közvélemény még ma, a trianoni békekötés után csaknem hetven esztendővel sem tudta érzelmileg feldolgozni. Ráadásul a magyar politika 1945 óta nemcsak lezártnak tekinti a határkérdést, hanem hosszú ideig nem is beszélt részletesen és nyilvánosan arról, hogyan jöttek létre ezek a határok, s nemcsak az előzményeket, hanem a jelen helyzet konfliktusait is hallgatás takarta. S miközben a román történelemtudomány otthon is, külföldön is bőséggel publikált olyan műveket, amelyekben a legkülönbözőbb érvekkel évszázadokra, évezredekre visszamenően igazolni próbálja Erdélynek Romániához való tartozását, a magyar történészek – nyilván nem függetlenül a politikától – alig-alig tettek valamit az egyoldalú tájékoztatás ellen. Generációk nőttek fel nálunk anélkül, hogy akár az iskola, akár a népszerű ismeretterjesztés vagy a történelemtudomány segítségével leegyszerűsített magyarázaton kívül mást is kaptak volna a történelmi Magyarország szét hullásáról – vagy annak a kétmillió magyarnak a sorsáról, akik a mai Romániában élnek. Ez az információs vákuum egészen 1986-ig ill. 1987-ig tartott. S bár nem helyes történelmi tanulmányokat a napi politikai helyzet tükrében vizsgálgatni, nem feledhetjük, hogy amikor most az olvasó kezébe veszi ezt a könyvet, tizezrekre tehető az erdélyi menekültek száma Magyarországon, és az erdélyi magyar falvakat, templomokat, temetőket – a múlt őrzőit, emlékeit – egy román agrárpolitikai koncepció nevében bulldózer fenyegeti.

Felzaklató olvasmány Raffay Ernő könyve azért is, mert szemléletesen bemutatja, miként fizetett Magyarország 1918–19-ben a korábbi uralkodó osztályok és kormányok szűklátókörű nemzetiségi politikájáért, de látható az is, hogy a gyakran tudatosan egymás ellen ingerelt magyar és román nép közti feszültségre kiterjedt és eredményes román irredenta mozgalmat lehetett építeni. Annyira, hogy a józan és demokratikus szemléletű Károlyi-féle nemzetiségi politikától a román egyesítési törekvések képviselői már semmiféle más megoldást

nem fogadtak el, mint Erdély teljes, feltétel nélküli elszakítását Magyarországtól.

A kötet első tanulmánya az Erdély megszerzéséért folytatott román propagandával foglalkozik. A román nemzetállam kiépítésének kezdete után a dákoromán eredet, az erdélyi őshaza mítosza tette teljessé azt az eszmerendszert, amely meg akarta szüntetni a románság „szétszórtságát”, elérni Erdély „felszabadítását”, „visszaszerzését”. A román nép történetét a nemzeti egyesüléért vívott harcok történetével azonosították: a román irredenta történelemszemléletből fokozatosan kimaradtak a társadalmi kérdések. Az ifjúság nevelésének középpontjába az irredentizmus, az idegengyűlölet került. S ha ehhez hozzászámítjuk az Osztrák–Magyar Monarchia olyan politikai intézkedéseit (iskoláztatás, sajtóperek stb.), amelyek hátrányosan érintették az Erdélyben élő románokat, s hogy Magyarország a kiegészéssel egy Nyugat-Európával szembenálló hatalmi csoport tagja lett, megérthetjük, volt elég ok és ürügy a Magyarország elleni hangulatkeltésre az európai országokban.

Ezt a szerepet a román kulturális szervezetek által Nyugatra küldött egyetemisták, tudósok, általában kiválóan képzett román értelmiségiek vállalták magukra. Klubokban, gyűléseken ismertették teóriáikat, könyveket adtak ki, tudományos tanácskozásokat szerveztek, s minderről híreket helyeztek el a nyugati újságokban. A kultúra és a tudomány helyét azonban fokozatosan átvette a politika. Az egyesületek egyre gyakrabban beszéltek a magyarok „románellenes” intézkedéseiről, nem riadva vissza tudatos ferdtésektől sem -, s a *Liga culturala* például már 1911-ben megfogalmazta: ő előkészíti Erdély visszaszerzését, és a megfelelő időben átadja helyét a hadseregnek.

Az „ősi román országot” „megszállás alatt tartó” magyar állam lejáratására törekvő propagandáról viszonylag kevés információ jutott el a magyar kormányhoz, s azokat sem vették komolyan az illetékesek. A végeredmény: 1918–19-ben Károlyi Mihály magyarellenes nyugati közvéleményt képviselő győztes hatalmak katonáival és diplomatáival volt kénytelen egyezkedni.

Raffay további tanulmányai az 1918 őszétől 1919 tavaszáig terjedő időszakot tekintik át. Elemzi a Román Nemzeti Párt és a Magyarországi Szociáldemokrata Párt román szekciójának tevékenységét, amelyek

a kezdeti kétarcúság után egyre nyíltabban foglaltak állást Erdély elfoglalása mellett. A szerző felemlíti a Wekerle-kormány tehetlenségét: még akkor sem mozdult, amikor nyilvánosságra került az 1916-os bukaresti szerződés, amely Romániának ígerte Erdélyt. Novemberben Aradon folytatott tárgyalásokat Jászi Oszkár a magyar kormány nevében a Központi Román Nemzeti Tanáccsal. A románok elszakadásra irányuló határozott szándékával szemben semmit nem ért már a „magyar Svájc” szép és demokratikus, de megkésett eszméje. Az eredménytelenség pedig a románok malmára hajtotta a vizet: november 13-án megkötötték a belgrádi fegyverszüneti egyezményt, amely a román csapatoknak lehetővé tette Dél-Erdély megszállását.

Ettől kezdve felgyorsultak az események: a románok nem tartották tiszteletben a demarkációs vonalat, s miközben a győztes antant-hatalmak előtt arra hivatkoztak, hogy Erdélyben meg kell védeni a románokat a magyarok bántalmazásától (később még egy érvet elővettek: „a bolsevizmus terjedésének” kellett gátat vetniök), mint antant-csapatok a rend fenntartására érkeztek Erdélybe, de ahova bevonultak, ott azonnal megkezdték a magyar közigazgatás megsemmisítését és a román hatalom kiépítését. A belgrádi egyezmény megsértését hallgatólagosan már mindenki elfogadta, csak a magyar kormány küldte tiltakozó táviratait az antantnak a megállapodások betartásában bízva, de egyre reménytelenebbül. S mire megértette a helyzetet, már többszörösen is verve volt. Raffay meggyőzően bizonyítja, hogy csak a sorozatos szöszegések után és a legvégső helyzetben fogott fegyvert határai védelmére a tanácskormány, de háborúban kivérezett vesztes országgként, amelynek nagy területeit tartották megszállva idegen csapatok, s amely nemcsak katonailag, hanem hangulatilag és diplomáciailag is elszigetelt volt Európában, nem tudott többet tenni annál, amit tett. És persze a halogató, olykor gőgös és gyakran nehézkes, későn reagáló magyar politika eredménye is volt az 1920-as békeszerződés.

Raffay Ernő érdeme, hogy az Erdély elszakítására irányuló román nemzeti mozgalom hátterében megmutatja a magyarországi és romániai társadalmi mozgásokat is. Elemzi az erdélyi magyar és erdélyi román paraszt életkörülményeit, az erdélyi magyar és erdélyi román munkás viszo-

nyát a forradalomhoz; különbséget tesz erdélyi román és a királyi Romániából való értelmiségiek között, kitér arra, melyik nemzet, melyik társadalmi réteg hogyan fogadta a megszállást: a bonyolult politikai érdekviszonyok között higgadtan és tárgyilagosan kalauzolja el olvasóit. S elfogulatlanságra is törekedve. Bizonyára könnyebb dolga volna e tekintetben, ha romániai levéltári forrásokhoz is hozzájuthat – de hát ez lehetetlen volt. Így a magyarországi levéltárak, a magyar és román szakirodalom és sajtó volt a forrás. A kötet összeállítását öt évi kutatómunka után 1982-ben fejezte be, a könyv 1987-ben jelent meg. A jegyzetben felemlíti, hogy 1982 óta Romániában több feldolgozás és forráskiadás jelent meg ebben a témakörben, de már korábban is, a hetvenes években a román történészek nagy számban adtak ki Erdélyről tanulmányokat. Tegyük hozzá, külföldet járt magyarok tudják, hogy a román propagandaanyagok ma is ott vannak a nyugati könyvtárakban és könyvesboltokban. Ezzel szemben a budapesti Akadémiai Kiadó 1986-ban megjelent háromkötetes *Erdély történetének* rövidített angol, német, francia nyelvű változata – amelynek megjelentetését a nyugati közvélemény tájékoztatására akkor megígérték –, a mai napig sem kapható. (*Magvető, 1987*)

GÁRDONYI TAMÁS

SÖTÉTBEN NEM LÁTOK ALUDNI

Jó, hogy megjelent ez a kötet. Köszönet érte a szerzőknek és a szerkesztést magára vállaló *Sólyom Katalinnak*. Mint hírlík, a nemes célhoz társuló komoly elszántság eredménye a könyv. Ha csak futó pillantást vetünk a szerzőgárdára, azonnal megérthetjük az elszántság szükségességét is. Szerencsére most nem a kiadói érdektelenség, s talán nem is a lassanként fátummá növesztett papírhány késleltette a megjelenést. Az ok prózaibb és érthetőbb: az alkotásaikkal itt szereplő költők egy része nem tartozik az ún. gyermekverset írók közé. A kötet pedig így, velük teljes, újabb bizonyítékként annak a kézikönyv ízű igazságnak, hogy a gyermekvers is lehet fel-

nőtt, és a felnőtteknek szánt is lehet gyermeki. Persze Sólyom Katalin színésznő, így nem ezt a kissé lapos – de hányszor figyelmen kívül hagyott! – esztétikai igazságot akarta újfent bizonyítani, hanem szívhez, értelemhez okosan szóló, kedvre derítő, meg is jeleníthető összeállításra vágyott. Bizonyára válogathatott volna az évenként is szép számban megjelenő gyermekvers-kötetekből, ő azonban a pécsi gyerekekhez a város ismert költőivel akart szólni, velük és általuk faggatván a világot: annak szépségén ámulni, bornirtágán szívből nevetni, tragédiáin szomorkodni. Nemcsak a lokálpatriotizmus szép gesztusa ez, de a „magas pedagógia” evidencia-igazságú okos szolgálata is. Talán ismét kapott némi esélyt így a költészet, hogy a nem-olvasás elidegenítő érdektelenségéből kitörve szólhasson szépségről, bánatról, örömről és irodalomról – „vagy más ily fontos emberi lomról”.

A *Sötétben nem látok aludni* az ebben a szerepben valószínűleg most debütáló *Bertók László* verséből került a kötet élére. A felnőttnek sokszor oly nehezen követhető, azonban képtelenségeiben is logikus gyermeki észjárás egyik meghökkentő kinyilatkoztatása vált így kötetcímadóvá. Méltán persze, mert a verseket olvasva újra és újra szembesülhetünk a jellegzetes és olykor mosolyogtató, olykor pironkodtató világmagyarázatokkal. Tudvalevően az óvodások mindent megfigyelnek, meghallgatnak, aztán szilárd logikai rendet képezve értelmeznek. S ők tehetnek róla, ha bájosan suta okfejtéseik hallatán némelyik felnőtt papa, mama dühöngeni kezd? Az tudniillik nyilvánvaló, hogyha a „Pali bácsi például, akitől a trabantot vettük, most cserélte ki a zsiguliját jappán autóra”, miközben az apának csak „trabontra” telik, akkor a Pali bácsi sokkal többet dolgozik, az apa meg „teszetusza”, mint a nagymama mondja. Mint ahogy aközött is van összefüggés, hogyha Magyarország kis ország, akkor itt „élnünk, halnunk kell” – különben is az óvónéni mondta. Ha a nagypapa részt vett a háborúban, ami elveszett, akkor nyilvánvaló, hogy ő vesztette el. És így tovább. Az újabb Bertók-kötetek *szövegeiben* karakterisztikussá formált groteszk látásmód jól illeszkedik az óvodás-perspektívához. Ugyancsak a groteszk a versformáló erő *Parti Nagy Lajos* szellemesen fanyar, olykor a nonszensz fele kacsingató verseiben. Per-

sze a rímjátékok képtelensége, a faticcszerű abszurd hangzás nemcsak a modern költészetnek a nyelvi formák szemantikai határait borzolgató törekvéseit visszhangozza. Hű mása a gyermeki beszédmódnak is, amely kitarító logikával érvényesíti ott is a nyelvtani szabályt, ahol a „felnöttek” attól eltérnek, nemegyszer produkálva így olyan alkalmi versfaragványokat, szösszeneteket, amelyek asszociativitásban vetekszenek a mégannyira kimódoltnak tűnő profi nyelvi játékokkal is. Más módon idézik a gyermeki hangzást *Pákolitz István* versei. Már több kötettel is megajándékozván a legkisebbeket, mondhatni, Pákolitz költészetének szerves része az a hangzás- és jelenségvilág, amely gyermekverseit jellemzi. Itt most az állatokat antropomorfizálva megjelenítő darabok közül olvashatunk kettőt és egy jó kedélyű, csengve rimelő mondókát. *Csorba Győző* is halról ír a „harcsaságot” könnyed szójátékokkal kifaragó versében. A másik oldalon olvasható eszperentébe ötvözött nyelvtörője és a madárhangot akusztikusan is visszaadó felelője is biztosan megnyeri az apróságok tetszését. De *Kampis Péter* meglevenített decemberről szóló meséjét is örömmel fogadják majd.

A felnőtt-lét viszontagságai közepette a világ abszurditásainak érzetével, tapasztalataival gyakran gondol az ember gyermekkorára, amelyben – így utólag – minden tökéletes volt, a részek pontosan illeszkedtek az egészbe, és csodás dolgok történtek a maguk természetes módján. Nemcsak a nosztalgia, nemcsak a játék burkából örökre kipergett valóság és nemcsak a lét tudatos végessége idézi az évek során mind gyakrabban az elmosódó történeteket, a fakulva is ragyogó színeket, hanem a felnőtt gondolkodásnak az a kényyszeresen állandósuló élménye is, amelyben a gyermekkor harmónia- és egységérzetét kikényszeríti a tapasztalati hiányuk. Érthető hát a vonza-

lom a múlt iránt, az eltűnt kor, az „aranykor” újraidézése. *Makay Ida* elégikusra hangolt szép versében az áttetsző színek, az eltört mondatok az „alvó-öntudatlan” világ visszahozhatatlanságát panaszolják. Erőteljesebben ellenpontozó *Arató Károly* verse, amely így kis pátozzsal szembesíti a „letűnt évek illatát” és a (kicsit adysra szinezett) „kancsal szentek”, „főlsebző vágyak” kísérete élet-csatát. A gyermekkort más látószögéből mutatja *Pálinkás György*. A hallgatással megvallott első összetartozást idézik az újakezdett sorok, a megbotló szavak. *Pál József* és *Galambosi László* verseiben is az eltűnt idő az a prizma, amelyben megtörnek és újraértelmeződnek a hajdani élmények.

„Február 7. Nem ér semmit az élet és ráadásul szörnyen fárasztó. Egész este itt ültem, és a fogalmazáson gondolkodtam, hogy valami kijöjjön belőle, de nem jött ki. A cím: Gyerekek lenni jó. Ökorség. Ott kezdem, hogy már nem is vagyok gyerek.” – ez a cserfes hangütés jellemző *Hallama Erzsébet* kötetzáró írására. A hol szemérmes, hol kegyetlenül kritikus naplórészletben egy bakfis vall az életét kítőltő apró történetekről. Hallama azonban nem lányregényt ír, hisz a napló mellé helyezett kötelező fogalmazás vázlataiban a felnőtt világ ismerhet magára: kliséire, álságos szerepjátszásaira és arra, hogy csak kijelent, és nem kérdez, mert nem ér rá. A szellemes kontrasztra épülő záró darab gondolkodtatásra készítet: Gyerekek – *gyerekeinknek* – lenni jó? ... Bizzunk benne.

A gyerekek rajzaival illusztrált szép kiállítású kötet megjelenését a Pécs Megyei Városi Tanács – és talán példának is tekinthető módon: több más profilú „szponzor” – tette lehetővé. (*Pécs Megyei Városi Tanácsa V. B. művelődési osztálya, 1987*)

N. HORVÁTH BÉLA